

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 2003 • τεύχος 107 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιανουάριος 2003
τεύχος 107 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 50 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστερί, τηλ. 210-5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Κι επί γης ειρήνη; (I)
Κι επί γης ειρήνη; (II) Οι «όντώ»5
Μαρίνα Κόντη, Κήποι στίς ταράτσες λοιπόν6
Βασίλης Ζουναλής, Όχι στόν πόλεμο,
ναί στήν Ευρώπη8

Άντώνης Λιάκος, Μεταμοντερνισμός, ιστοριογραφία
καί Άριστερά12
Έφη Γαζή, Περί μεταμοντερνισμού
καί ιστοριογραφίας18
Παντελής Μπουκάλας, Περιήγηση
στίς «μαύρες όπές»
του μεταπολιτευτικού βίου22
Έλένη Περδικούρη, Άριστείδης Μπαλτάς,
Άντικείμενα καί όψεις έαυτου24
Άγγελος Έλεφάντης, Άριστείδης Μπαλτάς,
ένας λογοδοσμένος27
Φίλιππος Ήλιού, Ένα περιοδικό καί μά έποχή:
Τά κοινωνικά συμφραζόμενα του Άνταίου31
Γιώργος Άγγελόπουλος, Πολιτικές πρακτικές
καί πολυπολιτισμικότητα35
Άριστείδης Μπαλτάς, Η «ιστορία καί ή φιλοσοφία
τής έπιστήμης» άπέναντι στίς «σπουδές
έπιστήμης καί τεχνολογίας»44
Μαριάννα Τόλια, Διαδρομές ζωγραφικής μνήμης.
Άπό τόν Μπότσογλου στό Μπαχαριάν
ώς τίς φυλακές Άβέρωφ60

Γιάνα Κατσιμπούρα, Τιμαρίων62
Μαριάννα Τόλια, Νίκος Χατζηνικολάου,
Άπό τόν Μολιέρο στόν Γκόγια64
Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις66

Έξώφυλλο: Δημήτρης Περδικίδης, Πορτραίτο της Μα-
τίλντ, Αθήνα 1950 - Πορτραίτο του Φράνσις, Αθήνα
1948, Πορτραίτο της Σοφίας, Αθήνα 1948, Φοιτητής
στήν ΑΣΚΤ, Αθήνα 1948.

Κι ἐπί γῆς εἰρήνη; (I)

«**Ἡ** ἀλήθεια λέγει ὅτι ἡ Τουρκία δέν πρέπει νά γίνει μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως γιατί δέν ἔχει τίποτε νά προσφέρει στόν πολιτισμό τῆς Εὐρώπης ὅπως δέν προσέφερε τίποτε μέχρι τώρα. Ἡ παρουσία της εἶναι βουτηγμένη στό αἷμα, στή βαρβαρότητα καί τίς λεηλασίες κι ὄχι στήν παραγωγή πολιτισμοῦ».

Κος Χρ. Παπασκευαῖδης, -
Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί Πάσης Ἑλλάδος

Ἄν πᾶσα ἡ Ἑλλάς πολιτευόταν ὡς ἀπό ἄμβωνος ὑπαγορεύει ὁ κ. Παπασκευαῖδης, ποτέ δέν θά ἐβασίλευε ἐπί γῆς εἰρήνη καί ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Γιατί τό κήρυγμά του, ἐκτός ἀπό ἀντιστοιχικό εἶναι κήρυγμα μίσους, καθόσον καί ρατσιστικό. Πῶς συμβιβάζουν οἱ χριστιανοί, οἱ πραγματικοί χριστιανοί, τό κήρυγμα τῆς ἀγάπης (ὅ,τι καί νά σημαίνει αὐτό) μέ τή μοχθηρή ἀδολεσχία τοῦ προκατημένου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος; Τό συμβιβάζουν, τό κολάζουν. Ὅπως οἱ ὀπαδοί τῶν ὁμάδων ταυτίζουν τήν ὀπαδοσύνη τους μέ τό «φιλαθλον πνεῦμα». Κι αὐτό εἶναι τό κύριο πρόβλημα, καθόσον κατέχει τά μυαλά καί τά αἰσθήματα πολλῶν ἀνθρώπων - συμπολιτῶν μας.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Κι ἐπί γῆς εἰρήνη; (II) Οἱ «ὀκτώ»

Ἰδιο πνεῦμα μισαλλοδοξίας συνέχει καί τή θέση τῶν «8» Εὐρωπαίων ἡγετῶν πού συντάσσονται μέ πολεμόχαρα αἰσθήματα καί τήν πρακτική τοῦ Μπούς. Καθολικοί αὐτοί (οἱ περισσότεροι) ἤ προτεστάντες συντάσσονται μέ τόν «ἄξονα τοῦ καλοῦ», τινάζοντας στόν ἀέρα τίς προσπάθειες γιά τήν εὐρωπαϊκή ἐνοποίηση. Τώρα πού, οἱ τοῦ πρώην ἀνατολικοῦ στρατοπέδου, ἔγιναν μέλη τῆς Ε.Ε., ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, προσθέτουν τή σημαία του ὡς ἀχνό ἀστεράκι στήν ἀλλαζονική ἀστερόεσσα. Κι ὅλοι μαζί, οἱ «ὀκτώ», καθολικοί ἤ προτεστάντες, τινάζουν στόν ἀέρα τό πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς, τῆς δημοκρατίας καί τῆς καταλλαγῆς. Φταίει ὁ χριστιανισμός γι' αὐτό; Δέν ἔχει καμιά σημασία. Ἀρκεῖ νά κρατᾶ τή σπάθα ὁ «ἀμερικανός φίλος», ἀκόμη κι ἂν οἱ λαοί τῆς Εὐρώπης, ἀνατολικῆς καί δυτικῆς, ἀντιδροῦν μαζικά στόν πόλεμο, ἀκόμα κι ἂν Εὐρωπαῖοι ἐπίσκοποι, καθολικοί καί προτεστάντες, εἶναι ἐνάντιοι στόν πόλεμο.

Ὅσο τέτοιες ἀπόψεις καί τέτοιες δυνάμεις δέν ἡττηθοῦν ἡ εὐρωπαϊκή ἐνοποίηση θά τορπιλλίζεται. Καί τό ὄραμα τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης δέν θά εἶναι παρά ἓνα ὄραμα πού θά χρειαστεῖ σκληρούς ἀγῶνες νά πάρει σάρκα καί ὄστά.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Κῆποι στίς ταραάτσες λοιπόν

Ἄς ἀρχίσουμε μέ τά νούμερα. Μόλις τό 2,9% τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας τῆς Ἀθήνας καλύπτεται ἀπό πράσινο. Σέ κάθε κάτοικο ἀντιστοιχοῦν 2,55 τετραγωνικά μέτρα πρασίνου! Τό χαμηλότερο ἀποδεκτό ὄριο εἶναι 15 τ.μ. Μετρήσεις τοῦ τμήματος Φυσικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἔδειξαν ὅτι, κατά τήν περίοδο τοῦ καλοκαιριοῦ, ἡ θερμοκρασία στό κέντρο τῆς Ἀθήνας εἶναι κατά 7-8 βαθμούς ὑψηλότερη ἀπό τά προάστια. Τό ἴδιο φαινόμενο, αὐτό τῆς ἀστικῆς θερμικῆς νησίδας, παρατηρήθηκε καί στή Θεσσαλονίκη, τό Βόλο, τήν Πάτρα, τό Ἡράκλειο.

Ἄς ἀφήσουμε τά νούμερα καί ἄς πᾶμε σ' ὅ,τι βλέπουμε καθημερινά, ὅσοι ἔχουμε τήν ἀτυχία νά ζοῦμε σέ πυκνά δομημένες περιοχές. Τσιμέντο, τσιμέντο καί πάλι τσιμέντο. Λίγες μόνο θλιβερές νεραντζιές κατά μήκος τῶν πεζοδρομίων γιά νά μᾶς θυμίζουν ὅτι ὑπάρχει καί κάτι ἄλλο, ἐκτός τοῦ μπετόν, πού λέγεται δέντρο, φύλλα, πρασινάδα. Τά περιθώρια βελτίωσης αὐτῆς τῆς κατάστασης ἐλάχιστα. Τό ἀστικό πράσινο, ὅπως λέγεται, δέν μπορεῖ νά αὐξηθεῖ γιατί ἀπλούστατα δέν μπορούμε νά γκρεμίσουμε τίς πολυκατοικίες. Ὅ,τι χτίστηκε χτίστηκε καί ὅ,τι τσιμεντοποιήθηκε, τσιμεντοποιήθηκε. Βασικός νόμος τῆς οἰκοδόμησης, κάτι σάν τό νόμο τῆς βαρύτητας. Παρά τίς ἐξαγγελίες τῶν δημάρχων γιά δημιουργία χώρων πρασίνου στίς πόλεις, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τό περίφημο πράσινο ἔχει ἐλάχιστη τύχη νά αὐξηθεῖ στό χῶρο τῶν ὑπαρχόντων πολεοδομικῶν συγκροτημάτων. Ἡ βελτίωση μπορεῖ νά ὑπάρξει στό ἀπό ἄνω καί πέρα. Σέ ὅ,τι πρόκειται νά χτιστεῖ, πού καλό θά εἶναι νά μή θυμίζει σέ τίποτα τό παρελθόν. Εἶναι ὅμως πράγματι ἔτσι ἢ ὑπάρχει τρόπος τό τσιμεντοποιημένο τοπίο τῆς πόλης μας νά ἀλλάξει μορφή; Φαίνεται ὅτι ὑπάρχει τρόπος. Καί ἡ ἐπανάσταση τῆς μεταμόρφωσης τῆς πόλης θά ξεκινήσει ἀπό τίς ταραάτσες. Μά, πῶς δέν τό σκέφτηκαν τόσοι καί τόσοι δήμαρχοι καί ὑπουργοί προηγούμενης; Δέν τό γνωρίζω, ὅπως δέν γνωρίζω καί γιατί ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ στή μοίρα τους τό πεδίο τοῦ Ἄρεως, ὁ ἐθνικός κήπος, ὁ λόφος Λυκαβηττοῦ, ὁ λόφος Ἀρδηττοῦ. Ὅπως δέν γνωρίζω γιατί ἦταν προτιμότερο νά χτιστεῖ τό κτῆμα Θών ἀπό τό νά γίνει ἄλσος.

Κῆποι στίς ταραάτσες λοιπόν. Τή λαμπρή αὐτή ἰδέα, ἄξια μίμησης, εἶχε ὁ Δῆμος τοῦ Ρέντη. Στήν ταραάτσα ἐνός διώροφου κτηρίου ἐφαρμόζεται, ἀπό τόν προηγούμενο Σεπτέμβριο, πιλοτικό πρόγραμμα, μετασχηματισμοῦ της σέ κήπο. Θά εἶναι ὁ πρῶτος ταρατσόκηπος στήν Ἑλλάδα! Στά 560 τ.μ τῆς

ταράτσας αὐτῆς μεγαλώνουν ἤδη 4.000 φυτά. Δεκαπέντε μέρες χρειάστηκαν γιὰ νὰ ἀλλάξει τό σκηνικό: τό γνωστό γκρί τοῦ τιμμένου νὰ γίνει πράσινο τῶν φυτῶν. Τό κόστος, 50,000 εὐρώ, ἢ 89 εὐρώ ἀνά τετραγωνικό μέτρο, καλύφθηκε ἐξολοκλήρου ἀπό ἑταιρεία πού ἀσχολεῖται μέ τέτοιες κατασκευές. Ἀνάλογοι κῆποι μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν σέ κάθε ταράτσα, ἀφοῦ τό πάχος ὅλων τῶν ὑλικῶν, ἀδιάβροχη μεμβράνη, σύστημα ἄρδευσης συμπεριλαμβανομένου τοῦ εἰδικοῦ χωμάτινου μείγματος καί τῶν φυτῶν, δέν ξεπερνοῦν τά 10 ἑκατοστά πάχος. Ἄν καί δέν εἶμαι εἰδικός, σκέφτομαι ὅτι αὐτό δέν εἶναι μεγάλο βάρος γιὰ νὰ ἀλλάξει τά στατικά δεδομένα μιᾶς πολυκατοικίας. Σίγουρα θά χρειάζεται μιᾶ τεχνική μελέτη πρὶν γίνει ὁ κῆπος, ἀλλά τό ζήτημα δέν εἶναι αὐτό ἀλλά τό κατά πόσο θά συνειδητοποιήσουμε τά εὐεργετήματα μιᾶς τέτοιας κίνησης γιὰ τή ζωή μας.

Ἡ πρωτοποριακὴ ἰδέα τοῦ ταρατσόκηπου ἔχει πολλαπλά ὀφέλη, περιβαλλοντικά καί κοινωνικά: α) ρυθμίζει τή θερμοκρασία. Τό πρασίνισμα τῶν ταρατσῶν ἐξομαλύνει τίς ἀκραῖες τιμές θερμοκρασίας καί ὑγρασίας στό ἀστικό περιβάλλον, β) αὐξάνει τό ὀξυγόνο. Τά φυτά ἔχουν τήν ιδιότητα νὰ ἀπορροφῶν διοξείδιο τοῦ ἀνθρακα καί νὰ παράγουν ὀξυγόνο, μέσω τῆς διαδικασίας τῆς φωτοσύνθεσης, ὅπως μαθαίναμε καί στό σχολεῖο, γ) βελτιώνεται ἡ ποιότητα τοῦ ἀέρα, μιᾶ καί στήν ἐπιφάνεια τῶν φύλλων μποροῦν νὰ κατακρατοῦνται σωματίδια σκόνης καί ἄλλων ρυπογόνων στοιχείων, δ) ἐξοικονομεῖται ἐνέργεια. Ἦδη ὁ Τομέας Ἐφαρμογῶν τοῦ Τμήματος Φυσικῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν μελετᾷ τό ἐνεργειακό ὄφελος πού θά προσφέρει αὐτή ἡ μετατροπή. Τούς καλοκαιρινούς μῆνες μπορεῖ νὰ προκύψει ἐξοικονόμηση ἐνέργειας τῆς τάξης τοῦ 30-40% στόν ὄροφο κάτω ἀπό τήν ταράτσα. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο μειώνεται ἡ χρήση κλιματιστικῶν μηχανημάτων, τόσο καταστροφική γιὰ τό περιβάλλον.

Ἄντε καί κάναμε κήπους στίς ταράτσες. Ποιός θά τοῦς φροντίζει; Τά φυτά πού φυτεύτηκαν εἶναι ξηροθερμικά, δηλαδή ἔχουν ἐλάχιστες ἀνάγκες συντήρησης, ἐλάχιστες ἀπαιτήσεις γιὰ νερό, καί εἶναι προσαρμοσμένα στίς συνθῆκες τοῦ μεσογειακοῦ κλίματος. Τά φυτά αὐτά δέν ἀνήκουν στή σφαῖρα τῆς φαντασίας. Δέν πρόκειται γιὰ τά ἐκατόφυλλα χρυσαλιφούρφουρα, τά φανταστικά λουλούδια τῆς Λιλιπούπολης. Πρόκειται γιὰ φυτά πού ἔχουμε στήν Ἑλλάδα, φυτά βέβαια πού ἔχουμε ξεχάσει πιά καί τό ὄνομά τους. Λεβάντα, λεβαντίνη, μαντζουράνα, βερβένα, βερονίκη, γεράνι, ἐσκαλόνια, τεύκριουμ, γκαζάνια. Ἀλλά, καί ξηροθερμικά νὰ μὴν ἦταν τά φυτά, δέν θά μποροῦσαν νὰ προσέχουν αὐτούς τοῦς κήπους οἱ ἠλικιωμένοι ἄνθρωποι πού βρίσκονται σέ κάθε πολυκατοικία, ἂν δέν τοῦς ἔχουμε ἤδη παρκάρει σέ κάνα ἴδρυμα, πλήττοντας ἀφόρητα μπροστά στήν τηλεόραση;

Μοιάζει οὐτοπία ἀλλά δέν εἶναι. Ἡ μεταμόρφωση τῆς πόλης μπορεῖ νὰ

γίνει πραγματικότητα. Ἀπό τήν εἰκόνα τῶν ταρατσῶν πού τώρα εἶναι γεμάτες κεραῖες, θερμοσυσσωρευτές καί ἄλλα ἄχρηστα ἀντικείμενα, ἀπό τήν εἰκόνα τῆς πυκνῆς δόμησης χωρίς ἴχνος κενοῦ χώρου γιά ἀνάσα, μπορούμε νά περάσουμε στήν εἰκόνα ἑνός πράσινου τοπίου.

Τό παράδειγμα τοῦ Δήμου Ρέντη μποροῦν νά τό μιμηθοῦν καί ἄλλοι δήμοι. Ἡ Τοπική Αὐτοδιοίκηση καθώς καί τό Ἰπ. Γεωργίας θά μπορούσαν νά υἱοθετήσουν τήν πρωτότυπη αὐτή ἰδέα δίνοντας κίνητρα στούς κατοίκους γιά νά ἀντιμετωπίσουν τό οικονομικό κόστος πού δέν εἶναι τόσο δυσβάσταχτο σέ σχέση μέ τά τεράστια ὀφέλη πού προκύπτουν.

Νά μή φτάσουμε ὅμως στό σημεῖο μελλοντικά νά γεμίσουμε τίς ταρατσες μέ φοῖνικες, πισίνες καί μεγαλόπρεπα φυτά ὡς δεῖγμα τῆς γκλαμουριάς μας, γιατί τότε οἱ ταρατσες θά μοιάζουν μ' ἐκεῖνα τά καπέλα πού φοροῦσε ἡ Γεωργία Βασιλειάδου στήν ταινία «Οἱ γαμπροί τῆς Εὐτυχίας». Πού ὅσο πλατύγυρο καί βαρυφορτωμένο λουλούδια ἦταν τό καπέλο τόσο πιό γελοία ἡ Βασιλειάδου. Τήν ἀσχήμια τῆς Ἀθήνας πᾶμε νά καλύψουμε μ' ἕναν τρόπο διακριτικό, σεμνό καί ἀποτελεσματικό. Σκοπός δέν εἶναι οὔτε νά μεταμορφωθοῦν οἱ ταρατσες τῶν πολυκατοικιῶν σέ χλιδάτα ρούφ γκάρντενς, ἄλλως κῆποι στεγῶν, οὔτε οἱ ἄνθρωποι πού τό σκέφτηκαν καί τό ἐπραξαν αὐτό διεκδικοῦν αὐτοπροβολή καί κανάλια γιά νά τοῦς παίρνουν συνεντεύξεις. Ἄν ὑπάρχει ἕνα αἶτημα γιά μιά βιώσιμη πόλη, ἄν ὑπάρχει αἶτημα γιά ἀλλαγή τῶν συνθηκῶν διαβίωσης στίς πόλεις τότε πρέπει νά ξεβολευτοῦμε ὅλοι ἀπό τήν ξάπλα στόν καναπέ καί νά δράσουμε. Δέν χρειάζονται λόγια οὔτε οἰκολογικά μαυφέστα γιά νά ἀποδείξουμε τήν περιβαλλοντική μας εὐαισθησία. Πράξη χρειάζεται, ὅπως γιά ὅλα ὅσα θέλουμε νά ἀλλάξουν.

Μαρίνα Κόντη

ἝΟχι στόν πόλεμο, ναι στήν Εὐρώπη

Σύμφωνα μέ πρόσφατη δημοσκόπηση 82 στούς 100 πολίτες τῆς ΕΕ καί 75 στούς 100 πολίτες τῶν πρὸς ἔνταξη στήν ΕΕ δεκατριῶν χωρῶν ἀντιτίθενται στή συμμετοχή τῶν χωρῶν τους σέ πόλεμο κατά τοῦ Ἰράκ χωρίς μιά νέα ἀπόφαση τοῦ ΟΗΕ.

Ἐκεῖνο, πάντως, πού μετράει περισσότερο εἶναι τό ὅτι ἀκόμη κι ἄν ὑπάρξει μιά τέτοια ἀπόφαση ἡ πλειοψηφία τῶν Εὐρωπαίων λέει «ὄχι στόν πόλεμο» νέτα-σκέτα. Ἡ Εὐρώπη δέν θέλει πάλι τήν ἐργαλειακή χρήση τοῦ πολέμου ἐν ὀνόματι τοῦ Καλοῦ ἐναντίον τοῦ Κακοῦ. Μιλᾶμε γιά τήν μεταα-

ποικιοκρατική Εὐρώπη, γιά τήν Εὐρώπη πού δέν χωρίζεται στά δύο ἀπό τό τεῖχος τοῦ Βερολίνου, γιά τήν μετα-πολεμική Εὐρώπη, ὄνομα καί πράγμα. Οἱ Σταυροφορίες δέν πείθουν πιά.

Πολύ περισσότερο δέν πείθουν τά καμώματα τῆς ἀμερικανικῆς ἡγεσίας. Ὡς γνωστόν, ὁ Μπούς ὑποσχέθηκε ὅτι στίς 5 Φεβρουαρίου οἱ ΗΠΑ θά φιλοτιμηθοῦν, ἐπιτέλους, νά ἀποκαλύψουν στό Συμβούλιο Ἀσφαλείας τά στοιχεῖα πού «ἀποδεικνύουν» τήν κατοχή ὄπλων μαζικῆς καταστροφῆς ἀπό τό Ἰράκ. Ἔτσι, λίγο πρὶν τήν ἔναρξη τοῦ προεξαγγελθέντος πολέμου θά μπεῖ καί τό κερασάκι στήν τούρτα: θά ἔχει «ἀποδειχθεῖ» ἡ ἐνοχή τοῦ Σαντάμ Χουσεῖν, ὁπότε βάσει τῆς προηγούμενης ἀπόφασης 1441 τοῦ ΟΗΕ ὁ πόλεμος κατά τοῦ Ἰράκ θά βαπτισθεῖ «δίκαιος πόλεμος». Τό ἐπιχείρημα τῆς ἡγεσίας τῶν ΗΠΑ: ἐνῶ τό ἰρακινό καθεστῶς εἶχε τήν ἄνεση τοῦ χρόνου καί τίς εὐκαιρίες νά συνεργασθεῖ μέ τούς ἐπιθεωρητές τοῦ ΟΗΕ γιά τόν ἐντοπισμό καί τήν καταστροφή τοῦ ἐπικινδύνου ὄπλοστασίου του, ἐπέμενε στή συνήθη παρελκυστική τακτική του φορτώνοντας τούς ἐπιθεωρητές μέ 12.000 ἀνούσιες σελίδες, ἀποκρύπτοντας τήν ἀλήθεια.

Γιά τόν Μπούς, κοντολογίς, σκοπός τῆς ἀπόφασης 1441 ἦταν νά «ἀποδειχθεῖ» ἡ κακοπιστία τοῦ Σαντάμ (μέ ὅποιονδήποτε καθαρῶ ἢ θολῶ τρόπο, μιά καί ὁ πόλεμος δρομολογήθηκε γιά πολύ πιό σοβαροῦς λόγους, γι' αὐτό καί τά εἰσαγωγικά), ἔτσι ὥστε νά οἰκοδομηθεῖ μιά εὐρύτερη συμμαχία, νά καμφθοῦν ὅσο γίνεται οἱ παγκόσμιες ἀντιπολεμικές διαθέσεις, ἰδιαίτέρως οἱ εὐρωπαϊκές, καί ὅπωςδήποτε αὐτές στό ἐσωτερικό τῶν ΗΠΑ. Ἐπιπλέον, τό χρονοδιάγραμμα πού συνόδευε τήν ἀπόφαση 1441 ἐπέτρεπε τήν καλύτερη δυνατή στρατιωτική προετοιμασία τῆς ἐπίθεσης καί τήν ἐκδήλωσή της τήν εὐνοϊκότερη περίοδο (κατάλληλες κλιματολογικές συνθῆκες στήν περιοχή).

Οἱ «ἀποδείξεις», τίς ὁποῖες θά παρουσιάσει ὁ Κόλιν Πάουελ στίς 5 Φεβρουαρίου ἄλλοῦ ἀποσκοποῦν. Ἄν ἀποσκοποῦσαν στόν ἀφοπλισμό τοῦ Ἰράκ, ἄν οἱ κορῶνες γιά τήν ἀπειλή πού συνιστᾷ τό βιολογικό-πυρηνικό-χημικό ὄπλοστάσιο τοῦ Σαντάμ συμβάδιζαν καί μέ τίς ἐνέργειες τῶν ΗΠΑ, θά ἔπρεπε αὐτές οἱ ἀποδείξεις νά δοθοῦν ἐγκαίρως στούς ἐπιθεωρητές τοῦ ΟΗΕ (ἔστω καί τώρα) ὥστε νά δράσουν ἀποτελεσματικότερα στόν ἐντοπισμό καί στήν καταστροφή αὐτοῦ τοῦ ὄπλοστασίου. Γιατί δέν ἔγινε κάτι τέτοιο; Διότι αὐτό θά ἀπέτρεπε, ἐνδεχομένως, τόν προαποφασισμένο «δίκαιο πόλεμο». Ἡ, στήν καλύτερη τότε γιά τά σχέδια τῆς ἀμερικανικῆς ἡγεσίας περίπτωση, θά ὑποχρέωνε τόν Μπούς νά χρεωθεῖ, χωρίς προσχήματα, ὅλον τόν κυνισμό τῶν πραγματικῶν λόγων τοῦ πολέμου, ἕναν κυνισμό ὑπέρτερο τοῦ κυνισμοῦ τῶν διαγγελεμάτων του.

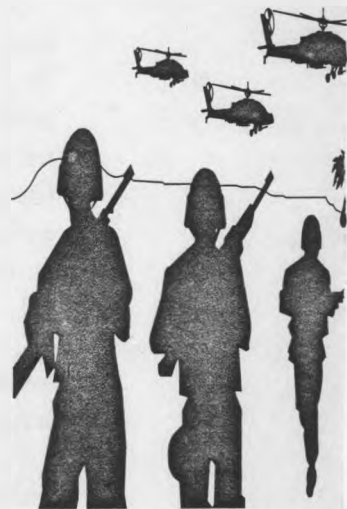
Τά προσχήματα, ἀκόμη κι ὅταν ξεσκεπάζονται ὡς τέτοια, βοηθοῦν. Ὅταν, μάλιστα, περιβάλλονται μέ τό κύρος καί κυρίως μέ τήν πολιτικοστρατιωτική ἰσχύ τοῦ πλανητάρχου, εἶναι καί ἀποτελεσματικά. Ἀνακουφίζουν τίς συ-

νειδήσεις, ὅσες εἶναι πρόθυμες νά ἀνακουφισθοῦν. Πολύ δέ περισσότερο, στήν συγκεκριμένη περίπτωση, μέ νωπή ἀκόμη τή μνήμη τῆς τραγωδίας τῆς 11ης Σεπτεμβρίου 2001 καί τήν ὄντως ἀπεχθὴ φιγούρα τοῦ Σαντάμ Χουσεῖν. Δέν ξεκινᾷς ἕναν τέτοιο πόλεμο διακηρύσσοντας ὡμᾶ «θέλω νά ἐξαφανίσω τόν Σαντάμ καί νά κυριαρχήσω στήν περιοχή, νά ὑποχρεώσω καί τό καθεστῶς τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας νά διακόψει κάθε βοήθεια πρὸς τήν ὅποια ἝΑλ Κάιντα, νά γίνω τό ἀδιαφιλονίκητο ἀφεντικό τῶν πετρελαίων τῆς περιοχῆς, νά ἐπιβεβαιώσω ὅτι εἶμαι ἕνα ἀποτελεσματικό ἀφεντικό τοῦ πλανῆ-τη ἀπεριόριστος ἰσχύος» καί λοιπά συναφῆ.

Τό ὅτι οἱ πολλοί καί ὅπωςδήποτε οἱ ἡγέτες μας γνωρίζουν τίς ἀλήθειες αὐτοῦ τοῦ πολέμου συνιστᾶ τό κατ' ἐξοχὴν δικό τους πρόβλημα καί ὄχι τῶν ΗΠΑ. Θά συστρατευθοῦν μέ τήν ὑπερδύναμη ἢ θά τῆς βάλουν τρικλοποδιές; Οἱ Εὐρωπαῖοι πολίτες, γιά νά περιοριστοῦμε στή γειτονιά μας μέ τίς τόσες ἀδράνειες ἀλλά καί τίς τόσες δυνατότητες, ἔβαλαν ἤδη τίς τρικλοποδιές τους καί διαδηλώνουν «ὄχι στόν πόλεμο», χωρίς νά ἔχουν πεῖ ἀκόμη τήν τελευταία τους λέξη. Οἱ ἀντιδράσεις τους ὅλο καί θά δυναμώνουν ὅσο πλησιάζει ὁ πόλεμος καί μετά τό ξεκίνημά του. Οἱ κυβερνήσεις τους, ὅμως, εἴτε ἔχουν ἐπιλέξει τή συστράτευση μέ τόν Μπούς, εἴτε κρύβονται πίσω ἀπό τό δάχτυλό τους, εἴτε θέλουν νά ἀποτρέψουν τόν πόλεμο ἀλλά τούς τραβοῦν τό χαλί κάτω ἀπό τά πόδια τους. Τά γεγονότα εἶναι ἤδη γνωστά. Πρῶτος ὁ Μπλέρ στάθηκε ἀποφασιστικά στό πλευρό τοῦ Μπούς τορπιλίζοντας κάθε προσπάθεια γιά μία κοινή στάση τῆς ΕΕ. Ὁ Σρέντερ καί ὁ Σιράκ προσπάθησαν νά συγκροτήσουν ἕνα μέτωπο ἐναντίον τῆς ἀμερικανικῆς ἐπιθετικότητας ἀλλά ἔμειναν μόνοι τους. Καί τό χειρότερο: ὁκτώ Εὐρωπαῖοι ἡγέτες πιασμένοι χέρι-χέρι ἐπιβεβαίωσαν ἐγγράφως (30 Ἰανουαρίου) πῶς οἱ δεσμοί Εὐρώπης-ΗΠΑ εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα «περισσότερο ἀπό ποτέ μία ἐγγύηση ἐλευθερίας» καί ὅτι αὐτοί οἱ δεσμοί δέν πρέπει νά καταστοῦν «θύμα τοῦ ἱρακινοῦ καθεστῶτος». Ἄς ξαναθυμησομε αὐτούς τούς ὁκτώ: Τόνυ Μπλέρ (Ἀγγλία), Χοσέ Μαρία Ἀθνάρ (Ἰσπανία), Σίλβιο Μπερλουσκόνι (Ἰταλία), Χοσέ Μπαρόσο (Πορτογαλία), Ἄντρης Ράσμουνσεν (Δανία), Βάλκλαβ Χάβελ (Τσεχία), Λέσζεκ Μίλερ (Πολωνία) καί Πέτερ Μέτγκιεσι (Οὐγγαρία). Ἄς ἀναφέρουμε καί τό τυπικό πολιτικό τους στίγμα: ἕνας σοσιαλδημοκράτης, πέντε δεξιοί καί δύο πρώην κομμουνιστές. Ἄλλοῦ βρίσκονται οἱ πολίτες τῆς Εὐρώπης κι ἄλλοῦ οἱ περισσότεροι ἀπό τούς ἡγέτες τους.

Πολλοί μίλησαν γιά παράδοξον πράγμα καί μέ τό δίκιο τους. Ἄναφέρουμε, ἐνδεικτικά, τήν καθολικὴ ἀντίθεση τῶν Ἰσπανῶν σέ ἕναν πόλεμο κατά τοῦ Ἰράκ ἀνεξαρτήτως ἐγκρίσεων ἢ μὴ τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας (μόνο τό 13% εἶναι ὑπέρ τοῦ πολέμου κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ ΟΗΕ καί μόλις 4% ὑπέρ ἑνός πολέμου μέ μονομερὴ ἀπόφαση τῶν ΗΠΑ καί τῶν συμμάχων

τους). Ἐντούτοις, ὁ Ἄθναρ πρωτοστάτησε στήν ἐπιστολή τῶν «ὀκτώ» (πρωτοδημοσιεύθηκε στήν Wall Street Journal). Ἄλλά κι ὁ Μπλέρ, συμπολέμαρχος τοῦ Μπούς, δέν ἔχει πίσω του τό 84% τῶν Βρετανῶν πού πιστεύουν πώς δέν πρέπει νά γίνει πόλεμος χωρίς νέα ἀπόφαση τοῦ ΟΗΕ καί τούς μισούς, σχεδόν, Βρετανούς πού ἀντιτίθενται σέ μία πολεμική ἐμπλοκή κάτω ἀπό ὅποιεσδήποτε συνθήκες.

Ἄν ξύσουμε, ὅμως, μέ ὑπομονή τό ἐπιφανειακό στρώμα τῶν ἐντυπώσεων θά ἀντιληφθοῦμε ὅτι τά πράγματα δέν εἶναι τόσο παράδοξα. Δέν θά μακρηγορήσω ἐδῶ περί αὐτοῦ. Θά περιοριστῶ στό κύριο: ἡ ἀπουσία μιᾶς ἐναλλακτικῆς πολιτικῆς διεξόδου μέ σάρκα καί ὀστά καί ἡ ἀσυδοσία τῶν ΗΠΑ (τό ἕνα φέρνει τό ἄλλο, μέχρι νεοτέρας) ἐπιτρέπει τέτοια παράδοξα. Ἡ ἀντιπολεμική διάθεση τῶν Εὐρωπαίων εἶναι χειραγωγήσιμη ἀκόμη κι ἀπό ἐκείνους τούς ἡγέτες τους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τούς δικούς τους ὑπέρτερους πολιτικοῖδεολογικούς λόγους (ἐνίοτε ἐτερόκλητους) νά ἀδιαφορήσουν προσωρινά γι' αὐτή τή διάθεση. Αὐτή ἡ κατάσταση, πάντως, ἄς μὴν μᾶς ἀκίνητοποιήσει. Ἄς κρατηθοῦμε ἀπό τή θετικότητα τῆς ἀντιπολεμικῆς διάθεσης τῶν Εὐρωπαίων, ἄς διαδηλώσουμε ὅλοι μαζί καί χωρίς ἀποκλεισμούς «ὄχι στόν πόλεμο», «ναί στήν Εὐρώπη». Ἄς στριμώξουμε, ὅσο γίνεται πιά ἀποτελεσματικά, τούς ἡγέτες μας πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση.

Βασίλης Ζουναλῆς

ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

του Ἀντώνη Λιάκου

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ είναι αισθητή μιὰ αύξηση του ενδιαφέροντος για τὴν ἱστορία, τόσο του μεγάλου κοινού, ὅσο καὶ θεσμική. Ἐκδηλώνεται πολλαπλά. Μὲ τὴν αύξηση τῶν ἐκδόσεων πρωτότυπων, μεταφρασμένων καὶ συλλογικῶν ἔργων, μὲ τὴν ἴδρυση νέων τμημάτων καὶ προγραμμάτων ἱστορίας στὴν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, μὲ τὴν ἐμπλοκή σὲ χρηματοδοτούμενα κοινοτικά προγράμματα, μὲ τὸν πολλαπλασιασμό τῶν ἱστορικῶν ἐνθεμάτων στὶς ἐφημερίδες κ.λπ. Αὐτὴ ἡ αύξηση τῆς ζήτησης καὶ τῆς παραγωγῆς ἱστορίας δὲν ἐμφανίζεται μόνο στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ λίγο πολὺ παντοῦ, σὲ Εὐρώπη καὶ Ἀμερική.

Θὰ μπορούσε νὰ προσδοκᾶ κανεὶς ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνθησιθὰ προκαλοῦσε αἰσθήματα εὐφορίας στοὺς ἱστορικούς. Ἀντίθετα αὐξήθηκε ἡ ἐσωτερικὴ ἀνησυχία, ἡ ὁποία βρέθηκε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκδηλωθεῖ στό πρόσφατο συνέδριο γιὰ τὴν ἱστοριογραφία ἀλλὰ καὶ μετέπειτα. Αὐτὴ ἡ ἀνησυχία δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητη. Οἱ ἱστορικοί εἶχαν φτιάξει ἓνα μῦθο γιὰ νὰ δικαιολογήσουν γιατί ἡ κοινωνία δὲν ἐνδιαφερόταν γι' αὐτοὺς καὶ τὸ ἔργο τους. Τώρα ἡ κοινωνία ἐνδιαφέρεται ἀλλὰ ὄχι γιὰ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ ἴδιοι θεωροῦσαν ὅτι πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται. Ἡ ζήτηση ἱστορίας ἀπὸ τὸ μεγάλο κοινὸ ἀντικαθιστᾶ, ἢ καλύτερα ἐπισκιάζει, τὸ παλιότερο ἐνδιαφέρον γιὰ πολιτικές καὶ κοινωνικὲς ἀναλύσεις, λειτουργεῖ ὡς ὑποκατάστατο τῆς λογοτεχνίας (ἢ ὁποία ἐπίσης ἀκολούθησε ἀτραπούς τῆς ἱστορίας: βλ. τὸ νέο ἱστορικὸ μυθιστόρημα, τὴ λογοτεχνικὴ ἱστορικὴ μαρτυρία κ.λπ.), ἀκόμη καὶ ὡς καταναλωτικὴ μὸδα, ὡς καλλιέργεια νοσταλγίας. Ξεχνιέμαι μὲ μιὰ ἱστορία, δηλαδή. Οἱ ἱστορικοί εἶχαν συνηθίσει, ἢ εἶχαν τὴν αὐταπάτη, ὅτι εἶναι κύριοι τοῦ προϊόντος τους. Ἀπολάμβαναν τὴν πολυτέλεια νὰ γράφουν ὅ,τι θέλουν,

ἔστω κι ἂν δὲν ἐνδιέφερε κανέναν. Ξαφνικά, τρέχοντας πίσω ἀπὸ τὰ χρηματοδοτούμενα προγράμματα διαπιστώνουν ὅτι βρέθηκαν στὴν ἀλυσίδα παραγωγῆς, κάνοντας πράγματα ποὺ δὲν εἶχαν σχεδιάσει, ποὺ δὲν ἦταν στὶς προτεραιότητές τους. Στὰ πανεπιστήμια κλήθηκαν νὰ δημιουργήσουν νέα προγράμματα καὶ νέα μαθήματα γεφυρώνοντας τὶς προωθημένες λεκτικὲς περιγραφές τῶν Βρυξελλῶν μὲ μιὰ ἀρχαϊκὴ ἢ ἀνύπαρκτη παράδοση. Ἐπεδίωκαν ψιλοδημοσιότητα, ἀλλὰ ὅταν αὐτὴ ἐρίξε δυνατὰ τοὺς φακούς πάνω τους, φωτίστηκαν οἱ ἀδυναμίες τους. Μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο οἱ ἱστορικοί συνειδητοποιοῦν ὅτι ἐγκαταλείπουν τὴ γαλαρία, ἀλλὰ ἀποφεύγουν καὶ νὰ καθίσουν στὴν πλατεία. Διστάζουν νὰ ἀποχωριστοῦν τὸν ναρκισσισμό τοῦ περιθωρίου. Καὶ αὐτὸ ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ποῦν καὶ νὰ κάνουν προσφέροντας τὶς ὑπηρεσίες τους στὴν ἀγορά, λ.χ. γράφοντας γιὰ τὶς τράπεζες, τὰ προγράμματα ἢ τὶς ἐφημερίδες, τὸ κάνουν στὶς ἀκαδημαϊκὲς συναντήσεις ἢ στὰ ἐκτὸς ἀμοιβῆς δημοσιεύματα. Acting out. Οὐδεὶς ψόγος.

Τὸ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΑΡΧΙΖΕΙ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀρθρωθεῖ ἓνας λόγος ὁ ὁποῖος νὰ ἐκφράζει μὲ σαφήνεια ὅλες αὐτές τὶς ἀνησυχίες τῶν ἱστορικῶν γιὰ τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸ ρόλο τους. Ἐνας λόγος δηλαδή ποὺ νὰ ἀφορᾶ τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας σήμερα. Γιατί κάνουμε ἱστορία, τί ἐννοοῦμε ὅταν λέμε «ἱστορία» κι ἂν ὅλοι ἐννοοῦμε τὸ ἴδιο, γιατί ὑπάρχουν πολλὲς χρήσεις τοῦ ὄρου, πῶς κάνουμε ἱστορία καὶ ἂν εἶναι ἓνας ἢ πολλοὶ οἱ τρόποι αὐτοί, ποιοὶ κάνουν ἱστορία, ποιοὶ εἶναι οἱ φορεῖς τῆς παραγωγῆς ἱστορικῆς γνώσης, ἂν ὑπάρχουν κανόνες ἀξιοπιστίας τοῦ προϊόντος, ποιά εἶναι τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὴ διαφοροποίηση τῶν

προϊόντων και στην καλπονόθευσή τους, ποιά είναι ή ανθρωπογεωγραφία της κατανάλωσης της ιστορίας; Όπως τόσοι και τόσοι, αναρωτιούνται και οι ιστορικοί για την ταυτότητά τους. Μπήκαν, όπως και πάρα πολλοί άλλοι πριν από αυτούς, στην προβληματική του αναστοχασμού (κάτι πρέπει να σκεφτούν για τον εαυτό τους) και στην πολιτική των ταυτοτήτων (κάτι πρέπει να δείξουν προς τα έξω). Γιατί να αποτελέσουν εξαίρεση;

Η πηγή των ερωτημάτων δεν βρίσκεται μόνο στο έσωτερικό της κοινότητας. Προέρχεται και από τό περιβάλλον της. Άλλωστε γιατί να πληρώνουν (έστω να κακοπληρώνουν) όλοι αυτοί τους ιστορικούς για την ιστορία; Τί γυρεύουν όλοι αυτοί από μās; Κι εδώ αρχίζουν μερικά ενοχλητικά ή βασανιστικά ερωτήματα: πώς θά διαχειριστεί ή κοινωνία την ιστορία της; Τί πρέπει να ξεχνοῦμε και τί να θυμόμαστε; Πώς μπορούν κοινότητες πού συγκρούονται γύρω και εξαιτίας της μνήμης τους να ξαναφτιάξουν τή ζωή τους χωρίς να τίς τυραννοῦν τά φαντάσματα του παρελθόντος; Πώς μπορεί ή ιστορία να βοηθήσει σέ μία ιστορική ανάδομηση των Βαλκανίων και της ευρύτερης περιοχής μας; Πώς θά διαχειριστοῦμε τίς διαιρεμένες μνήμες των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο; Ποιό ρόλο θά παίξουν οι ιστορικοί και οι ιστορίες πού γράφουν στην δημιουργία και στην ένοποίηση του ένιαίου ευρωπαϊκού χώρου; Η έννοια της ιστορικής διαφάνειας μπορεί να ένταχθεί, και πώς, στά πολιτικά μεταρρυθμιστικά προγράμματα; Ποιά είναι ή σημασία της μνήμης των κοινωνικῶν αγώνων για τή διεκδίκηση αξιοπρέπειας και την ένισχυση της άντοχής των κοινωνικῶν ὑποκειμένων, και πώς θά διασωθεί από την ακαδημαϊκή άπονεύρωσή της; Μέ τί ἕλικά και ποιές διαδικασίες συγκροτοῦν οι άνθρωποι τίς ταυτότητές τους; Τό «δικαίωμα στή Μνήμη», πώς τίθεται από τους ιστορικούς και πώς δέν θά έκμεταλλευτοῦν τά μνημονικά ζητήματα επιτήδειοι δημαγωγοί; Γιατί από την ιστορία των γεγονότων και των φαινομένων ένδιαφέρονται για την ιστορία των έμπειριῶν τους; Τί σχέση έχει αυτό μέ τίς ευρύτερες αλλαγές στά habitus της κοινωνίας; Τί θέλουν οι θεσμοί από μās, τί θέλει τό κοινό από μās, τί θέλει ή αγορά, τί θέλουμε έμείς από τον εαυτό μας; Πώς θά αναπαραχθεί ή κοινότητα στο νέο ένιαίο ευρωπαϊκό περιβάλλον πού όρίζει νέες έρευνητικές και διδακτικές προτεραιότητες, άλλα κριτήρια αξιολόγησης; Ποιός βάζει, τέλος πάντων, την άτζέντα στις ιστορικές αναζητήσεις;

ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ, της ταυτότητας, της έτερότητας, δέν είναι ακαδημαϊκές σημασιούλες. Είναι έννοιες οι όποιες προκύπτουν από πρακτικές μās κοινωνίας πού αλλάζει, αλλά όχι όπως περιμέναμε. Πού αλλάζει ξεβολεύοντας τά νοητικά μας νοικοκυριά. Πρόκειται για έννοιες πού διαμεσολαβοῦν, μέσα από μία πυκνή ακαδημαϊκή συζήτηση, ὑπαρκτές κοινωνικές ανάγκες. Νέους τρόπους συνάρθρωσης του κοινωνικού

είναι και της συνείδησής του. Πού αποκρυσταλλώνουν τρόπους σκέψης. Ένοποιούν διαφορετικές προσεγγίσεις. Δέν γίνεται επί ματαιῶ εδῶ και τριάντα χρόνια αυτή ή συζήτηση. Κι αν ακόμη κάποιοι τίς χρησιμοποιήσουν και ως σημαίες εύκαιρίας, δέν κρίνεται από κεί τό ζήτημα, όπως δέν κρίνεται λ.χ. ο μαρξισμός από τό γεγονός ότι κάποιοι τον χρησιμοποιήσαν και συνεχίζουν να τον χρησιμοποιοῦν ως σημαία εύκαιρίας ή να τον πουλᾶνε σάνπραμάτεια.

Αυτά τά ζητήματα έχουν ξεσηκώσει μία μεγάλη συζήτηση σχεδόν παντοῦ. Και έπειδή οι ιστορικοί δέν είναι όλοι λευκοί ήλικιωμένοι άνδρες όπως όπως 19ο αιώνα, ούτε έτυχαν όλοι ανθρωπιστικής εκπαίδευσης, ούτε έχουν παρόμοιες πολιτικές πεποιθήσεις, ούτε ανάλογες προσβάσεις στις διάφορες έξουσίες, ούτε είναι τό ίδιο πλούσιοι ή φτωχοί, ούτε έχουν την ίδια θέση στις πανεπιστημιακές ιεραρχίες, ούτε όμοιο ταμπεραμέντο, για όλους αυτούς τους λόγους ή συζήτηση είναι μεγάλη, πολυφωνική, πλούσια, μέ πολλούς πειραματισμούς, λίγες σιγουριές και περισσότερες κόντρες. Σέ μία τέτοια συζήτηση όλο και περισσότερο ξενίζουν όσοι ὑψώνουν και κουνούν διδακτικά τό δάχτυλο για να μās πούν «έτσι γίνεται ή ιστορία», για να μās όρίσουν «τί είναι και τί δέν είναι ιστορία», τί είναι και τί δέν είναι αλήθεια, για να μās πούν πώς μόνοι αυτοί ὑπερασπίζονται τον όρθό λόγο, τό Διαφωτισμό, την Όρθοδοξία, τον Έλληνισμό, την Άριστερά, την κριτική σκέψη, και ό,τι άλλο συνώνυμο συνήθως της δικής τους ιδεολογικής ματιᾶς. Άκόμη ξενίζουν αυτοί πού μβλαινουν στή συζήτηση χωρίς να κάνουν τον κόπο να ένημερωθοῦν στοιχειωδῶς γι αυτήν, αυτοί πού ξεκινούν από γενικευτικές θέσεις του τύπου:

Στις μέρες μας, μέσα στο κλίμα της επιθετικής ανορθολογικότητας και του αναθεωρητισμοῦ πού συνοδεύει την πολιτική εγκαθίδρυση της λεγόμενης «ένιαίας σκέψης», οι κοινοί τόποι της ιστοριογραφικής παραγωγής προσβάλλονται έν όνόματι της μεταμοντέρνας κατάστασης και αναγορεύονται σέ «έπιστημονικά» διακυβεύματα βαρύνουσας σημασίας.

Μέ εξέπληξε δυσάρεστα ή φράση αυτή πού άνοίγει τό άρθρο του κ. Νίκου Θεοτοκά «Μεταμοντερνισμός και Ιστοριογραφία. Περί αλήθειας και αληθειῶν στην ιστορία» (Πολίτης, 106 [Δεκ. 2002], 24-35). Τό ὕφος της και οι όροι της παραπέμπουν σέ κομματικές αποφάσεις και μάλιστα αυτές πού ανήγγελλαν διαγραφές διαφωνούντων. Η ίδια διαιότητα μέ την όποια τό θέμα παρουσιάζεται συνεργάτης του ταξικού έχθρου, εδῶ της «ένιαίας σκέψης», κάτι συνώνυμο του ιμπεριαλισμοῦ, της νέας τάξης πραγμάτων, μιάς κατηγορίας σαφῶς και ένκρινῶς έπιστημονικά θεμελιωμένης μέ την αυστηρότητα πού επικαλείται ο συγγραφέας. Ποιοί είναι αυτοί πού έγκαλοῦνται για επιθετικό ανορθολογισμό, αναθεωρητισμό (ρεβιζιονιστές στην παλιά κομ-

ματική γλώσσα, παραπέμπει τώρα σ' αυτούς που ἀμφισβητοῦν τὰ ἐγκλήματα τῶν Ναζί); Ποιοί εἶναι αὐτοί που ἐγκαλοῦνται γιά συνεργασία στήν ἐγκαθίδρυση τῆς «ἐνιαίας σκέψης» που ἐπιβάλλει ὁ ἰμπεριαλισμός; Ἡ ἀφεντιά μου, ἡ Ἐφη Γαζή καί ὁ Χάρης Ἐξερτζόγλου. Μάλιστα.

Εἶχα προσδοκίες διαβάζοντας τόν τίτλο αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, τό ὅποιο μάλιστα ὑποσχόταν ὅτι θά σχολιάσει καί θά ἀσκήσει κριτική στό παλαιότερο ἄρθρο μου «Περί ποιητικῆς τῆς Ἱστορίας» (*Τά Ἱστορικά*, 31 (1999)259-290). Γρήγορα ὅμως ἀπογοητεύτηκα γιά τρεῖς λόγους:

1. Ἄγνοια;

Ἐχω τήν κακή συνήθεια νά διαβάζω τά βιβλία καί τά ἄρθρα ἀνάποδα, ἀρχίζοντας ἀπό τίς ὑποσημειώσεις. Αὐτή εἶναι ἡ κουζίνα τῶν ἱστορικῶν, ὅπως ἔλεγαν οἱ δάσκαλοί μας, καί ἐκεῖ βλέπεις μέ τί ὑλικά μαγειρεύουν. Ἐκεῖνο που διαπίστωση εἶναι ὅτι ὁ Ν.Θ. ἀναφέρεται στό μεταμοντερνισμό καί τήν ἱστοριογραφία χωρίς νά γνωρίζει οὔτε ἓνα βιβλίο γιά τό πῶς σχετίζονται τά ζητήματα αὐτά, ὄχι ἀπό τά κλασσικά τοῦ εἶδους, ἐκεῖνα που συζητᾶμε στά μεταπτυχιακά σεμινάρια, ἀλλά οὔτε καν ἀπό τά ἀντιρρητικά, καί ὑπάρχουν σοβαρά ἔργα που συγκροτοῦν ἓναν ἀντίλογο. Ἀναρωτήθηκα, πῶς μπορεῖ νά γράφει κανείς γιά πράγματα γιά τά ὅποια δέν γνωρίζει; Δέν πρόκειται γιά ἔλλειψη ἀναφορῶν γιατί οἱ ὑποσημειώσεις του εἶναι ἐκτεταμένες, ἄν καί ἀπρόσεκτες.¹ Τά μόνα ξενόγλωσσα βιβλία, που ἀναφέρει στό ἄρθρο του, τό πρῶτο εἶναι ἔκδοση τοῦ 1962 καί τό δεύτερο τοῦ 1978. Κι ἀπό αὐτά μόνο τό πρῶτο ἀναφέρεται στήν ἱστοριογραφία. Κι ἄς κύλησε ἐδῶ καί τέσσερις δεκαετίες μιά θάλασσα στήν κοίτη τοῦ ποταμοῦ. Ἀναρωτήθηκα, εἶναι δυνατόν; Τί διαβάζει ὁ Ν.Θ. ὡς σύγχρονη ἱστοριογραφία, σέ τί ἀναφέρεται; Γιά τό λόγο αὐτό ξανακοίταξα τό ἄρθρο του «Ὁ Μάρξ καί ἡ σύγχρονη ἱστοριογραφία», δημοσιευμένο στά 1997.² Δέν μπορεῖ, ἐκεῖ ἡ σύγχρονη ἱστοριογραφία ἀναφέρεται στόν τίτλο, ἐκεῖ θά λείει, σκέφτηκα. Καινούργια ἐκπληξη ὅταν διαπίστωση ὅτι στό ἄρθρο αὐτό παραπέμπει 40 φορές στούς Μάρξ-Ἐγκελς, μία φορά στόν Καστοριάδη, μία στόν Λέκκα καί μία σέ μεταφρασμένο στά ἑλληνικά σύντομο ἄρθρο τοῦ Χόμπσμπωμ γιά τό Μάρξ καί τήν ἱστοριογραφία. Καί πάλι, εἶναι δυνατόν; Εἶναι. Καμιά ἀναφορά στή σύγχρονη ἱστοριογραφία. Ἐστω, καμιά ἀναφορά στή σύγχρονη μαρξιστική ἱστοριογραφία; Οὔτε λόγος γιά τόν Ε.Π. Τόμσον, καί τοὺς Βρετανούς μαρξιστές, καμιά ἀναφορά στή σχέση ἀνάμεσα στή σχολή τῶν Annales καί τό μαρξισμό, ἀνάμεσα στήν ἀποδόμηση καί στό μαρξισμό, στούς Πολωνούς μαρξιστές ἱστορικούς, στούς Ρώσους συστημικούς καί τόν μαρξισμό, τοὺς ἀμερικάνους ριζοσπάστες κ.λπ., κ.λπ. Τί συμβαίνει;

Καί στά δύο ἄρθρα ἐπίσης, διαπιστώνει κανείς ἀπουσία τῆς βιβλιογραφίας καί τῆς προβληματικῆς γιά τό ζήτημα, που ἀπασχολεῖ ἐδῶ καί δυό αἰῶνες τοὺς ἱστορικούς, γιά τό ἄν ἡ ἱστορία εἶναι ἐπιστήμη. Κι ὅμως, αὐτό ἔχει κεντρική θέση, ἀξιωματικά διατυπωμένη, στό κείμενό του. Θά μπορούσε νά ἀναφερθεῖ στό πῶς ἔχει τό πρόβλημα καθώς στίς διαφορετικές εὐρωπαϊκές γλώσσες μεταβάλλεται ὁ ὅρος καί τῆς ἐπιστήμης (Science, Wissenschaft) καί τῆς ἱστορίας μέ τρόπο ὥστε νά τίθεται διαφορετικά τό ζήτημα στήν κάθε μιά. Θά μπορούσε νά ἀναφερθεῖ στήν ἱστορία τῆς συζήτησης γιά τή θέση τῆς ἱστοριογραφίας ἀνάμεσα στήν ἐπιστήμη καί στήν τέχνη (τήν τέχνη ὡς art καί ὡς craft), ἡ ὅποια εἶχε πολλές στροφές καί ὅπου ἐκδηλώθηκαν πολλές ἀντιγνώμιες ἀνάλογα μέ τήν ἐποχή καί τοὺς διαφορετικούς ἱστορικούς προσανατολισμούς. Θά μπορούσε νά ἀναφερθεῖ στή διαβάθμιση τῶν ἱστορικῶν λειτουργιῶν καί ποιῆς ἀπό αὐτές προσεγγίζουν τό μοντέλο τῆς ἐπιστήμης καί ποιῆς ὄχι. Στήν ἴδια τή σύγχρονη προβληματική γιά τό πόσο «ἐπιστημονικές» εἶναι οἱ ἐπιστήμες, γιά τίς ἀναπάντεχες συναντήσεις τους μέ τίς τέχνες. Ὅλα αὐτά ὄχι γιά νά κάνει ἐπίδειξη γνώσεων, ἀλλά γιά νά ἀποφύγει τό δογματισμό τοῦ μῆ εἶναι ἡ ἱστορία, μῆ εἶναι ἡ ἐπιστήμη, μῆ εἶναι ἡ ἱστορία που εἶναι ἐπιστήμη, κατ' ἀναλογία τοῦ ἓνα εἶναι τό κόμμα, μῆ εἶναι ἡ Ἀριστερά, μῆ εἶναι ἡ ὀρθή ἀνάγνωση τοῦ Μάρξ κ.λπ. Καί πάλι, τί συμβαίνει;

Τρεῖς βρήκα ὡς πιθανές ἐξηγήσεις. Ἡ πρώτη ὅτι ἀγνοεῖ τή σύγχρονη ἱστοριογραφία καί ἐπιστημολογία. Ἡ δεύτερη εἶναι ὅτι τήν ἀπαξιοῖ. Ἡ τρίτη ὅτι ἔχει μιά ἐντελῶς διαφορετική, ἀπ' ὅλους τοὺς ὑπόλοιπους, ἀντίληψη γιά τό τί εἶναι ἱστορία. Πιθανόν ἓνα μείγμα ἄγνοιας καί περιφρόνησης. Ἄλλιῶς, πῶς νά ἐξηγήσει κανείς τή φράση: «*Διαφορετικά, εἶναι σάν νά καλοῦνται οἱ ἱστορικοί νά ὑποκαταστήσουν τά διανοητικά τους ἐργαλεῖα μ' ἓνα σακούλι γεμάτο παραπομπές, κουρελάκια που μπαλώνουν ἀμμηχανίες καί ἀπορίες*» (σ. 35); Δηλαδή τό διάβασμα καί ἡ ἐνημέρωση, σακούλι μέ κουρελάκια.

1. Βλ. τήν ὑποσημείωση 2 στήν ὅποια παραπέμπει στό ἄρθρο μου «Δοκίμιο γιά μιά ποιητική τῆς ἱστορίας», γράφοντας ὅτι «ὁ τίτλος παραπέμπει στόν Χ. Οὐάιτ» ἀλλά ἐπειδή δέν εἶναι οἴγουρος βάζει καί ἓνα ἐρωτηματικό. Σέ κανένα τίτλο τοῦ Heyden White δέν παραπέμπει αὐτός ὁ τίτλος. Ἄν ἦταν προσεκτικότερος θά ἔβλεπε ὅτι αἰτιολογῶ τήν προέλευση τοῦ τίτλου. Πράγμα λ.χ. που τό πρόσεξε καί τό ἀνέφερε στόν πρόλογό της ἡ κ. Βασιλική Ρουστοπάνη-Neumann μεταφράζοντας τό βιβλίο τοῦ Michel Stollés, *Rechtsgeschichte als Kunstproduct*, ὡς «Ἡ ἱστορία τοῦ δικαίου ὡς ποιητική», Ἀθήνα, Ἐρασμος, 2002

2. Στόν τ. Ἐπιστημονικό συμπόσιο «Ὁ Μαρξισμός μιά ἐπανεκτίμηση», (3 καί 4 Νοεμβρίου 1995), Ἀθήνα, Ἐταιρεία Σπουδῶν (Μαυραῖτη), 1997, 213-242

2. Παρανόγνωση

Μιά άλλη αιτία της απογοήτευσης από το κείμενο του Ν.Θ. προέρχεται από το γεγονός ότι στηρίζει τα επιχειρήματά του σε παραναγνώσεις. Άλλά το πρώτο πράγμα που μαθαίνει ένας ιστορικός, μοντέρνος, μεταμοντέρνος ή αντιμοντέρνος, είναι να διαβάσει σωστά τα κείμενα. Στοιχειωδώς με τη γραμματική και το συντακτικό, όχι πηδώντας τις λέξεις Άπό τις πολλές περιπτώσεις παραναγνώσεων θά αναφερθώ σε μία για να μήν κουράσω τους αναγνώστες και τις αναγνώστριες του περιοδικού. Πρόκειται για έπιχείρημα που είναι κεντρικό στο κείμενό του.

Σχολιάζει λοιπόν τη δική μου φράση «Όσο πιο έλεύθερα μπορεί κανείς να σχεδιάσει το μέλλον, τόσο πιο έλεύθερα μπορεί να έρμηνεύσει το παρελθόν» για να θριαμβολογήσει ότι βρήκε το σκάνδαλο του μεταμοντερνισμού. Γράφει λοιπόν: «Ίδού το έπιχείρημα για την ενίσχυση του “πλουραλισμού των υπάρχόντων έρμηνευτικών πλαισίων στην ιστορία”. Άς το πούμε λιγότερο ποιητικά. Η “μετανεωτερικότητα” ύπαγορεύει ως ιστορική αναγκαιότητα τη διάρρηξη στις γλώσσες των έπιστημών, και αυτό από μόνο του ύπαγορεύει το “μεταμοντέρνο” ως νέο παράδειγμα, ως νέα κοσμοθεωρία». (σ. 27)

Θά παραθέσω έδω όλόκληρο το συλλογισμό, για το πώς αλλάζουν τα έρμηνευτικά πλαίσια από το άρθρο μου στα *Ιστορικά* σ. 382-383), ώστε να γίνει αντιληπτή η έκταση της παρανόησης από τον Ν.Θ.

«Γιατί μεταβάλλονται συνεχώς τα έρμηνευτικά πλαίσια της ιστορίας;

Άς αρχίσουμε με την παρατήρηση ότι η ιστορία προκύπτει από τη λήθη, όχι από τη μνήμη. Άν μια κοινωνία θυμόταν τα πάντα, δέν θά ύπηρχαν ιστορικοί. Έπομένως η ιστορία προκύπτει από τη λήθη, γιατί με τη χρονική απόσταση, κάθε παρουσία μετατρέπεται σε ίχνος, δηλαδή χάνονται τα φυσικά της χαρακτηριστικά και η θέση της στα συμφραζόμενά της, ενώ έμεις δέν έχουμε ακόμη αρχίσει τη διαδικασία ανάκτησης του παρελθόντος. Στο μεσοδιάστημα αυτό, το ίχνος μπορεί να χαθεί και όριστικά. Άντίστροφα, τώρα, η διαδικασία ανάκτησης, σημαίνει μια πορεία από το ίχνος στην παρουσία. Το ίχνος, έπομένως, είναι ένα σημαίνον ενός σημασιμένου που πρέπει να ανακτηθεί. Η ανάκτηση δέν είναι αυτόματη, γιατί ο χρόνος διασπά τη σχέση ανάμεσα στο ένα και στο άλλο. Η παρερμηνεία όφείλεται σ' αυτήν ακριβώς τη διάσταση και διάσπαση. Το έργο των ιστορικών είναι, έπομένως, να επανεγκαθιδρύσουν σχέσεις αντιπροσώπευσης ανάμεσα στο ίχνος και στην παρουσία, στο σημαίνον και στο σημασιόμενο. Αυτή είναι επίσης μια διαδικασία αποκωδικοποίησης. Ξαναδιαβάζουν δηλαδή τη διαδικασία δημιουργίας των ση-

μείων [(Σημ. 42: Paolo Rossi, *Il passato, la memoria, l'oblio*, Bologna, Il Mulino, 1991, 13-34)].

Άλλά οι σημαντικότερες μεταβολές στα έρμηνευτικά πλαίσια της ιστορίας παράγονται από τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους κωδικοποιείται κάθε φορά η ιστορική έμπειρία. Στην πορεία του χρόνου η ιστορία έκλαμβάνεται όχι μόνο ως αυτό το όποιο έχει συμβεί, αλλά επίσης ως αυτό που έχει συμβεί σε σχέση με αυτό που προσδοκάται κάθε φορά ότι θά συμβεί. Η αποκωδικοποίηση δηλαδή δέν έχει έναν τεχνικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τον Kosellek, η ιστορία είναι ό,τι έχει βιωθεί ως έμπειρία, αλλά επίσης και ως προσδοκία ή φόβος για ό,τι προσδοκώταν κάθε φορά ότι θά συμβεί. (Σημ. 43: Kosellek, *ό.π.*, 267-288)

Αυτό που τελικά συνέβη είναι διαφορετικό από αυτό που προσδοκώταν να συμβεί και λίγο πολύ διαφορετικό από ό,τι έχει κατανοηθεί ότι συνέβη, επειδή αποκλείει ή παραμελεί όρισμένες μνήμες ή συμπεριλαμβάνει έλπίδες και φόβους. Αυτή η έτερογονία καταλήγει στην επανεπεξεργασία των έμπειριών του παρελθόντος. Κατά συνέπεια, σε κάθε διαφορετικό στάδιο ιστορικής ανάπτυξης, ύπάρχει μια διαφορετική έρμηνεία του παρελθόντος, ή όποια σχετίζεται με τις νέες προσδοκίες. Αυτή η σύνδεση παρελθουσών έμπειριών και μελλοντικών προσδοκιών στη σύλληψη της ιστορίας, συνιστά ταυτόχρονα την ιστορία και την κατανόησή της και δημιουργεί το πλαίσιο στο όποιο ένσωματώνονται το παρελθόν και το μέλλον.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο δημιουργούνται οι ιστορικές έννοιες και κατηγορίες και αποκτούν τη λεκτική μορφή τους. Αυτός ο λεκτικός σχηματισμός των ιστορικών έννοιών και κατηγοριών τις αυτόνομει τόσο από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα, όσο και από τη συγχρονική τους χρήση. Με τον τρόπο αυτό, οι ιστορικοί όροι μετατρέπονται σε όχηματα συνέχειας ύναφορικά με το ιστορικό τους περιεχόμενο, αλλά αποκτούν κυμαινόμενη σημασία, ή όποια εξαρτάται από το πλαίσιο στο όποιο χρησιμοποιούνται. Δηλαδή το νόημά τους αλλάζει ανάλογα με το νέο πεδίο της σύμπτωσης των παρελθουσών έμπειριών και των μελλοντικών προσδοκιών. Οι ιστορικές έννοιες και κατηγορίες εξασφαλίζουν τη συνέχεια και την αλλαγή στο έρμηνευτικό πλαίσιο της ιστορίας. Αυτή η δομή των αλλαγών δέν μένει σταθερή στο πέρασμα του χρόνου. Οι προσδοκίες, στην προ-μοντέρνα έποχή ήταν περισσότερο συνδεδεμένες με τις έμπειρίες. Η νεωτερικότητα δημιούργησε μια τεράστια επέκταση του πεδίου της διαφοράς ανάμεσα στις έμπειρίες και τις προσδοκίες (ο όρος πρόσδος είναι αποτέλεσμα αυτής της επέκτασης) και το

μέλλον ἀποσπᾶται ὅλο καί περισσότερο ἀπό ὅ,τι ἔχουν νά προσφέρουν οἱ προηγούμενες ἐμπειρίες. Αὐτή ἡ διαφορά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐνίσχυση τοῦ πλουραλισμοῦ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐρμηνευτικῶν πλαισίων στήν ἱστορία καί τόν ἐμφατικότερο συγκρουσιακό τους χαρακτήρα. Ὅσο δηλαδή ἡ σχέση ἀνάμεσα στίς ἐμπειρίες καί τίς προσδοκίες ἦταν στενή, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ προσδοκίες εἶχαν περιορισμένο εὖρος, καί ἡ δυνατότητα πολλαπλῶν ἐρμηνειῶν ἦταν ἐπίσης περιορισμένη. Ἀντίθετα ἡ δυνατότητα αὐτή ἀυξήθηκε ὅταν οἱ προσδοκίες γιά τό μέλλον δέν περιορίζονταν ἀπό τή βιωμένη ἐμπειρία. Ὅσο πιο ἐλεύθερα μπορεῖ κανεῖς νά σχεδιάσει τό μέλλον, τόσο πιο ἐλεύθερα μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει τό παρελθόν. (Ἡ ἀντίστροφη ἀπαισιόδοξη ἀπόδοση αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης εἶναι πῶς ὅταν δέν μπορεῖ νά σχεδιασθεῖ τό μέλλον, τότε ποιές δυνατότητες ἐρμηνείας τοῦ παρελθόντος ὑπάρχουν; Ἐδῶ ἐνδεχομένως βρίσκεται μιά βαθύτερη αἰτία τῆς παρακμῆς τῶν μακρο-ἱστορικῶν ἐρμηνευτικῶν σχημάτων, ἡ ἀμφισβήτηση δηλαδή τῆς ἰδέας τῶν «μεγάλων ἀφηγημάτων» στήν ἐποχή μας.) Ἐπομένως, ἀπό τήν ἀποψη τῆς ὑποκειμενικῆς αἰσθησης τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, τό μέλλον (ὡς προσδοκώμενο μέλλον) λειτουργεῖ ὡς τό ἀναξωγογονητικό στοιχεῖο τοῦ παρελθόντος».

Εἶναι σαφές ὅτι τό κείμενο ἀναφέρεται ὄχι στήν ἐποχή τοῦ μεταμοντερνισμοῦ, ἀλλά στήν ἐποχή τῆς Neuzeit, στήν ὁποία ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι ἀποσπᾶστηκαν ἀπό τόν ἄμεσο ἐπικαθορισμό τῶν ἐμπειριῶν τους, μπορούσαν νά ὄνειρευτον καί νά σχεδιάσουν τό μέλλον τους, ἄλλος μέ τόν τρόπο τοῦ Βολταίρου, ἄλλος μέ τόν τρόπο τοῦ Γίβωνα, ἄλλος μέ τόν τρόπο τοῦ Μάρξ, τοῦ Τοκβίλ, τοῦ Ράνκε ἢ τοῦ Ντρώυζεν κ.λπ. κ.λπ., πράγμα πού παράλληλα μέ τό σχηματισμό ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν ρευμάτων, ἄνοιξε καί τή βεντάλια τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν σέ διαφορετικά εἶδη γραφῆς, μεθοδολογίας, ἐρμηνείας κ.λπ. Καί ἀκριβῶς αὐτή ἡ δυνατότητα ἀπόσπασης καί ἀποστασιοποίησης ἀπό τό παρελθόν δημιούργησε τήν ἀνάγκη γιά κανόνες καί στάνταρντ σάν κι αὐτά πού καθιέρωσε ὁ ἱστορισμός τόν 19ο αἰώνα καί ἔκανε δυνατή τή συγκρότηση τῆς ἱστορίας σέ διανοητική πειθαρχία. Ποῦ εἶναι ἐδῶ ἡ ἀθθαίρεσία τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ; Καί ἀκόμη τό σημεῖο αὐτό θέτει τό ζήτημα τοῦ πῶς μπορούμε νά σκεφτοῦμε τό παρελθόν ἂν δέν ἔχουμε συλλογικές προσδοκίες γιά τό μέλλον. Ὅταν ἔκαναν τίς μεγάλες συνθέσεις τους οἱ ἱστορικοί φυσικά εἶχαν στό μυαλό τους μιά εἰκόνα μέλλοντος τό ὁποῖο πρόβαλαν καί στό παρελθόν. Τί ἄλλο ἔκανε, στά καθ' ἡμᾶς, ὁ Παπαρηγόπουλος ἢ ὁ Κορδάτος;

Πέραν τοῦ ὅτι δέν κατάλαβε ὁ Ν.Θ., ἐπιχειρεῖ νά σχολιάσει καί τίς πηγές μου στό κείμενο πού παρέθεσα: «Τοῦτος ὁ συλλογισμός, πού φέρει κάτι ἀπό Ντάνιελ Μπέλ (D. Bell) καί Ἄλβιν Τόφλερ (A. Toeffler)».

Ἄρα, ἀμερικάνικος μεταβιομηχανικός φιλελευθερισμός, αὐτό πού διάβασε ὁ Φρ. Λυστάρ καί ἐγκατέλειψε τόν μαρξισμό καί ἐγινε μεταμοντέρνος. Ὅσοτόσο στό κείμενο ἀναφέρεται ἡ πηγή: Kosellek. Πρόκειται γιά τό κεφάλαιο «Space of Experience and Horizon of Expectation: Two Historical Categories» καί βρίσκεται στό βιβλίο τοῦ Reinhart Kosellek, *Futures Past, On the Semantic of Historical Time*, (MIT Press 1985, 266-288). Πρόκειται γιά ἓνα ἀπό τά σοβαρότερα βιβλία στή θεωρία τῆς ἱστορίας. Ὁ συγγραφέας του μάλιστα ἔχει δώσει καί διάλεξη στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, δηλαδή ἐκεῖ ὅπου διδάσκει ὁ Ν.Θ. Δέν δικαιολογεῖται ἐπομένως, ἔστω κι ἂν δέν ἔχει διαβάσει τό βιβλίο, νά μήν ἀναγνωρίζε καν τό ὄνομα καί νά μου ἀποδίδει ἄλλα ἀντ' ἄλλων. Μέ προβληματίζει ἐπίσης πού δέν ἀναγνωρίζει τήν προέλευση τοῦ ὄρου ὀρίζοντας προσδοκιῶν στή θεωρία λογοτεχνικῆς κριτικῆς καί συγκεκριμένα στόν Χ.Ρ. Τζάους. Φοβάμαι ὅμως ὅτι δέν πρόκειται γιά ἀπροσεξία καί ἄγνοια. Πρόκειται γιά μιά προσπάθεια νά δημιουργηθεῖ ἓνα εἶδος γενεαλογίας μέ τήν ἀμερικανική σκέψη, στή συγκεκριμένη περίπτωση μέ τήν ἀμερικανική μεταβιομηχανική κοινωνιολογία. Στά ἐγχειρίδια κοινωνιολογίας ὁ μεταμοντερνισμός συνδέεται μέ τίς ἀναλύσεις τῆς μεταβιομηχανικῆς κοινωνίας, ὁ Λιάκος μέ τόν μεταμοντερνισμό, ἄρα τό δοκίμιό του ἀπηρεῖ τήν ἀμερικανική μεταβιομηχανική σκέψη. Ὅπερ ἔδει δεῖξαι. Νά ὁ ἐλλοχεύων ἀμερικανισμός.

Μέ ἀνάλογο τρόπο ἀπό-κειμενοποίησης τῶν ἐπιχειρημάτων καί παρανόησης χειρίζεται ὁ Ν.Θ. καί τά ἄλλα ζητήματα στά ὁποία μέ ἐγκαλεῖ. Δέν ἀναφέρομαι ἐδῶ σ' αὐτά γιατί ἀρκεῖ αὐτό τό δείγμα. Ὁ ἀναγνώστης πού θά ἐμπιστευτεῖ τήν κριτική τοῦ Ν.Θ. θά παρασυρθεῖ σέ περιπέτειες ἂν δέν διαβάσει ὁ ἴδιος τό κείμενο, στό ὁποῖο ἀναφέρεται, καί κυρίως ἂν δέν προσπαθῆσει νά καταλάβει τό κεντρικό ἐπιχειρημά του. Τήν κριτική, δηλ. στό «anything goes». Αὐτή τή φράση πού ἀποδίδεται κινδυνολογικά καί ἐκφοβιστικά σέ κάθε νέα ἄποψη. Κυρίως ὅμως ὁ ἀναγνώστης πού ἐνδιαφέρεται δέν πρέπει νά κάθεται στήν κερκίδα περιμένοντας αἶμα στήν ἄρενα, ἀλλά νά σκύψει νά διαβάσει σοβαρά καί μέσα ἀπό τά βασικά κείμενα πηγές, τή συζήτηση γιά τό πῶς καί τό γιατί τῆς ἱστορίας σήμερα. Ἡ συζήτηση δέν μπορεῖ νά γίνει μέ ἀντιπαράθεση στερεοτύπων.

3. Διαχωριστικές γραμμές;

Τρίτη αἰτία τῆς ἀπογοήτευσής μου εἶναι οἱ ἀπαξιωτικές φράσεις, ἡ ἀλαζονεία καί ἡ ὑπεροψία τοῦ κειμένου τοῦ Ν.Θ. Μετά ἀπό πολλές παρόμοιες φράσεις γράφει στό τέλος: «Ἡ ὀρθολογική κατανόηση καί ἀποτίμηση τῆς παραγωγῆς τῶν ρευμάτων σκέψης πού καθιερώθηκε νά ἀποκαλοῦνται συλλήβδην μετανεοτερικὴ σκέψη εἶναι δύσκολο, γόνιμο καί πολύ κρίσιμο ἐγχείρημα γιά νά τό διαχειριστοῦν οἱ «μεταμοντέρνοι ἱστορικοί». Ἀναφέρεται στόν Χάρη Ἐξερτζόγλου, στόν Ἀ-

ντώνη Λιάκο και στην Έφη Γαζή για να πει πώς δεν μπορούν να διαχειριστούν τη συζήτηση. Κατ' αρχάς από πού προκύπτει η ταμπέλα; Δεν συνιστά εκ μέρους του μία αὐθαιρέσια, μία εισαγωγή διαχωριστικών γραμμών; Τό ζήτημα αποκτᾶ πολιτικές διαστάσεις.

ΚΑΠΟΤΕ Ο ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ παρήγαγε καινούργιες ιδέες. Ήταν ἐστία συζητήσεων και ἀναζητήσεων πού ἔσπαγαν τούς πάγους τῆς ψυχροπολεμικῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ και κειρό ὅμως τείνει νά γίνει ἕνας χώρος νοσταλγίας και κλάψας για τόν κόσμο πού χάθηκε, ἀναδίπλωσης, καχυποψίας και ἀπαξίωσης για τό καινούργιο, τό πειραματικό, ἐκεῖνο πού δέν γνωρίζουμε. Ἄρθρα σάν κι αὐτό τοῦ Ν.Θ. σκοπεύουν νά δάλουν μία σφήνα ἀνάμεσα στά περιβάλλοντα πού προσπαθοῦν νά σκεφτοῦν τά καινούργια προβλήματα μέ καινούργιο τρόπο, και στην Άριστερά, χαϊδεύοντας σ' αὐτή ὅ,τι πύ φοβικό και κλειστό, ἐνισχύοντας δηλαδή μιάν ἀτμόσφαιρα πολιτισμικοῦ σεχταρισμοῦ.

Χρειάζεται ἐδῶ νά ἀποσαφηνίσουμε δύο ζητήματα:

Α. Ὅ,τι ἀποκαλεῖται μετανεοτερική σκέψη, μία δευτάλια θεωριῶν και ἀπόψεων, δέν βρίσκεται σέ ἀντιπαλότητα μέ τήν, πολύμορφη ἄλλωστε, μαρξιστική παράδοση. Μερικές συνιστώσες τῆς μιᾶς βρίσκονται πράγματι σέ ἀντίθεση μέ μερικές συνιστώσες τῆς ἄλλης. Ἄν ὅμως ἀποδίδαμε γραφικά τή σχέση, θά βάζαμε δύο κύκλους νά τέμνονται, και μάλιστα μέ ἐπικοινωνο μεγάλο μέρος τῆς ἐπιφάνειάς τους. Και σέ ἐκεῖνο τό κοινό μέρος θά βλέπαμε ἀναλύσεις τῆς τάξης, νά συντίθενται μέ ἀναλύσεις τοῦ κοινωνικοῦ φύλου (gender), τῆς φυλῆς (race), τῆς μετααποικιακῆς κατάστασης (postcolonial και subaltern), ἀναλύσεις τῆς ἀλλοτριώσης νά συντίθενται μέ ἀναλύσεις τῆς ἐτερότητας, τῆς ἐπικοινωνίας και τῆς γλώσσας, τήν πολιτική οἰκονομία μέ τήν ψυχανάλυση και τίς πολιτισμικές σπουδές. Μόνο ὅλαοί τῆς καθαρότητας μποροῦν νά ἐνοχλοῦνται.

Β. Ὅ,τι ἀποκαλεῖται μετανεοτερική σκέψη δέν εἶναι τό ἰδεολογικό ἐποικοδόμημα τοῦ ἀμερικάνικου ἰμπεριαλισμοῦ. Οἱ περισσότεροι θεωρητικοί τῆς εἶναι παιδιά τοῦ διεγερμένου «1968», ἐγγόνια τοῦ «1956», δισέγγονα τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν και τοῦ Γκράμσι, και αὐτές τίς προβληματικές ἐπέκτειναν.³ Σίγουρα ἡ ἐποχή μας εἶδε μία διάσπαση ἀνάμεσα σέ μία κοινωνική ἀριστερά, συνδικαλιστική και οἰκονομίστικη, ἀπό τήν μία μεριά, και μία πολιτισμική ἀριστερά (cultural left) πού ἐνδιαφέρεται για τίς μειονότητες ἀλλά ὄχι για τούς κολασμένους τῆς γῆς. Τό εἶδαμε και στην Ἑλλάδα αὐτό. Δέν μετατράπηκαν τά περιοδικά τῆς Ἄριστερᾶς σέ περιοδικά τῶν ἀριστερῶν πανεπιστημιακῶν; Ὅλοι γράφουν για τό Χριστόδουλο. Ποῖός γράφει για τό ἀσφαλιστικό; Αὐτή ἡ πολιτισμική ἀριστερά ἔθρεψε και τράφηκε ἀπό τήν μετανεοτερική σκέψη. Στίς ἀρχές ὅμως τοῦ νέου αἰῶνα, ἡ ψαλίδα ἀνάμεσα σέ κοινωνική και πολιτισμική Ἄριστερά φαίνεται πώς ἄρχισε νά κλείνει. Τά νέα κοινωνικά ζητήματα, ὅπως εἶναι ἡ με-

τανάστευση, οἱ πρόσφυγες, οἱ ἄτυπες μορφές ἐργασίας, δημιουργοῦν πυρήνες στους ὁποίους ἡ ταξική, ἡ ἔμφυλη και ἡ φυλετική ἀνάλυση, ἡ οἰκονομική και ἡ πολιτισμική ἀνάλυση πρέπει νά συνδυαστοῦν. Ἄφ' ἑτέρου, μετά τό τρομοκρατικό χτύπημα στή Νέα Ὑόρκη και τήν ἀνοδο τῶν πύ ἀκραίων δεξιῶν στοιχείων στην ἀμερικάνικη κοινωνία, τό πνεῦμα τοῦ «1968», τοῦ ἠθικοῦ σχετικισμοῦ, τῆς ἀνεκτικότητας, τοῦ πολυ-πολιτισμοῦ και ὅλα αὐτά πού ἐδῶ κατηγοροῦνται ὡς ἀμερικανόφερα, εἶναι στό στόχαστρο τῆς καταστολῆς και τῆς ἀντικατάστασής τους ἀπό τό «μία εἶναι ἡ ἀλήθεια», ἀπό τή σαφή διάκριση καλοῦ και κακοῦ, ἀπό τίς πατριωτικές ἀξίες, ἀπό τίς οἰκογενειακές ἀξίες τῆς ἀποχῆς και τῆς παρθενοκότητας, τῆς ὑπευθυνότητας και τῆς ἐργασιακῆς πειθαρχίας.

Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ δέν εἶναι μήπως κλειστοῦμε στόν ἐπαρχιωτισμό μας πάλι. Νομίζω ὅτι αὐτός ὁ κίνδυνος ἔχει ἐκλείψει πλέον. Ὁ κίνδυνος ἀπό ἄρθρα σάν αὐτό τοῦ Ν.Θ., ἡ ἀπό αἰσθήματα ἀποκλεισμοῦ (ὅπως αὐτό πού δημιουργήθηκε μετά τήν μή δημοσίευση στην Ἀυγή, τοῦ ἀπαντητικοῦ ἀρθρου τοῦ Χ. Ἐξερτζόγλου στόν Β. Κρεμμυδά), εἶναι νά ἀποξενωθεῖ ἡ Ἄριστερά ἀπό τούς ἀνήσυχους δημιουργικούς νέους διανοοῦμενους, ἀπό αὐτούς πού κάνουν φασαρία, ἔστω και ἄν δέν τήν ἀφήνουν νά κοιμηθεῖ πάνω στίς δευβαιότητες τῆς. Ποῖόν ὠφελεῖ ἡ πολιτική ἐργαλειοποίηση τῆς συζήτησης;

Και ἐπειδή ἡ Ἄριστερά δέν συμπίπτει μέ τήν Ἱστορία, ὅπως λέχθηκε μετ' ἐπιτάσεως τόν τελευταῖο καιρό, ἀλλά εἶναι δύο ἀλληλο-τεμνόμενοι κύκλοι ἐπίσης, παρόμοια ἄρθρα χαϊδεύουν τίς ἀδράνειες ἐκεῖνων τῶν ἱστορικῶν πού φοβοῦνται μέσα στίς καινούργιες συνθήκες τήν ἀπαξίωση τοῦ ἐπαγγέλματος και τοῦ ρόλου τους ἢ πού βαριοῦνται νά ἀνανεώσουν τήν θεωρητική γκαρνταρόμπα τους. Οἱ τελετουργίες τοῦ ἐξορισμοῦ και τοῦ ἀποκλεισμοῦ προσφέρουν πάντα μία προσωρινή ἀνακούφιση και κυρίως παραπέμπουν στίς καλῆνδες τήν ἀνάγκη νά ντυθεῖ μέ λέξεις και φράσεις τό ἄγχος μας και νά ἐκλογικευτοῦν οἱ φόβοι μας. Ἐχω τήν ἐντύπωση ὅμως ὅτι ἡ συζήτηση τοῦ «ἱστορεῖν», ἔστω ἀκόμη και ἐπειδή στρέφουμε τό φακό μας στά ἱστοροῦντα ὑποκείμενα, μᾶς ἐνισχύει. Στό κάτω-κάτω ἄν δέν συζητήσομε ἐμεῖς οἱ ἱστορικοί για τήν ταυτότητα τοῦ ἐπαγγέλματος, τῆς πρακτικῆς μας και τοῦ ρόλου μας, ποῖός θά τό κάνει; Ὑπάρχει ἀνάγκη για διαχωριστικές γραμμές και μέτωπα;

3. Μία ματιά στίς ego-histoires τοῦ τελευταίου τεύχους τοῦ *Historiein* εἶναι ἐνδεικτική για τίς διανοητικές και πολιτικές πορείες ἱστορικῶν πού ὁ Ν.Θ. θά ἀνέβαζε εὐχαρίστως στό ἰκρίωμα τῶν μεταμοντερνιστῶν ἱστορικῶν.

ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

τῆς Ἐφης Γαζῆ

ΣΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ ΤΟΥ κ. Νίκου Θεοτοκᾶ «Μεταμοντερνισμός και ιστοριογραφία. Περί ἀλήθειας και ἀληθειῶν στήν ἱστορία», περιέχονται δύο ἀναφορές σέ ἐπιφυλλίδα μου στήν ἐφημερίδα *Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς* τῆς 22ας Δεκεμβρίου 2002 μέ τίτλο «Ὁ μεταμοντερνισμός λέει...». Ἡ χρήση και ἐρμηνεία τῶν ἀπόψεών μου ἀπό τό Ν. Θεοτοκᾶ βασίζεται σέ συνεχεῖς παραναγνώσεις τῶν γραφομένων μου. Ἐξηγοῦμαι:

1. Τό κείμενο τῆς ἐπιφυλλίδας ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἡ συζήτηση μέ βάση τήν ἄποψη «ὁ μεταμοντερνισμός λέει...» εἶναι πραγματικά μιᾶ ἀνιαρή συζήτηση. Διεξάγεται μέ συνθήματα, συγκροτεῖ στερεότυπα και τροφοδοτεῖ φοβίες. Θά ἦταν ἄσκοπο νά ἐμπλακεῖ κανεῖς μαζί τῆς ἄν δέν ἐλλόχευε ὁ κίνδυνος νά ἐδραιώσει τίς κατηγορίες τῆς μέσα σ' ἓνα ἐντελῶς μυωπικό και συντηρητικό ἐπιστημονικο-πολιτικό λόγο πού αὐτο-ἀναγορεύεται σέ ριζοσπαστικό ἐνῶ ἀπλῶς ἀναστέλλει τήν ὅποια κριτική νοσταλγώντας τήν «Ἀλεξάνδρεια πού φεύγει». Εἶναι καιρός νά τήν ἐγκαταλείψουμε και νά σκεφτοῦμε τόν κόσμο μέσα στή μεταμοντέρνα κατάσταση. Καλῶς ἢ κακῶς σ' αὐτή θά ζήσουμε και στά δικά τῆς ὅρια θά ἀνασυνθέσουμε τό παρελθόν ἀλλά και τό παρόν και τό μέλλον μας.¹

Ὁ Ν. Θεοτοκᾶς διαβάξει και παραθέτει:

Εἶναι καιρός νά τήν ἐγκαταλείψουμε [τήν Ἀλεξάνδρεια πού φεύγει] και νά σκεφτοῦμε τόν κόσμο μέσα στή μεταμοντέρνα κατάσταση. Καλῶς ἢ κακῶς σ' αὐτή θά ζήσουμε και στά δικά τῆς ὅρια θά ἀνασυνθέσουμε τό παρελθόν ἀλλά και τό παρόν και τό μέλλον μας.²

ΕἶΝΑΙ ΠΡΟΦΑΝΕΣ ὅτι προτείνω νά ἐγκαταλείψουμε τήν ἀνιαρή συζήτηση μέ βάση τήν ἄποψη «ὁ μεταμοντερνισμός λέει...» και ὄχι τήν «Ἀλεξάνδρεια πού φεύγει». Πρόκειται γιά παρεξήγηση σχετικά μέ τό ἀντικείμενο τοῦ ρήματος. Σέ γενικές γραμμές, δέν ἐνοχλοῦμαι

ἰδιαίτερα ἀπό τήν διαστική ἀνάγνωση τῶν ἐπιφυλλίδων. Γνωρίζω ὅτι αὐτοί εἶναι οἱ ρυθμοί τοῦ ράθιμου κυριακάτικου ἀναγνώστη. Ὅταν ὅμως μιᾶ ἐπιφυλλίδα γίνεται ἀντικείμενο συνολικῆς κριτικῆς τῆς «μεταμοντέρνας ἱστοριογραφίας», ἀπαιτεῖται περισσότερη προσοχή. Μέ βάση αὐτό τό παράθεμα, ὁ Ν. Θεοτοκᾶς μέ ἐγκαλεῖ ὅτι προτείνω τόσο τήν «ἐγκατάλειψη "ἀρχαϊκότητων" περί κοινωνικῶν τάξεων και ταξικῆς πάλης, περί κριτικῆς, περί θεωρίας» ὅσο και τήν συνολική «ἐξοδος ἀπό τήν ἱστορία» γιά τήν ὅποια ἔχει ἐπικριθεῖ τμήμα τῆς μεταμοντέρνας διανοητικῆς παραγωγῆς.³ Ἀπό ποῦ προκύπτει αὐτή ἡ ἐντελῶς ἀνθαίρετη ἐρμηνεία ἐνός κειμένου πού δέν ἔχει καμιᾶ σχετική ἀναφορά; Μιᾶ μικρή ἀβλεψία σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό ἀντικείμενο τοῦ ρήματος δικαιολογεῖται ἴσως. Ἡ ἀγχωτική σχεδόν διασύννη νά ἐγγραφεῖ τό ἐπιχείρημά μου στίς θεωρίες τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας οἱ ὅποιες, κατά τό Ν. Θεοτοκᾶ, ἀποτελοῦν «τήν κατεξοχήν πολιτική συνέπεια τοῦ μεταμοντέρνου ἐγχειρήματος»⁴ ὑποδεικνύει μιᾶ μάλλον κακόπιστη ἀνάγνωση.

2. Ὁ Ν. Θεοτοκᾶς παραθέτει τήν ἄποψή μου ὅτι οἱ ἐπιστημολογικές ἀναζητήσεις τῆς μεταμοντέρνας σκέψης περιλαμβάνουν «μιᾶ μεγάλη προβληματική σχετική μέ τήν ἀνάπτυξη ἡγεμονικῶν πολιτικῶν και ἐπιστημονικῶν λόγων μέσα και ἔξω ἀπό τό δυτικό κόσμο, πρακτικῶν ἀποκλεισμοῦ τῆς ὀπτικῆς τῆς ἐτερότητας,

¹ Ἀπάντηση στό δοκίμιο τοῦ κ. Νίκου Θεοτοκᾶ «Μεταμοντερνισμός και ἱστοριογραφία. Περί ἀλήθειας και ἀληθειῶν στήν ἱστορία», *Ὁ Πολίτης*, τχ. 106 (Δεκέμβριος 2002), σελ. 24-35.

² Ἐφη Γαζῆ, «Ὁ μεταμοντερνισμός λέει...», *Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, 22/12/2002, Β63.

³ Νίκος Θεοτοκᾶς, «Μεταμοντερνισμός και ἱστοριογραφία. Περί ἀλήθειας και ἀληθειῶν στήν ἱστορία», *Ὁ Πολίτης*, τχ. 106 (Δεκέμβριος 2002), 27.

⁴ Στό ἴδιο, σελ. 27 και σημείωση 11, στήν ἴδια σελίδα.

⁵ Στό ἴδιο, σημ. 11, σελ. 27.

στρατηγικών λογοκρισίας στο όνομα της μίας και μοναδικής αλήθειας». Ο σχολιασμός αυτής της άποψης από τον ίδιο βασίζεται στη θέση ότι «οι μεταμοντέρνοι πετροβολούν συλλήβδην την όρθολογικότητα και παραμερίζουν με περιφρόνηση την παραγωγή του ιστοριογραφικού έργου που φέρουν πίσω τους. Ίδιαίτερα δέ της μαρξιστικής έμπνευσης κριτική ιστοριογραφία». ⁶ Ομολογώ ότι μόνο έκπληξη μου προκαλεί μία τέτοια εκτίμηση. Από πού συνάγεται ότι η κριτική σέ ήγεμονικούς πολιτικούς και έπιστημονικούς λόγους και η κατανόηση της όπτικής της έτερότητας αντίκειται προς τον όρθό λόγο και την κριτική μαρξιστική ιστοριογραφία; Όπως όλοι και όλες γνωρίζουμε ή όφειλουμε νά γνωρίζουμε, η κατανόηση των διαδικασιών συγκρότησης της «έτερότητας» στό πλαίσιο της διαπλοκής ταξικών, φυλετικών, έμφυλων, έθνοπολιτισμικών ή σεξουαλικών κατηγοριών έχει έμπλουτίσει τόσο τή σύγχρονη ιστοριογραφία όσο και τίς λοιπές άνθρωπιστικές και κοινωνικές έπιστήμες. Έπιπλέον, μεγάλο μέρος της συζήτησης πού άφορα στην «έτερότητα» διεξάγεται έντός (και όχι έκτός) της κριτικής μαρξιστικής σκέψης. Θά αναφερθώ έντελώς ένδεικτικά στην περίπτωση της ιστοριογραφίας του κοινωνικού φύλου και της μετα-άποικιακής ιστοριογραφίας: ποίος ή ποιά μπορεί νά σκεφτεί σήμερα την κοινωνική ιστορία χωρίς τίς συζητήσεις πού ύποκίνησε κατά τίς δεκαετίες του 1980 και 1990 τό έργο των Ε.Π. Τόμσον και Τζόαν Σκότ;⁷ Καί ποίος ή ποιά μπορεί νά σκεφτεί την παγκόσμια ιστορία έξω από τό κριτικό δλέμμα των Έντουαρντ Σαϊντ, Γκαγιατρί Σπίθλακ, Πάρθα Τσάτερτζυ ή Ρόμπερτ Γιάνγκ;⁸ Η έκτενέστατη βιβλιογραφική παραγωγή των τελευταίων δεκαετιών γύρω από αυτά τά ζητήματα καθιστά, κατά τή γνώμη μου, έντελώς άνέφικτη όποιαδήποτε συζήτηση για τή σύγχρονη ιστοριογραφία χωρίς νά ληφθούν ύπ όψιν.

Δέν θά έπιμείνω περισσότερο. Όπως προάνεφερα, θεωρώ μάλλον ύπερβολικό νά έμμείνω στην βιαστική άνάγνωση μίας έπιφυλλίδας. Ο μόνος λόγος πού θεωρώ σκόπιμο νά τό κάνω είναι για νά καταδείξω τί μπορεί νά κάνει κανείς με τά κείμενα όταν έπείγεται νά συγκροτήσει ένα στηλιτευτικό έπιχείρημα χωρίς προηγουμένως νά κατανοεί την έσωτερική τους λογική. Είναι μία εύκολη ύπόθεση ή άποσπασματική παράθεση και ό αυθαίρετος σχολιασμός. Αν υιοθετηθεί εύρέως, παλαιότερα κείμενα του ίδιου του Ν. Θεοτοκά κινδυνεύουν νά συμπεριληφθούν στην «μαύρη λίστα» όσων δέν έχουν πλήρη άνοσία άπέναντι στον «ιό του μεταμοντερνισμού». Γιατί πώς άλλιως μπορεί νά έρμηνευθεί ή άποψη ότι:

Οί πηγές λοιπόν δέν μās μιλούν παρά μόνο στην γλώσσα μας – άλλιως οί πληροφορίες πού κρύβουν χάνονται ως θόρυβος. Συνειδητά ή άυτοματικά μεταφράζουμε στην γλώσσα μας τον λόγο πού περικλείεται στις μαρτυρίες και στα τεκμή-

ρια. Η σχέση του ιστορικού με τό ύλικό του είναι, πριν άπ' όλα, σχέση διαλογική. Ο ιστορικός λοιπόν διαλέγεται με τό ύλικό του. Κι αυτός ό διάλογος άρθρώνεται ύπό τους περιορισμούς κωδίκων πού συμερίζεται ή πού κατασκευάζει ό ίδιος. Τά ίχνη του ύλικού πολιτισμού, οί άρχές λογιισμού, τά κίνητρα, οί άξίες πού προβάλλονται στις μαρτυρίες δέν είναι δυνατόν νά έρμηνευθούν χωρίς τή διαμεσολάβηση αυτών των κωδίκων, πού κι οί ίδιοι με τή σειρά τους είναι ιστορικές δημιουργίες ύποκείμενες σέ συγκεκριμένους καθορισμούς. Έτσι, ή ιστορική έπιστήμη, συστήνοντας «άντικειμενικές» παραστάσεις του παρελθόντος, τείνει νά κατασκευάζει την ιστορία και νά προβάλλει στό άντικειμενικό σωμα της τίς πολιτισμικές, ήθικές δεσμεύσεις και τίς άρχές λογιισμού πού συμερίζεται.⁹

Αν άναλωθώ στό σχολιασμό αυτού του παραθέματος έκτός του εύρύτερου πλαισίου της συλλογιστικής του Ν. Θεοτοκά, μου παρέχεται εύκολα ή δυνατότητα νά άναπτύξω σωρεία έπιχειρημάτων περί της «υπόνομησης» της ιστορικής έπιστήμης. Δέν συμπεριλαμβάνεται όμως στους στόχους μου ό εύτελισμός των θέσεων του και ή συνολική δυσφήμιση της προβληματικής του.

Ας έλθω στό προκείμενο. Θά έπαναλάβω τό έπιχεί-

5. Έφη Γαζή, *ό.π.*, Β63.

6. Νίκος Θεοτοκάς, *ό.π.*, σελ. 28.

7. Η έκταση και ή ποιότητα της συγκεκριμένης ιστοριογραφικής παραγωγής με άναγκάζει νά περιοριστώ εδώ σέ θεωρητικά κυρίως κείμενα: Harvey Kaye-Keith McClelland (έπιμ.), *E.P. Thompson: Critical Perspectives*, Cambridge University Press, 1990, Joan Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, 1988, Judith Butler-Joan Scott (έπιμ.), *Feminists Theorize the Political*, Λονδίνο, Routledge, 1992, Joan Wallach Scott (έπιμ.), *Feminism and History*, Oxford University Press, 1996, Έφη Άβδελά-Άγγελίκα Ψαρρά (έπιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση*, Αθήνα, Άλεξάνδρεια, 1997.

8. Η βιβλιογραφία στό συγκεκριμένο πεδίο είναι, ως γνωστόν, τεράστια. Άναφέρω έντελώς ένδεικτικά: Edward Said, *Orientalism*, Νέα Υόρκη, Vintage Books, 1978 (Edward Said, *Όριενταλισμός*, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, μτφρ. Φώτης Τερζάκης), Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, Harvard University Press, 1999, Partha Chatterjee, *The Nation and its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*, Princeton University Press, 1993, Robert Young, *White Mythologies: Writing History and the West*, Λονδίνο, Routledge, 1991.

9. Νίκος Θεοτοκάς, «Τά ίχνη και ή κατασκευή του παρελθόντος. Ο Κάρλ Μάρξ και ή κριτική ιστοριογραφία» στό Ν. Θεοτοκάς- Γ. Σταθάκης, *Δοκίμια για τον Μάρξ*, Αθήνα, Πολίτης, 1996, σελ. 31.

ρημα πού ανέπτυξα στην έπιφυλλίδα μου: μιά συζήτηση περί «μεταμοντερνισμού» γενικώς είτε στό έσωτερικό τής ιστορικής έπιστήμης είτε έκτός αυτού είναι αναποτελεσματική και άδιέξοδη στό βαθμό πού προϋποθέτει μιά θεωρητική όρθοδοξία. Άποκτᾶ νόημα μόνο στην περίπτωση πού ό στιγματισμός ενός πεδίου σκέψης ανάδειχθει σέ κεντρικό στόχο μας. Πόσο παραγωγική όμως μορρεϊ νά είναι μιά τέτοια διαδικασία;

Ο ΟΡΟΣ «ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΣ/Α/Ο» είναι λειτουργικός αποκλειστικά στό βαθμό πού περιγράφει μιά ιστορική στιγμή καθώς και τίς οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαδικασίες και φαινόμενα πού τήν χαρακτηρίζουν. Η συνολική παραγωγή σκέψης πού άποπειράται νά εκτιμήσει και νά αξιολογήσει τόν χαρακτήρα τής μεταμοντέρνας έποχής μοιράζεται στην πραγματικότητα ένα και μόνο κοινό χαρακτηριστικό: δέν μορρεϊ νά άποφύγει τή χρήση του όρου. Κατά τά άλλα, χαρακτηρίζεται από έσωτερική πολυμορφία και έμπειρέχει διαφορετικά ρεύματα σκέψης, όπως άλλωστε έπισημαίνει στό δοκίμιό του και ό Ν. Θεοτοκάς. Όρισμένα από αυτά τά ρεύματα σκέψης εγγράφονται έν είδει ζηλητών στην πλιό άκραία «πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού» και γι' αυτό τό λόγο έχουν δεχθει πολλαπλές κριτικές. Άλλα όμως αναπτύσσουν έξαιρετικά ένδιαφέρουσες κριτικές προσεγγίσεις κυρίως στό πεδίο των συναφειών των πολιτισμικών κωδικών μέ τίς κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Άκόμη και αν αναφερθούμε σέ «καταστατικά έργα», σέ ποίο βαθμό συγκλίνουν οι αναλύσεις του Φρανσουά Λυστάρ μέ αυτές του Ντέιβιντ Χάρβεϊ ή του Φρ. Τζέημσον;¹⁰

Τό γνωστικό πεδίο τής ιστορίας δέν μορρεϊ, κατά τή γνώμη μου, νά άπεξαρτηθει από τίς προβληματικές του μεταμοντέρνου. Όπως έπισημαίνει ό ίδιος ό Ν. Θεοτοκάς, και όπως γνωρίζουμε πλέον όλοι και όλες, ή ιστορία συντίθεται στό κομβικό σημείο τής συνάντησης του παρελθόντος μέ τό παρόν. Κατά τίς τελευταίες τρεις δεκαετίες, αυτή ή συνάντηση έντοπίστηκε κυρίως σέ δύο σημεία: α) τροφοδότηση τήν προβληματική γιά τό συνολικό χαρακτήρα του ιστοριογραφικού έγχειρήματος και β) έπαναδιατύπωση όρισμένα κείρια έρωτήματα τής κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας (κυρίως δέ τής μαρξιστικής κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας). Πολλά από τά ζητήματα πού συζητήθηκαν άπορρέουν από παλιότερες αναζητήσεις μεθοδολογικού και θεωρητικού χαρακτήρα. Άλλα, όπως γιά παράδειγμα, ή συμβολική διάσταση τής γλώσσας εγγράφονται στό πεδίο τής σχετικά νεότερης «γλωσσικής στροφής». Παρά τό γεγονός ότι ή τελευταία εγκαλείται μονίμως γιά σχετικισμό και άυτονόμηση των γλωσσικών κωδικών και νοηματοδοτικών πρακτικών από τά ιστορικά τους συμφραζόμενα και τίς υλικές συνθήκες, κατέδειξε στην πραγματικότητα κυρίως αυτές τίς συνδέσεις μέσα από τή συζήτηση και αντιπαράθεση πού υποκίνησε. Θυμίζω έδώ ένδεικτικά τό διάλογο

μεταξύ του Χέιντεν Γουάιτ και του Ρ. Σαρτιέ.¹¹ Θά έπαναλάβω δέ τήν έπισήμανση του Φράνκ Άνκερσμιτ ότι καθοριστική έπίπτωση τής «γλωσσικής στροφής» θά είναι ή ανάδειξη τής έννοιας τής «έμπειρίας» σέ σημαντική παράμετρο κατανόησης τής συγκρότησης των συλλογικών υποκειμένων στην ιστορική έρευνα.¹²

Δέν βλέπω όμως σέ τί θά μάς ώφελήσει ή επανάληψη μιάς πολύ γνωστής μεθοδολογικής και θεωρητικής συζήτησης. Άς πούμε τά πράγματα μέ τό όνομά τους. Οι μεθοδολογικές και θεωρητικές άντεγκλήσεις δέν άφίστανται των πολιτικών πού τίς πλαισιώνουν. Οι συζητήσεις περί μεταμοντερνισμού εγγράφονται μέ διαφορετικούς όρους σέ έπί μέρος έπιστημονικά και γνωστικά πεδία όπως γιά παράδειγμα ή ιστορία, ή λογοτεχνική κριτική, ή αρχιτεκτονική ή ή φιλοσοφία. Έπιπλέον, έξαρτώνται κάθε φορά από τίς προσλαμβάνουσες και τήν «άτζέντα» πού αναπτύσσεται σέ διαφορετικές έπιστημονικές ή άκαδημαϊκές κοινότητες. Κατά συνέπεια, τό περιεχόμενο του όρου «μεταμοντερνισμός» προσδιορίζεται μέ έξαιρετική δυσκολία έπειδή έξαρτάται από τίς «τοπικότητες» του. Κανένας και καμιά μας (έμου βεβαίως συμπεριλαμβανομένης) δέν μορρεϊ νά ίσχυρισθει ότι κατέχει αυτές τίς έπιστημονικές συζητήσεις αν δέν άφιερώσει προηγουμένως πολύ χρόνο και πολλή ένέργεια και αν δέν καταπιαστεί σοβαρά μέ έκτενείς βιβλιογραφίες.

Παρ' όλα αυτά, νομίζω ότι ένα από τά κεντρικά ζητήματα στίς άποτιμήσεις τής μεταμοντέρνας προβληματικής τόσο στό έσωτερικό τής ιστορικής έπιστήμης όσο και έκτός αυτής, άφορᾶ στη σχέση της μέ τό μαρξισμό. Αυτός είναι ό λόγος γιά τόν όποιο ό όρος «μεταμοντερνισμός» χρησιμοποιείται περίπου ως ίσοδύναμος τής άπο-πολιτικοποίησης ή άκόμη και του νεο-συντηρητισμού κυρίως στό έργο Βρετανών (και ένίοτε

10. Άναφέρομαι στα έξής έργα: Jean-François Lyotard, *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*, Παρίσι, Minuit, 1978, David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Λονδίνο, Blackwell, 1989, Fredric Jameson, *Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, 1991 (Fredric Jameson, *Τό Μεταμοντέρνο ή ή πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, Άθήνα, Νεφέλη, 1999, μτφρ. Γιώργος Βάρσος. Η ελληνική έκδοση δέν περιλαμβάνει όλα τά δοκίμια τής πρωτότυπης). Πρβλ. Fredric Jameson, «Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism», *New Left Review* 146 (1984), σελ. 55-92.

11. Roger Chartier, «Quatre questions à Hayden White», *Storia della Storiografia* 24 (1993), σελ. 133-142 και Hayden White, «A Rejoinder. A Response to Professor Chartier's Four Questions», *Storia della Storiografia*, 27 (1995), σελ. 63-70.

12. Βλ. τή συνέντευξη του Frank Ankersmit στό: Ewa Domanska (έπιμ.), *Encounters: Philosophy of History after Postmodernism*, University Press of Virginia, 1998, σελ. 89 κ.έ.

Γάλλων) μαρξιστών διανοητών όπως ο Άλεξ Καλλίνικος ή ο Τέρρυ Ήγκλετον.¹³ Δεν θα άρνηθώ τό γεγονός ότι πρόκειται για μία ιδιαίτερα φορτισμένη σχέση που απορρέει από τόν συνολικό κλονισμό πολιτικών και ιδεολογικών βεβαιοτήτων, από τήν υπερ-προβολή όρισμένων πολύ στενών μαρξιστικών αναλύσεων αλλά και από τή συνεχή δυσφήμιση που υφίσταται ό κριτικός μαρξισμός κατά τίσ τελευταίες δεκαετίες. Θά διαφωνήσω πλήρως όμως μέ τήν άποψη «ό μεταμοντερνισμός λέει ότι ή μαρξιστική σκέψη πέθανε».¹⁴ Πρόκειται, κατά τή γνώμη μου, για μία θέση που ένεχει δύο άλληλένδετες προϋποθέσεις:

α) μία μάλλον σχηματική αντίληψη περί μεταμοντέρνας σκέψης και «μεταμοντέρνων» οι όποιοι συλλήβδην μετατρέπονται σε «άπολογητές» του ύστερου καπιταλισμού. Δεν έπιθυμώ να αποδώσω συνωμοτικές διαστάσεις σ' αυτή τήν αντίληψη παρά τό γεγονός ότι έχουν έμφανισθεί και αυτές. Έπιμένω όμως στό γεγονός ότι ή συνολική κατηγορία «μεταμοντερνισμός» καθίσταται κενή νοήματος όταν δεν διακρίνει τήν πολυσθένεια των προταγμάτων που συγκροτούνται εντός του. Ή βιασύνη του Ν. Θεοτοκά να μου αποδώσει προθέσεις ύπονόμευσης τής μαρξιστικής ιστοριογραφίας έπειδή αναφέρθηκα στην έννοια τής «έτερότητας» άνακλά, νομίζω, αυτή τήν αντίληψη ή όποία, ειρήσθω εν παρόδω, δεν άφορά άποκλειστικά τόν ίδιο. Ένσκήπτει όρισμένες φορές μέ άνάλογους όρους και στή διεθνή συζήτηση. Εύτυχώς όμως τό φαινόμενο άρχίζει να σπανίζει.

β) έναν άριστερό πεσσιμισμό που όχυρώνεται πίσω από τή συνεχή καταγγελία των πάντων και οδηγεί σε πολιτικές αναδίπλωσης και έσωστρέφειας. Δεν έχω καμία πρόθεση να αποδώσω αυτή τή στάση στό Ν. Θεοτοκά αλλά τήν θέτω στό πλαίσιο μίας γενικότερης εκτίμησης.

Θά επανέλθω στην πρόταση που διατύπωσα στην έπιφυλλίδα μου στην έφημερίδα *Τό Βήμα τής Κυριακής*. Είναι άναγκαίο να διαμορφώσουμε τίσ συνθήκες μίας αξιόλογης συζήτησης τόσο για τή μεταμοντέρνα κατάσταση όσο και για τή μεταμοντέρνα σκέψη χωρίς κατ' άνάγκη να ταυτίζουμε τίσ έννοιες και χωρίς να καταφεύγουμε σε βολικούς άναγωγισμούς. Θά συμφωνήσω δηλαδή μέ τόν Ν. Θεοτοκά ότι πρόκειται για «δύσκολο, γόνιμο και πολύ κρίσιμο έγχειρημα».¹⁵ Θά διαφωνήσω όμως ριζικά μέ τή θέση του ότι είναι «πολύ κρίσιμο για να τό διαχειριστούν οι «μεταμοντέρνοι ιστορικοί»».¹⁶ Αυτό τό σχόλιο δεν τιμά τόν Ν. Θεοτοκά και θέλω να πιστεύω ότι έγράφη εν τή ρύμη του λόγου. Άπάδει του άκαδημαϊκού ήθους και άφίσταται τής κριτικής μαρξιστικής παράδοσης που ό ίδιος επικαλείται. Καμιά συζήτηση δεν είναι γόνιμη άν βασίζεται σε στιγματισμούς, άποκλεισμούς και ιεραρχήσεις.

The Illusions of Postmodernism, Λονδίνο, Blackwell, 1996. Πέραν του πολεμικού τόνου και τής άδιέξοδα καταγγελτικής λογικής και γι' αυτό πολύ πιο ένδιαφέρον και κατατοπιστικό είναι τό βιβλίο του Perry Anderson, *The Origins of Postmodernity*, Λονδίνο, Verso, 1999.

14. Για τά ζητήματα αυτά, βλ. Saree Makdisi-Cesare Casarino-Rebecca E. Karl (έπιμ.), *Marxism Beyond Marxism*, Λονδίνο, Routledge, 1996 (ιδιαιτ. τά δοκίμα των Fredric Jameson, «Actually Existing Marxism», Dipesh Chakrabarty, «Marx after Marxism: History, Subalternity, Difference» και Kathi Weeks, «Subject for a Feminist Standpoint», σελ. 14-54, 55-70 και 89-118 αντίστοιχα) και Lawrence Grossberg-Gary Nelson (έπιμ.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, University of Illinois Press, 1988. Έπίσης, ένδιαφέρουσες παρατηρήσεις στό Nick Dyer-Witheford, *Cyber-Marx. Cycles and Circuits of Struggle in High-Technology Capitalism*, University of Illinois Press 1999, ιδιαιτ. σελ. 165-191.

15. Νίκος Θεοτοκάς, «Μεταμοντερνισμός και Ίστοριογραφία. Περί αλήθειας και αλήθειών στην ιστορία», ό.π., σελ. 35.

16. Στο ίδιο, σελ. 35.

13. Alex Callinicos, *Against Postmodernism. A Marxist Critique*, Λονδίνο, Polity Press, 1990 και Terry Eagleton,

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΙΣ «ΜΑΥΡΕΣ ΟΠΕΣ» ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

του Παντελή Μπουκάλα

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ Άριστέιδη Μπαλτά, έκτενη ή σύντομα, θεωρητικών αξιώσεων ή παρορμητικά και ανενδοιάστως συγκινημένα, όσα περιέχονται στον προκείμενο τόμο υπό τον τίτλο *Αντικείμενα και όψεις έαυτού* με άλληλουχία διαφορετική τής χρονικής εμφάνισής τους, τά διάβαζα στον καιρό τους, όταν δημοσιεύονταν, από τό άπώτατο 1976 έως τό ήδη μακρινό 2000. Τά διάβαζα σε περιοδικά όπως τό *Λόγου Χάριν* και ή *Νεϋσις*, μά προπαντός στον *Πολίτη*, τον μηνιαίο (ή περίπου) και τον *Δεκαπενθήμερο* (ή περίπου). Και τά διάβαζα σαν τά κείμενα ενός άπολύτως οικείου ξένου, ή ενός συγγενούς με τον όποιο ήρθαν έτσι τά πράγματα – άς πούμε ότι είχε ξενιτευτεί ό ιστορητής ή έστω ό αναγνώστης – ώστε νά μή συνομιλήσουμε τόσο με τά ένσαρκα λόγια όσο με τά γραμμένα. Θέλω νά πώ μ' αυτό τό έξής παντελώς άδιάφορο γιά τήν ιστορία: ότι ή φαινομένη μυστακόφορος βλοσυρότης του, πανεπιστημιακώς επικυρωμένη από ένα σημείο και έπειτα, προέκρινε και εύνοούσε τήν άναγνωστική συνομιλία παρά τή διά ζώσης.

Ο Άριστέιδης Μπαλτάς αυτοβιογραφήθηκε εύκρινώς ως πολίτης με τή δημόσια γραφή του πολύ πριν άποπειραθεί νά σχηματίσει τό πορτρέτο του με τό κείμενό του «Ποιός έπιτέλους είμαι εγώ;», με τό όποιο κλείνει μέν ό τόμος αλλά άνοίγει ένας τόπος όλο παγίδες και άγκάθια. Η άθέλητη αυτοβιογράφηση είναι, νομίζω, πάντοτε άθηντικότερη. Η έσκεμμένη και σχεδιασμένη, είτε τής λογοτεχνίας τά στρατηγήματα ένστερνίζεται, είτε στής ψυχανάλυσης τά τεχνάσματα προσφεύγει, έπαληθεύεται πάντοτε στό ψεϋδος της, έφόσον, τίς περισσότερες φορές, υπερβάλλει γιά νά υποβάλει. Στο δόλιχο κείμενο «Ποιός έπιτέλους είμαι εγώ;» είναι τόσο βουλμική ή αυτοενδοσκόπηση, τόσο άκάθεκτη ή αυτοεκδίπλωση, με τό άρχαιολογικό – άνασκαφικό μοντέλο πού άκολουθεϊ, όπου κάθε άποκαλυπτόμενο στρώμα άλλη λειτουργία δέν έπιτελεϊ παρά νά προαναγγέλλει τό έπόμενο, ώστε αυτός πού είναι έξαρχής έκτός, ό αναγνώστης δηλαδή, ένδέχεται νά παραμείνει και έν τέλει έκτός. Για νά μή συμβεί κάτι τέτοιο, θά πρέπει ό ίδιος ό αναγνώστης νά συνθέσει σε άκεραιωμένο πρόσωπο τίς άλλεπάλληλες, διχοτομημένες και διχαστικές, όψεις έαυτού, και νά έντοπίσει πού κείται ό λόγος ώριμος, και πού έγείρεται άχόρταγο τό αυτοδιυλιστικό πάθος.

Έκείνο πού με καλεϊ τώρα νά μιλήσω γι' αυτόν είναι τό ίδιο πράγμα, τό ίδιο αίσθημα πού με καλούσε νά

τόν διαβάσω: ή οικειότητα ή ένδιάθετη, πάντως άπλήρωτη και έκκρεμής φιλία, διαρκέστερη ώστόσο, άν όχι και ούσιωδέστερη, άρκετών όμιλημένων, άρκετών έκτενώς ρητών. Έπιπλέον, με παρωθούσε στή μεροληπτική άνάγνωσή μου κάτι πού ό ίδιος τό όμολόγησε νωρίς και πού ένιωθα και έξακολουθώ νά νιώθω ότι με άφορά και με έμπεριέχει: ή αίσθηση ότι τό «ποιός έπιτέλους είμαι εγώ» δέν συνεχίζεται με τό τραγουδιστικώς οικείο «και πού πάω», αλλά με τό αυτοσαρκαστικώς έξομολογητικό «ποιόν και πώς έξαπατάω».

Προσφεύγω εδώ σε λόγια άπλούστερα, δηλαδή στά λόγια του ίδιου του συγγραφέα, όπως σημαδεύον τό πρόβλημα στό κείμενό του «Διδάσκοντας φιλοσοφία είσαγωγικά: Έξαπάτηση, άνεπάρκεια και ιδιοτέλεια (στό περίπου)», ιδιαίτερα δέ στήν παράγραφο όπου ή καθόλου σοφιστική αυτοαντιρρητική άφήγηση, πριν εκθει στήν «άπολογία στό δικαστήριο του λόγου», τολμάει νά άποδώσει στον ίδιο τον άφηγούμενο τά πρωτεία τής άπατεωνίας, άκόμη και με αντίπαλους του έπιπέδου ενός Γούκου – αλλά ποιός θυμάται τώρα τον Γούκο, στή μ.Χ. έποχή μας, τή μετά τό Χρηματιστήριο δηλαδή; Από τά άφειδώς προσκομιζόμενα στοιχεία τής έξαπάτησης άς άρκεστούμε στό όφθαλμοφανέστερο: πώς γίνεται νά διδάσκει φιλοσοφία κάποιος πού δέν έχει παρακολουθήσει προηγουμένως συστηματικές σπουδές στή φιλοσοφία, και ό όποιος άλλο δέν είναι παρά «ένας άπλός (ή πολύπλοκος) Μηχανολόγος Ήλεκτρολόγος (Διπλωματούχος βέβαια)».

Γιά νά μεταφερθούμε λοιπόν στή δική μου περι έξαπατήσεως άγωνία, πώς γίνεται νά μιλήσω εγώ, ένας άπλός όδοντίατρος, διπλωματούχος βέβαια, γιά τά έπιστημολογικών και φιλοσοφικών προθέσεων δοκίμια ενός ιδιότυπου έστω φιλοσόφου; Τί θά είχα νά πώ γιά τό τί αυτών των κειμένων και πόσο θά σωζόμεν άν έμενα στό πώς τους, άν άρπαζόμεν δηλαδή από τήν έπιχειρηματική τους εύθυβολία και τήν άφηγηματική τους άυστηρότητα, ή όποία ώστόσο έχει τήν εύφυία νά λύνει τούς κόμπους της, όταν τό χρειάζεται, με μία ειρωνεία όχι μέχρι μνημοναπτισμού ψιλή αλλά άγριεμένη, όπως εκείνη πού συντάσσει αντί άλλης έρμηνείας τήν έξής παράγραφο, έν έτη 1982, όταν δηλαδή ό σοσιαλισμός άνοιγε τά πανιά του και δέν νοιαζόταν καν γιά τό άν υπάρχουν θάλασσες: «Μετά από όλα αυτά έχω νά κάνω τήν παρακάτω βαρυσήμαντη δήλωση: Ταρατατζούμ τζούμ τζούμ. Η έλληνική κοινωνία εδώ και πολλά χρόνια είναι καπιταλιστική. Τζούμ. Ω, ναι.

Τζούμ. Ἰδιόμορφα καπιταλιστική. Τζούμ, τζούμ. Ὅπως καὶ κάθε καπιταλιστική κοινωνία. Ταρτατζούμ, τατζούμ, τατζούμ. Καὶ τὸ πρόβλημα εἶναι ὁ προσδιορισμός αὐτῆς τῆς ιδιομορφίας. Γιὰ νὰ πᾶμε παρακάτω. Οὐφ, ξαλάφρωσα!» Ἄν βιαστοῦμε νὰ θεωρήσουμε τὴν παράγραφο αὐτὴ σκέτο ἀστεϊσμό καὶ δὲν ἐπιμένουμε στὸν θυμὸ πού τὴ συνέταξε, θυμὸ ἀπέναντι στὴν πολὺλογη ἀφασία διαφόρων ρητορικῶν σχημάτων πού αὐτοπροτείνονταν τότε, ἀλλὰ καὶ τώρα, σάν πασπαρτοῦ γιὰ τὴν ἀθηνική ἐρμηγεία τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, ἀπλῶς «θὰ πᾶμε παρακάτω» κι ἐμεῖς, «ξαλάφρωμένοι», μένοντας ἔξω ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ λογικὴ πού ἔχει ὁ θυμὸς αὐτός.

ΕΝ ΤΩ ΜΕΤΑΞΥ, γιὰ νὰ πιασῶ ἔτσι ἀπὸ ἓνα ἀπὸ τὰ παραδοσιακότερα στερεότυπα τῆς ρεπορταζιακῆς καθομιλουμένης, καλοῦμαι νὰ μιλήσω γιὰ ἓναν Μπαλτᾶ βραβευμένο – τὸ μὶ τοῦ Μπαλτᾶ μέ κεφαλαῖο, εἰδάλως θὰ μιλούσαμε τώρα σὲ κρεοπωλεῖο καὶ μέ τὸ κεφάλαι καὶ μέ πάνω στὸν πάγκο τοῦ χασάλη. Γιὰ ἓναν Μπαλτᾶ κρατικῶς βραβευμένο μάλιστα, ἐφόσον τὸ βραβεῖο, τὸ ἀριστεῖο τοῦ δοκιμίου, τοῦ τὸ ἀπένευμε ἓνας θεσμός τοῦ κράτους πού παραμένει θεσμός τοῦ κράτους ἔστω κι ἂν συγκροτεῖται ἀπὸ μέλη πού μοιράζονται μιά ἀνεξαρτησία, ἢ ὁποία πρέπει νὰ ἐπαληθευτεῖται διαρκῶς, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι αὐτονόητη καὶ αὐτόφωρη.

Δύο οἱ προφανόμενοι τρόποι: Ὁ πρῶτος, νὰ μὴ λάβουμε ὑπόψη μας τὸν θεσμικὸ ἔπαινο (δὲν γνωρίζουμε ἄλλωστε τὴ λογικὴ πού τὸν ὑπαγόρευσε), νὰ παρακάμψουμε μιά ἱστορία πού κατὰ βάθος καὶ ἐπὶ τῆς οὐσίας, τῆς οὐσίας τῶν ιδεῶν, μπορεῖ καὶ νὰ μὴ μᾶς ἀφορᾷ, μᾶς καὶ δύσκολα θὰ δεχόμεσταν πὼς ἢ πορταῖα τῶν ιδεῶν, στὴ λογοτεχνία, στὴ θεωρία ἢ τὴν ἐπιστήμη, διασταυρῶνεται μέ τὴν ἀκολουθία τῶν βραβείων, τοῦ Νόμπελ συμπεριλαμβανομένου. Τρόπος δεύτερος, νὰ μιλήσουμε παρ' ὅλ' αὐτὰ γιὰ τὰ βραβεῖα, γιὰ βραβευόμενους καὶ γιὰ βραβεύοντες. Τὸ νὰ υἱοθετήσουμε τὸν πρῶτο τρόπο σημαίνει ὅτι ἐπιμένουμε, μέ ἰδεαλιστικὸ πραγματισμὸ ἢ μέ πραγματιστικὸ ἰδεαλισμὸ, νὰ ζοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο μας, ἔξω ἀπὸ τίς ἀξίες πού προκρίνει καὶ προάγει ἢ ἀντιμάχεται· καὶ μᾶλλον δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ ὅ,τι ἔχει ἤδη συμβεῖ σάν νὰ μὴν ἔχει ἤδη συμβεῖ.

Ἄν λοιπὸν ἐνστερνιστοῦμε τὸν δεύτερο τρόπο, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ θέσουμε ἓνα διπλὸ ἐρώτημα πού ἀνεκαθεν τίθεται: διάβασαν ὅ,τι βράβεισαν καὶ βράβεισαν ὅ,τι διάβασαν; Δὲν ρωτᾷ γιὰ νὰ ἀπαντήσω ἀλλὰ γιὰ νὰ θέσω κι ἄλλα ἐρωτήματα, θεωρώντας φυσικὰ δεδομένο ὅτι οἱ κρίναντες καὶ ἐπιβραβεύσαντες διάβασαν πράγματι, ὡς ὀφείλαν ἄλλωστε, τὸ βιβλίον πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Τί σημαίνει, ὅμως, στὸ πεδίο τῶν ιδεῶν, ἢ βράβευση ἀπόψεων πού αὐτοπροσδιορίζονται κατ' ἐπανάληψη ὡς ἀριστερές (κατὰ συνέπεια καὶ ἀντικαθεστωτικές) καὶ οἱ ὁποῖες δὲν χαριεντίζονται ἀνέξοδα ὅταν ὁμολογοῦν, στοιχειοθετοῦν καὶ προάγουν τὴν ἀριστεροσύνη τους; Ἐπειδὴ δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιβράβευση ἑνὸς πεζογραφήματος ἢ ἑνὸς βιβλίου

μέ ποιήματα ἢ διηγήματα ἀλλὰ μᾶς συλλογῆς δοκιμίων, τὰ ὁποῖα μάλιστα δὲν ἀφοροῦν τὴ λογοτεχνία καὶ, ἐπιπλέον, κάθε ἄλλο παρὰ διεκδικοῦν τὸν χαρακτήρα κάποιας σὺδέτερης καὶ κοινωνικὰ ἀδιάφορης ἐπιστημονικότητας, εἶναι πιστεῦω νόμιμο τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: Τί βραβεύεται ἐν τέλει: ὁ τρόπος ἑνὸς συγγραφέα – ἑνὸς δοκιμογράφου ἐπαναλαμβάνω, ὄχι ἑνὸς λογοτέχνη, ἑνὸς ποιητῆ ἢ πεζογράφου – ἢ ὁ τόπος τῶν ιδεῶν του, ὁ τόπος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐκπορεύονται καὶ στὸν ὁποῖο προσανατολίζονται; Δηλαδή, ἀπερίστροφα: Βραβεύτηκε καὶ ἢ ἀριστεροσύνη τῶν κειμένων τοῦ Μπαλτᾶ, βραβεύτηκε τὸ πνεῦμα τους ἢ σκέτο τὸ γράμμα τους, ἂν εἶναι νοητὸς καὶ ἐφικτὸς ἓνας τέτοιος διαχωρισμός;

Μέ τὰ πιθανόν ἀφελῆ αὐτὰ ἐρωτήματα ἐκκρεμῆ, γυρνᾷ τώρα σ' ἓνα ἀπὸ τὰ δραστικότερα κείμενα τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτᾶ, τίς «Μαῦρες ὀπές» του, μιά παρὰστατικὴ «περίγηση στὴ φαινομενολογία τοῦ μεταπολιτευτικοῦ ἥθους», κατατεθειμένη στὸν *Πολίτη* τὸ 1981. Καὶ ἐπειδὴ ὑποτίθεται ὅτι εἴμαστε πιά στὸν καιρὸ τῆς μετα-μεταπολίτευσης, ἄς ξανακούσουμε τὸ «πρῖν» μας γιὰ νὰ ξανασκεφτοῦμε ἂν ὄντως ἔχουμε φτάσει στὸ μετὰ τοῦ μετὰ, ὅπως διατείνονται ὅσοι καλλιγραφοῦν τὰ ἐκσυγχρονισμένα μας ἤθη. Ἀντιγράφω: «Οἱ ἀδήριτες ἀνάγκες τῆς ἐπιβίωσης μᾶς καλοῦν νὰ συγκρατήσουμε τὰ σπαράγματα τῆς ὀργῆς, τὰ κουκούτσια πού ἄφησαν οἱ ἥττες, τὰ μόρια τῶν ἐπιθυμιῶν πού ἔμειναν ἄθικτα, τὰ σημασιόμενα τῆς κραυγῆς, τὰ θρύψαλα τῶν προθέσεων, καὶ νὰ συγκροτήσουμε τὸν δικὸ μας λόγο [...]. Λόγο δεμένο μέ γνώση καὶ μ' ὄνειρο, μέ ἐπίγνωση καὶ εὐαισθησία, μέ ἐπιμονὴ καὶ μέ ἀνοχή, μέ ὑπομονὴ καὶ μέ εἰρωνεία».

Λοιπὸν, ἔχω νὰ πῶ ὅτι ἢ σημαδιακὴ μαύρη, ἢ μᾶλλον πράσινη ὀπὴ πού ἀνοίξε τοῦτες τίς μέρες στὴ Δουκίσσης Πλακεντίας τοῦ Χαλανδρίου δὲν ὀφείλεται στὴν «κατάρρευση κάποιου μεγάλου ἀπλανοῦς πού ἐξάντλησε τὸ πυρηνικὸ του καύσιμο», ἀλλὰ στὴν ἠθικὴ πλέον καὶ ὄχι ἀπλῶς πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ κατάρρευση ἑνὸς συστήματος πού ἀπολαμβάνει τὴν ἠττα του ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιακὴ διαπλοκὴ καὶ τὸ ὁποῖο κάποτε πολιτεύτηκε στὸ ὄνομα τῆς Ἀλλαγῆς ἢ καὶ τοῦ Σοσιαλισμοῦ, γιὰ νὰ κατακτήσει τὴν ἐξουσία καὶ νὰ ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ αὐτὴν σάν ἀπὸ μαύρη ὀπὴ καὶ ἢ ἀπορροφήσῃ του αὐτὴ ὑπῆρξε οἰκιοθελής κι ὄχι ἓνα πεπρωμένο, ἓνα γραπτὸ τῆς ἱστορίας.

Μαζὶ του ἀπορροφήθηκαν καὶ κάμποσες φωνές πού μιά φορά κι ἓναν καιρὸ ἀσπάζονταν τὴν ἐλεφάντεια προτροπὴ περὶ «αἰὲν ἀριστερεῖν», ὡσπου βγήκαν πραγματιστικότερα δόγματα γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν ἢ καὶ γιὰ νὰ ἀνέλθουν. Οἱ ὑπόλοιποι, καὶ ὁ Ἀριστείδης Μπαλτᾶς ἀνάμεσά τους, ἓνας ἀνοικνόμητος κι αὐτός, ἐξακολουθοῦν «νὰ συγκρατοῦν τὰ σπαράγματα τῆς ὀργῆς, τὰ κουκούτσια πού ἄφησαν οἱ ἥττες, τὰ θρύψαλα τῶν προθέσεων», ἀναζητώντας διαρκῶς ἓναν «λόγο δεμένο μέ γνώση καὶ μ' ὄνειρο», κατὰ τὴν ὑποδηλούμενη, ἔστω καὶ παραλλαγμένη, σολωμικὴ παρακαταθήκη. Γιὰ νὰ μὴ νιώθει μοναξιά κι ὁ Σίσυφος...

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ

Ἀντικείμενα καί ὄψεις ἑαυτοῦ

τῆς Ἑλένης Πεοδικούρη

ΜΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ γίνεται κυρίως γιά νά τιμηθεῖ ὁ συγγραφέας του. Γιά νά μαζευτοῦν δηλαδή οἱ φίλοι καί οἱ γνωστοί καί νά τοῦ δείξουν ὅτι οἱ ὥρες μοναξιάς πού πέρασε γιά νά γράψει αὐτό τό βιβλίό δέν πῆγαν χαμένες. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη θά ἀρκοῦσε νά πιοῦμε ἕνα κρασί μεταξύ μας χωρίς λόγους καί ἐπικήδειους, ὅπως θάλεγε ὁ Ἐλεφάντης. Ἐλα ὅμως πού τό κρασί δέν ἐγγυᾶται ὅτι τό βιβλίό θά διαβαστεῖ! Γι' αὐτό ὁ συγγραφέας ζητᾶ ἀπό κάποιους, ὡς ἔμπρακτη ἀναγνώριση τῆς φιλίας τους, νά τό διαβάσουν καί ὡς ἀκόμα πιό ἔμπρακτη ἀναγνώριση, νά πείσουν καί τοὺς ἄλλους νά τό διαβάσουν. Δεδομένου ὅτι αὐτό τό βιβλίό δέν ἀποτελεῖ ἕνα ἐνιαῖο κείμενο, ἀλλά συρραφή κειμένων, δέν θά σᾶς πῶ τί λέει ἀλλά θά προσπαθήσω νά σᾶς πείσω νά τό διαβάσετε δίνοντάς σας μερικά «κλειδιά» γιά τήν ἀνάγνωσή του.

1. Τό πρῶτο κλειδί γιά τήν ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι ὁ τίτλος δέν εἶναι περιγραφικός. Δέν πρόκειται σέ καμία περίπτωση γιά αὐτοβιογραφία ἢ γιά κείμενα μέ αὐτοβιογραφικό στόχο. Ἄν συνέβαινε αὐτό, ὁ τίτλος θά δήλωνε ὅτι τό βιβλίό ἀσχολεῖται μέ κάποια ἀπό τά ἀντικείμενα καί κάποιες ἀπό τίς ὄψεις τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ συγγραφέα του. Σ' αὐτή τήν περίπτωση ὁ ἑαυτός θά παρουσιαζόταν ὡς τό νῆμα πού συνέχει καί ὁ λαμπτήρας πού φωτίζει τίς πολλαπλές ἐκφάνσεις του. Ἄν ρίξετε μία ματιά στόν πίνακα περι-

χομένων θά δεῖτε ὅτι συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Τό βιβλίό ἀκολουθεῖ μία πορεία πού πηγαίνει ἀπό τά ἀντικείμενα στίς ὄψεις καί ἀπό κεῖ στόν ἑαυτό, συγκεκριμένα στό ἐρώτημα περί τοῦ ἑαυτοῦ, καί ὄχι ἀντίστροφα. Δηλαδή, δέν νοηματοδοτεῖ ὁ ἑαυτός τά πράγματα, ἀλλά τά πράγματα τόν ἑαυτό. Πάλι ἀπό τόν πίνακα περιεχομένων προκύπτει, χωροταξικά, καί ἡ καρδιά τοῦ βιβλίου. Τό βιβλίό ἔχει πέντε ἐνότητες καί ἡ τρίτη, ἡ μεσαία, πού δέν περιέχει οὔτε «ἀντικείμενα» οὔτε «ὄψεις» οὔτε «ἑαυτό» στόν τίτλο της ὀνομάζεται ἀλλά «ΚΚ ἢ ὁ καλός κομμουνισμός». Αὐτή ἡ ἐνότητα ἀποτελεῖ τό κέντρο πρὸς τό ὁποῖο κατευθύνονται καί ἀπό τό ὁποῖο ἐκπορεύονται ἀκτινωτά τά ὑπόλοιπα κείμενα, τό κέντρο πού νοηματοδοτεῖ ὅλα τά ἄλλα.

Καί ὁ ἑαυτός; Ὅπως γίνεται σαφές στήν εἰσαγωγή ὁ ἑαυτός παραμένει ζητούμενο, ἐνῶ ἡ προσπάθεια ὀρισμοῦ τοῦ ἑαυτοῦ ὡς ἐνικοῦ καί ἀδιαίρετου, στό τελευταῖο κείμενο τοῦ βιβλίου – κείμενο παιχνιδιάρικο, σαρκαστικό, ἐσκεμμένα κίτς –, ἀποδεικνύεται ἀδύνατη. Ὁ συγγραφέας δέν ξέρει ποιός εἶναι. Ξέρει ὅμως τί εἶναι. Εἶναι τά ἀντικείμενα καί οἱ ὄψεις του, καί κυρίως αὐτό τό κεντρικό: εἶναι ἀριστερός. Αὐτά τά ἀντικείμενα καί οἱ ὄψεις πού δέν εἶναι τοῦ συγγραφέα, δέν ἐκπορεύονται ἀπ' αὐτόν, ἀλλά τόν συγκροτοῦν, αὐτά τά ἀντικείμενα καί οἱ ὄψεις εἶναι οἱ ὀφειλές του.

2. Ἔτσι, τό δεύτερο κλειδί γιά τήν ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ὀφειλή καί τό δῶρο. Ὁ ἑαυτός εἶναι γιά τόν Μπαλτᾶ τό ἀποτέλεσμα αὐτοῦ πού ὀνομάζει στήν Εἰσαγωγή «ὑλισμό τοῦ ἀστάθμητου» καί «τυχαῖο τῶν συναντήσεων». Τά κείμενα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, οἱ ὄψεις καί τά ἀντικείμενα ἑαυτοῦ δέν εἶναι προϊόντα τοῦ ἑαυτοῦ, ἀλλά προϊόντα τῶν συναντήσεων τοῦ ἑαυτοῦ μέ τοὺς ἄλλους, ἀνθρώπους καί κείμενα. Γιά τήν ἀκρίβεια ὁ ἑαυτός δέν εἶναι παρά τό

* Ἄ. Μπαλτᾶς, *Ἀντικείμενα καί ὄψεις ἑαυτοῦ*, Ἐστία, Ἀθήνα 2001. Κρατικό βραβεῖο δοκιμίου-κριτικῆς 2002. Παρουσίαση στίς 15-1-2003 στήν ΕΣΗΕΑ ὀργανωμένη ἀπό τήν Ἐταιρεία Πολιτικοῦ Προβληματισμοῦ Ν. Πουλαντζᾶς.

προϊόν αὐτῶν τῶν συναντήσεων: «Θά τολμοῦσα νά πῶ πῶς εἶμαστε μόνο, πῶς δέν εἶμαστε παρά, τά ιδιαίτερα περίπλοκα σχήματα τῶν ὀφειλῶν μας. Θέλω νά πῶ πῶς εἶμαστε μόνο, πῶς δέν εἶμαστε παρά, τά χρέη πού ἀπορρέουν ἀπό τίς ὀφειλές μας, πῶς δέν εἶμαστε τίποτε διαφορετικό, τίποτε ἄλλο, ἀπό τόν τρόπο πού διαχειριζόμαστε, πολλές φορές χωρίς νά τό συνειδητοποιοῦμε, τίς ὀφειλές μας καί τά χρέη μας. Γιατί τί διαφορετικό, τί ἄλλο, εἶμαι ἐγώ ἀπό ὅσα ὀφείλω στόν ἄλλο;» (σ. 77).

Στήν πραγματικότητα λοιπόν, ὁ ἑαυτός συγκροτεῖται ὡς πλέγμα ὀφειλῶν καί ἐπεξεργασία δῶρων. Πιό συγκεκριμένα, ὁ ἑαυτός συγκροτεῖται ἀπό τή διαλεκτική τοῦ δῶρου καί τῆς ὀφειλῆς: τό δῶρο ἐξ ὀρισμοῦ δέν ἀπαιτεῖ ἀνταπόδοση, ἡ ὀφειλή συνιστᾷ χρέος, ὑποχρέωση ἀποπληρωμῆς. Κι ἂν τό χρέος δέν ἀπευθύνεται στόν δωρητή – ἄνθρωπο ἢ κείμενο – πού δέν ἀπαιτεῖ κανένα ἀντάλλαγμα, ἡ προσπάθεια ἀποπληρωμῆς εἶναι ἀναγκαῖα γιά τόν ὀφειλέτη, ὥστε νά τοῦ «ἀνήκει» ὁ ἑαυτός του (σ. 78-9). Ἔτσι, λοιπόν, ὁ ἑαυτός συγκροτεῖται ἀπό τήν διαλεκτική τῆς ἀνάγκης ἀποπληρωμῆς καί τῆς ἀδυνατότητας ὀλοκλήρωσής της. Ὑπάρχει παρ' ὅλ' αὐτά ἕνας τρόπος νά προσεγγιστεῖ ἡ ἀποπληρωμή, καί αὐτός δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τήν ἐμπρακτική ἀναγνώριση τῆς ὀφειλῆς. Αὐτή συνίσταται στήν πλήρη ἰδιοποίηση τοῦ ὀφειλομένου ἀπό τόν ὀφειλέτη. Ἔτσι ὁ ἑαυτός φανερόνεται ὡς συνεχῆς προσπάθεια ἰδιοποίησης τῶν ὀφειλομένων, ὡς ἐσωτερικέωση τοῦ «ἄλλου», τῶν ἄλλων – ἀνθρώπων καί κειμένων – πού τόν συγκροτοῦν. Γι' αὐτό τό βιβλίον τοῦ Μπαλτά ἐμφανίζει μία συνεχῆ κίνηση ἀπό τό «ἐγώ» στό «ἐμεῖς», γιατί «ἐπέγει ἡ ἐπιβίωση ὅλων μας» (σ. 169).

3. Ἀπ' ὅλες τίς τυχαῖες συναντήσεις τοῦ συγγραφέα οἱ πιό καθοριστικές εἶναι ἡ ἀριστερά καί ἡ φιλοσοφία, γιά τήν ἀκριβεία οἱ ἄνθρωποι καί τά κείμενα πού τόν ἔκαναν νά θέλει νά εἶναι ἀριστερός, οἱ ἄνθρωποι καί τά κείμενα πού τόν ὤθησαν νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν φιλοσοφία. Καί αὐτά τά δύο μᾶς δίνουν τό τρίτο κλειδί γιά τήν ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου πού εἶναι ἡ ἀλήθεια καί τό δέον.

Στήν εἰσαγωγή ὁ συγγραφέας λέει ὅτι στήν «θεωρητική δεσμευτική ἐνασχόληση» μέ τά πράγματα πού ὀνομάζουμε «φιλοσοφία» διακρίνουμε δύο παραδόσεις. Ἡ μία ἀσχολεῖται μέ τή γνώση τῶν ὄρων συγκρότησης τοῦ ἀληθοῦς καί τοῦ δέοντος, ἡ ἄλλη συνιστᾷ «ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ», δηλαδή ἀσχολεῖται μέ τούς ὄρους ἐκείνους πού «θά τόν καταστήσουν ἔλλογα ἐκεῖνον πού εἶναι καί ἐκεῖνον πού ὁ ἴδιος ἐπιδιώκει νά γίνεῖ» (σ. 14). Ὅμως οἱ ὄροι αὐτοί τῆς «ἐπιμέλειας ἑαυτοῦ» δέν μπορεῖ, ὅπως δείχνει τό βιβλίον στό σύνολό του, παρά νά ἔχουν νά κάνουν καί μέ τήν ἀλήθεια καί μέ τό δέον. Τί εἶναι ὅμως ἡ ἀλήθεια καί τί τό δέον; Καί ἐπιπλέον ποιά εἶναι ἡ σχέση τους, δηλαδή ἡ ἀλήθεια εἶναι πού καθορίζει τό δέον, ἢ τό δέον τήν ἀλήθεια;

Ὅσον ἀφορᾷ τό πρῶτο ἐρώτημα, τί εἶναι ἡ ἀλήθεια καί τί τό δέον ὁ Μπαλτάς μιᾷ γιά τήν «νόρμα τοῦ ἀληθοῦς» καί «τό μέτρο ἑνός συγκεκριμένου πολιτικοῦ καί ἰδεολογικοῦ δέοντος» (σ. 11). Ἄς κοιτάξουμε πρῶτα τό δέον ὅπου τά πράγματα φαίνονται πιό ξεκάθαρα. Τό «μέτρο ἑνός συγκεκριμένου πολιτικοῦ καί ἰδεολογικοῦ δέοντος» δέν εἶναι παρά τό μέτρο πού ἀναγνωρίζει ὡς μαρξιστής καί κομμουνιστής ὁ συγγραφέας, δηλαδή τό αἴτημα κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης ὅλων τῶν ἀνθρώπων (σ. 219).

Καί ἡ ἀλήθεια; Ἦδη ἡ ἔκφραση «νόρμα τοῦ ἀληθοῦς» μᾶς ἀφήνει νά διαγνώσουμε κάποια σχετικότητα στήν ἀλήθεια, μᾶς ἀφήνει νά ὑποψιαστοῦμε ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ρυθμιστική ἀρχή καί ὄχι συγκροτητική. Πράγματι, ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑφίσταται μόνο μέσα στό πλαίσιο μιᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας καί ὄχι ἔξω ἀπ' αὐτήν. Καί ἐφόσον θεωρεῖ τόν κομμουνισμό ἐπιστημονική θεωρία, τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τήν ἀλήθεια στή δική του περίπτωση.

Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ἀποτελεῖ σύμφωνα μ' αὐτόν «λογικά συνεκτικό σύστημα ἐννοιῶν καί προτάσεων μέ ἀξιώσεις ἀλήθειας», ἀλλά ὄχι «νομοτέλεια» (σ. 186-7). Οἱ ἐννοιες τοῦ μαρξισμοῦ ἔχουν νόημα μόνο στά πλαίσια τοῦ κινήματος – δηλαδή ἐπιτελεστικά – καί μόνο γι' αὐτούς πού μετέχουν αὐτοῦ (σ. 192-3). Ἡ κάθε ἐπιστημονική θεωρία, λέει ὁ Μπαλτάς, ἐκτός ἀπό τό καθυπόκείμενο τῆς συγκροτεῖται καί μέσω τῆς ἱστορικῆς καί τῆς κοινωνικῆς της καταβολῆς. Αὐτοί οἱ ὄροι συγκρότησής της δέν συνιστοῦν ἀντικείμενο μελέτης γιά τήν ἴδια. Μελετοῦνται ἀπό ἄλλες ἐπιστήμες, ἐν προκειμένῳ τήν ἱστορία καί τή φιλοσοφία. Ἔτσι, ἂν καί ἡ κάθε θεωρία διεκδικεῖ ὀλοκλήρη τήν ἀλήθεια ὀλοκλήρου τοῦ ἀντικειμένου της, αὐτή ἡ ἀλήθεια περιορίζεται ἀπό τό γεγονός τῶν ἱστορικο-κοινωνικῶν της καθορισμῶν. Ἡ μαρξιστική θεωρία ὅμως, ἂν καί αὐτοπροσδιορίζεται ὡς ἐπιστημονική, διεκδικεῖ ὡς ἀντικείμενό της καί τούς ὄρους συγκρότησής της, ἐφόσον ἀντικείμενό της εἶναι ἡ κοινωνία ὡς σύνολο. Παρ' αὐτά, οὔτε αὐτή μπορεῖ νά ἀσκήσει ἀνεξάρτητο θεωρητικό ἔλεγχο στους ὄρους συγκρότησής της, διότι αὐτό θά συνιστοῦσε λογικό φαῦλο κύκλο. Ἔτσι, ἡ πρακτική πού ἀπορρέει ἀπ' αὐτή τή θεωρία, ἡ κομμουνιστική πολιτική πρακτική, ἀσχεῖται σέ συνθήκες θεωρητικοῦ κενοῦ. Φαίνεται λοιπόν ἔτσι στήν πράξη τό δέον εἶναι αὐτό πού καθορίζει τήν ἀλήθεια καί ὄχι τό ἀντίστροφο. Εἶναι ὅμως ἔτσι;

Στό κεντρικότερο κείμενο τοῦ βιβλίου, στήν καρδιά του ἂν θέλετε, πού εἶναι κατά τή γνώμη μου τό «Κομμουνισμός ἢ Κουραφέλαξα;» ὁ Μπαλτάς διατυπώνει τήν ἀλήθεια τοῦ κομμουνιστῆ μέ τή διαπίστωση ὅτι ἐφόσον τίποτε δέν εἶναι ἀπομονωμένο στόν κόσμο «ἔτσι, γιά νά γίνω αὐτός πού εἶμαι, πρέπει ὁ κόσμος ὅλος νά γίνεῖ ἀντάξιός μου [...] Γιά νά γίνω αὐτός πού

εἶμαι πρέπει ὁλόκληρος ὁ κόσμος νά ἀλλάξει γιά νά γίνει ικανός νά μέ δεχτεῖ. Ὅμως δέν ἀπαιτῶ ἀπό κανέναν νά [...] γονατίσει μπροστά στήν ἀλήθεια πού ἐγώ φέρω. Γιά νά γίνω αὐτός πού εἶμαι [...] χρησιμοποιῶ μόνον τά μέσα πού δέν μέ κάνουν ἄλλο ἀπό αὐτόν πού ὁ ἴδιος εἶμαι» (σ. 220-3). Δηλαδή, ἂν ἡ πρακτική πού ἀποσκοπεῖ στήν ἀλλαγὴ τοῦ κόσμου ἔτσι ὥστε αὐτός νά γίνει ικανός νά δεχτεῖ ἐμένα ὡς φορέα τῆς ἀλήθειας ἀναίρει αὐτή τὴν ἀλήθεια μέ τό νά γονατίζει ἐκεῖνον πού δέν τὴν γνωρίζει, ἢ δέν τὴν συμμερίζεται, τότε ἡ πρακτική μου εἶναι γιά πέταμα. Δηλαδή, ὁ σκοπός δέν ἀγιάζει τά μέσα. Ἀπ' αὐτή τὴν ἀποψη λοιπόν, φαίνεται πῶς εἶναι ἡ ἀλήθεια αὐτή πού προσδιορίζει τό δέον.

Ἀκόμα ὅμως δέν ξέρουμε σέ τί συνίσταται αὐτή ἡ ἀλήθεια. Ἀπό πού ἀντλεῖται αὐτή ἡ βεβαιότητα γιά τὴν ἀλήθεια πού μπορεῖ νά ἀλλάξει τόν κόσμο, ἐφόσον τό κριτήριο δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἐσωτερικό στή θεωρία. Βεβαιότητα πού ἐμφαίνεται σέ ἐρωτήματα τοῦ τύπου «ἀλλῶς γιατί νά εἶμαι ἀριστερός;» (σ. 178) καί ἀπαντήσεις τοῦ τύπου «Θά νικήσουμε» γιατί «ἡ ἀριστερή πολιτική» εἶναι «πολιτική τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης» (σ. 184).

Ἐδῶ ἡ ἀπάντηση πού δέν δίνει ρητά ὁ συγγραφέας, ἀλλά τὴν ὑπαινίσσεται μέ κάπως ποιητικό τρόπο καί τὴν ὁποία θά προσπαθῶ νά ὑποδείξω, ἴσως μᾶς φανεῖ σκανδαλιστική. Γιατί μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτή ἡ ἀλήθεια δέν μπορεῖ παρά νά ἀποτελεῖ ἓνα μεταφυσικό θεμέλιο. Σπεύδω νά διευκρινίσω ὅτι δέν χρησιμοποιῶ τόν ὄρο «μεταφυσικό» μέ τὴν τρέχουσα σημασία, δηλαδή περίπου τῆς διασταύρωσης τοῦ ὑπερφυσικοῦ μέ τὴν ἀστρολογία, ἀλλά μέ τὴ φιλοσοφική σημασία τοῦ ὀρίου πού προσδιορίζει ἓνα πλαίσιο χωρίς νά ὑφίσταται ἐντός του. Αὐτό τό μεταφυσικό θεμέλιο θά ἦταν μία ἀλήθεια πού ὀρίζει ἀπολύτως τό πλαίσιο στό ὁποῖο κινεῖται ὁ ἀριστερός, χωρίς νά ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἐρμηγείας ἐντός τοῦ πλαισίου. Αὐτό τό θεμέλιο δυστυχῶς γιά μένα, ἴσως καί γιά σᾶς, μοῦ εἶναι ἀδύνατον νά τό πῶ μέ κάποια στοιχειώδη θεωρητική τεκμηρίωση. Γι' αὐτό θά προσπαθῶ νά τό πῶ μέ μίαν εἰκόνα.

ΜΙΑ ΕΙΚΟΝΑ ΠΑΡΜΕΝΗ ἀπό τό ποίημα τοῦ Σεφέρη «Ὁ κ. Στράτης Θαλασσινός περιγράφει ἓναν ἄνθρωπο» καί συγκεκριμένα ἀπό τὴν 5ῃ ἐνότητα μέ τόν τίτλο «Ἄντρας». Ἐκεῖ, ὁ Στράτης Θαλασσινός καθὼς περιφέρεται ὄνειροπολώντας ἄσκοπα σέ κάποιο νησί συναντᾷ ἓνα ζευγάρι τῶν ὁποίων τὴ γλώσσα ἀγνοεῖ. Ὅμως ἡ ἀγνοία τῆς γλώσσας τους δέν τόν ἐμποδίζει νά δεῖ ὅτι: «Εἶναι οἱ μόνοι ἄνθρωποι, πού εἶδα στή ζωὴ μου νά μὴν ἔχουν τό ἀρπαχτικό ἢ τό κυνηγημένο ὕφος πού γνώρισα σ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Τό ὕφος ἐκεῖνο πού τοὺς κάνει ν' ἀνήκουν στό κοπάδι τῶν λύκων ἢ στό κοπάδι τῶν ἀρνιῶν. [...] Ρωτιόμουν ἂν ἤξε-

ραν πῶς εἶχαν βγεῖ ἀπό τά δίχτυα τοῦ κόσμου...». Εἶναι προφανές ὅτι τό ἀπόσπασμα αὐτό ἐνέχει ἐντελῶς συνειδητά τὴν ἀναίρεσή του. Ἄν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀνήκουν εἴτε στήν ὀρδὴ τῶν λύκων εἴτε στό κοπάδι τῶν ἀρνιῶν, ἂν ὁ κόσμος εἶναι συστατικά χωρισμένος σέ κυρίαρχους καί κυριαρχούμενους, θύτες καί θύματα, τότε ἀκόμα κι ἂν ὑποθέσουμε ὅτι κάποιοι θά κατάφεραν νά βγοῦν ἀπό τά δίχτυα τοῦ κόσμου αὐτό δέν σημαίνει ὅτι κάποιος θά μπορούσε νά ἀναγνωρίσει αὐτό τό κολοσσιαῖο γεγονός. Μποροῦμε βέβαια νά διαβάσουμε αὐτό τό ποίημα σάν νά ὑπαινίσσεται ὅτι μόνο ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ὡς ποιητὴς, δηλαδή ὡς ἄνωτερος ἄνθρωπος, ἔχει καταφέρει νά δραπετεύσει ἀπό τά δίχτυα τοῦ κόσμου. Νομίζω ὅμως ὅτι αὐτό θά ἦταν ἄδικο καί γιά τόν Σεφέρη καί γιά μᾶς. Πρῶτα-πρῶτα γιά τόν λόγο ὅτι τό ποίημα ἀπευθύνεται στους ἀναγνώστες του, ἄρα προϋποθέτει συστατικά ὅτι καί αὐτοὶ μποροῦν νά ἀναγνωρίσουν αὐτό πού ἀναγνώρισε ὁ ποιητὴς. Καί δεύτερον γιατί ἡ ἀναγνώριση μίας δυνατότητας εἶναι συγκροτητικὴ αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς δυνατότητας. Γιατί τί θά ἦταν μία δυνατότητα πού κανεὶς δέν θά μπορούσε νά ἀναγνωρίσει, παρὰ μία ἀκόμη σκέψη στό μυαλό τοῦ Θεοῦ, ὅπως θᾶλεγε κι ὁ Λαίμπνιτς; Ἔτσι, ἡ παρηγορία πού ἀσκεῖ αὐτό τό κατὰ τ' ἄλλα σπαρακτικό ποίημα εἶναι γιατί ὑπαινίσσεται ὅτι καί οἱ ἀναγνώστες του, δηλαδή δυνάμει ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, μπορούμε νά ἀναγνωρίσουμε τό γεγονός τῆς δυνατότητας νά μὴν ὀριζόμαστε οὔτε ὡς λύκοι οὔτε ὡς ἀρνιά, μπορούμε δηλαδή νά ἀναγνωρίσουμε τὴν δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας. Καί μάλιστα νά τό ἀναγνωρίσουμε ὄχι ὡς μία δυνατότητα ἀνάμεσα στίς ἄλλες, ἀλλά ὡς ἓνα γεγονός, ὡς τό κατεξοχὴν «γεγονός» μέ καντιανούς ὄρους, δηλαδή ὡς τὴν πραγματικὴ μας φύση.

Μόνο ἔτσι μπορῶ νά ἐξηγήσω τὴ διαβεβαίωση τοῦ Μπαλτᾶ γιά τὴν «Πανανθρώπινη λευτεριά πού διεκδικοῦμε [...] ὁ συστατικός γιά μᾶς ἰσχυρισμός μας ὅτι αὐτός ὁ κόσμος εἶναι ὁ μόνος ἀντάξιός μας καί ὁ μόνος ἄξιος γιά νά ζήσουμε, ὄχι μόνον ἐμεῖς ἀλλὰ καί ὅλοι ἐκεῖνοι πού δέν τόν βλέπουν, δέν τόν θέλουν, δέν τόν διεκδικοῦν ἢ καί τόν μάχονται. [...] σήμερα ὁ καινούργιος αὐτός κόσμος μπορεῖ νά κερδηθεῖ γιατί εἶναι ἐπίκαιρος» (σ. 219).

Ἄν τό βιβλίο αὐτό δέν ἀπαντᾷ τελικά στό ἐρώτημα τοῦ ποιός εἶναι ὁ συγγραφέας του, ἀπαντᾷ παραταῦτα στό ἐρώτημα «πῶς ὁ καθένας γίνεται αὐτό πού ὁ ἴδιος εἶναι»: μέ τό νά «γίνεται αὐτό πού πάντοτε ἦταν» (σ. 220). Γίνομαι αὐτό πού εἶμαι ἐνοποιώντας τίς ὀψεις μου καί τίς ὀφειλές μου, γίνομαι τό «ἐνιαῖο ἀποτέλεσμα μᾶς ἐνιαῖας θέλησης», αὐτῆς «πού ἀπορρέει ἀπό αὐτό ἀκριβῶς πού εἶμαι» (σ. 221). Καί αὐτό πού εἶμαι δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι τό συστατικό γεγονός τῆς ἀναγνώρισης τῆς ἐλευθερίας ὡς καθολικῆς δυνατότητας. Ἀπ' αὐτή τὴν ἀποψη τό βιβλίο συνιστᾷ δῶρο, τό δῶρο τοῦ Μπαλτᾶ στους ἀναγνώστες του.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ: ΕΝΑΣ ΛΟΓΟΔΟΣΜΕΝΟΣ

του Άγγελου Ελεφάντη

ΟΣΟΙ ΔΙΑΒΑΣΑΤΕ, έστω την εισαγωγή από τό βιβλίο του Άριστεΐδη Μπαλτά *Άντικείμενα και όψεις έαυτού*, ένα βιβλίο πού άρχισε νά γράφεται τό 1976 και συνέχισε νά γράφεται έν προόδω έως σήμερα, τό όποϊον απέχει πολύ από τό νά τελειώσει, άν ποτέ τελειώσει, θά είδατε ότι μέ όνομάζει δάσκαλο και κάπου άλλου αναφέρεται σέ κάποιον Πλοίαρχο. Έγώ είμαι ό Πλοίαρχος, κατά τόν Άριστεΐδη. Τά συνηθίζει αυτά. Οί Ύδραϊοι όμως, όπως ξέρετε, ποτέ δέν συμβιβάστηκαν νά ναυλοχούν και ν' άρμενίζουν στήσ Λαρίσος τό ποτάμι, έστω κι άν ρυμουλκήθηκαν, ποιητική άδεία, ως εκεί. "Όπως καταλαβαίνετε, είναι άδύνατο έγώ, ένας βουνίσιος, ένας Καρπενησιώτης, κατ' αντίστροφη πρός τούς Ύδραϊους φορά, νά πιστώσαν τόν Πλοίαρχο στή θάλασσα, γιατί ακόμα κι άν μέ πάνε εκεί, έγώ θά δείχνω τό Βελούχι και θά αναφωνώ σαν τόν Κάλβο «Ίδού τό Καρπενήσι». Μπορώ βεβαίως νά τά κάνω θάλασσα και συνέθη συχνά αυτό. "Όπως θάλασσα τά έκαναν κι εκείνοι οι Ύδραϊοι καρaboκώρηδες πού ή Προσωρινή Κυβέρνηση τούς διόρισε στρατηγούς ξηράς κι αυτοί άρχισαν νά διατάζουν τ' άσκέρι «όρτσα τά πανιά», ένώ ό δύσμοιρος Μακρυγιάννης σταυροκοπιόταν κι έλεγε μή καταλαβαίνοντας από όρτσα και σία: «Τί στό μπουτζο μ' λένε αυτοί!».

Κι επειδή, όπως λέει ό Άριστεΐδης, «όλα τά κείμενα γράφονται για νά θέσουν κάτι εκτός τής γραφής τους, επειδή επιδιώκουν κάτι νά εκθέσουν», έγώ τιθέμενος εκτός γραφής και εκτιθέμενος, κατά τόν γράφοντα Άριστεΐδη, παύω αύθορεί νά είμαι δάσκαλος, δικός του ή τοϋ όποιοιδήποτε άλλου ή είμαι τόσο δάσκαλος όσο κι εκείνος για μένα, γιατί και οι δυό, κι άλλοι πολλοί, γνωστοί κι άγνωστοι, σύντροφοι και συντρόφισσες, μαθητεύσαμε στό μεγάλο σχολαρχείο Άλληλοδιδασκτικής πού ήταν (και κάπως είναι ακόμα) ή Άριστερά. Δέν είχε δάσκαλο αυτό τό Σχολείο, ούτε καν έναν 407. Αυτόδιδασκοι οι μαθητές, αυτοσχέδιοι οι καθηγητές, κάθε μέρα μάς σήκωναν στόν πίνακα

και μάς εξέταζαν μέ τόν χάρακα στό χέρι οι ανάγκες και οι ευθύνες, οι προσωπικές και οι πολιτικές, οι ιδεολογικές και οι μορφωτικές. Σ' αυτό τό σχολείο λοιπόν μαθήτευσε κι ό Άριστεΐδης επί τρεις δεκαετίες πού τόν ξέρω. Κι εκεί έμαθε τά πιο πολλά. Άν από τό παρουσιαζόμενο σήμερα βιβλίο, τό βραβευθέν από τό κράτος, τοϋ βγάλεις όσα έμαθε και σκέφτηκε σ' αυτό τό Σχολείο τής Άλληλοδιδασκτικής δέν θά απομείνει παρά ένα σχεδόν τίποτε, κάτι ακαδημαϊκές έξυπνάδες μόνο.

Εμείς μάλιστα, έγώ κι ό Άριστεΐδης και καμιά εικοσαριά ακόμη φίλοι και σύντροφοι, για νά τά καταφέρνουμε στίς αδιάκοπες και συνεχείς Γενικές Έξετάσεις, φτιάξαμε κι ένα υπερεντατικοποιημένο Φροντιστήριο για όλα τά μαθήματα. Έκανε ακόμη κι ιδιαίτερα μέ δίδακτρο ακριβότατο (ύλικώς και μεταφορικώς μιλώντας), δηλαδή τό περιοδικό ό *Πολίτης* πού δουλεύει έδώ και 27 χρόνια ακαταπαύστως, άν και τά τελευταία χρόνια μοιάζει κουρασμένο, ή ανασασιά του βγαίνει ολοένα και πιο ασθμαίνουσα, ασθματική. Ίσως φταιει τό τσιγάρο ή μήπως ή ηλικία;

Φτιάξαμε λοιπόν τόν *Πολίτη*, και τόν κρατήσαμε 27 χρόνια, ακριβώς, για νά μιλάμε μεταξύ μας, νά άλληλοδιδασκόμαστε, και διά τοϋ *Πολίτη* νά συναντάμε τούς άριστερούς, νά συναντιόμαστε στή μεγάλη αγορά τών ιδεών, τών απόψεων, τών παθών και τών συγκρούσεων, τών ρευμάτων και τών τάσεων πού διαπερνούσαν τό πολύπαθο σώμα τής Άριστεράς, πού είχε πάψει από καιρό νά είναι μία. Ό Μπαλτάς ήταν παρών, ήταν καλός μαθητής, και δάσκαλος μαζί. Ήδη σ' ένα από τά πρώτα πρώτα τεύχη τοϋ περιοδικού, καλοκαίρι τοϋ 1976, προσπαθεί νά αναδείξει τή σημασία, τόν ρόλο, τήν ανάγκη ύπαρξης, άρα και τήν ευθύνη τών προοδευτικών διανοουμένων πού θά καταδεικνυαν τίς ταξικές αναγκαιότητες, από μαρξιστική σκοπιά, πού διέπουν τόν σύνολο έλληνικό κοινωνικό σχηματισμό, τή στιγμή ακριβώς πού εμφανίζεται, για πρώ-

τη φορά μετά τή μεταπολίτευση, τό φαινόμενο πού ὁ ἴδιος ὀνομάζει «βάρβαρη εἰσβολή ἀπεργῶν στό κέντρο τῆς Ἀθήνας». Προφανῶς καί βλέπει τήν ἀνάγκη νά συνδεθεῖ ὁ ρόλος τῶν παραδοσιακῶν διανοουμένων μ' αὐτή τή «βάρβαρη εἰσβολή». Ἀπ' αὐτήν τή σύνδεση, διέβλεπε ὁ Μπαλτᾶς κι ἄλλοι, θά ἐξαρτιόταν ἡ προσχώρηση μαζῶν στόν κομμουνισμό. Ὁ μαρξισμός μέ ἄλλα λόγια ἀπέβαινε ὁ ἀνοιχτός ὀρίζοντας μιᾶς γενικῆς παιδείας, κατανόησης τοῦ κόσμου καί ὄργανο πάλης μαζί. Ὁ Μπαλτᾶς ἀπό ἐκείνη τή δέσμευση πού ἀνέλαβε τότε δέν ἀπομακρύνθηκε μέχρι σήμερα, παρόλο πού Σειρήνες λαχταριστές τόν καλοῦσαν συνεχῶς γι' ἄλλου, δέσμευση πού τήν ἔκανε στοιχεῖο τῆς προσωπικῆς ἀξιοπρέπειας, ὅπως ὁ ἴδιος τήν ὀρίζει σ' ἕνα δοκίμιό του τοῦ 1986.

Ἄλλά δέν προτίθεμαι νά βιογραφήσω τόν Ἀριστείδη εἶναι μικρός ἀκόμη γιά βιογραφία ἢ καί αὐτοβιογραφία. Ὅταν μεγαλώσει βλέπουμε. Γιά τό βιβλίο του καλοῦμαι καί θέλω νά μιλήσω. Εἶναι ὅμως δύσκολο, πολύ δύσκολο, ἂν ὄχι ἀκατόρθωτο νά μιᾶ κανεῖς γιά ἕνα τέτοιο βιβλίο χωρίς νά κάνει τερατώδεις παραλείψεις. Διότι δέν γράφτηκε μιά κι ἔξω, ἀλλά γραφόταν, ὅπως ἔλεγα στήν ἀρχή, ἐν προόδῳ: ἔπαιρνε τόν λόγο σέ ἕνα ἐρέθισμα ἢ μιά πρόκληση τῆς συγκυρίας, βᾶθαινε τή σκέψη του ἀνάλογα μέ τήν ὠρίμανσή του, ἀνάλογα μέ αὐτά πού ἀκούγε ἢ διάβαζε, ἀνάλογα μέ τά πολιτικά προβλήματα πού ἀντιμετώπιζε ἢ ἀντιμετωπιζαμε, μέ μόνιμη ἔγνοια νά τούς δώσει ἕνα θεωρητικό στήριγμα σέ μιά ἐποχή πού κράτησε πάνω ἀπό ἕνα τέταρτο τοῦ αἰῶνα καί πού κοντά σ' ἄλλα χαρακτηρίζεται ἀπό θεωρητικό κενό. Ἔτσι γιά νά μιλήσει κανεῖς γιά τά Ἀντικείμενα καί τίς ὀψεις ἐαυτοῦ πρέπει νά μιᾶ γιά τίς καταστάσεις μέσα ἀπό τίς ὁποῖες πέρασε ἢ Ἀριστερά αὐτά τά χρόνια, γιά ματαιωμένες πλέον προοπτικές καί προσδοκίες, γιά τά καινούργια καθήκοντα καί τά νέα ἀδιέξοδα, γιά μιά πολύβουη λογομαχία πάνω σέ τάσεις, ιδέες κι ἀπόψεις πού δέν κατάφερε ὡστόσο νά γίνει λόγος συνεκτικός. Καί ταυτόχρονα πρέπει νά μιᾶ γιά τό πῶς μίλησε ὁ Ἀριστείδης Μπαλτᾶς γιά ὅλα αὐτά, μέσα στόν πολιτικό χῶρο πού διάλεξε ὡς δικό του. Κατά συνέπεια πρέπει νά μιᾶ κανεῖς γιά τό βιβλίο αὐτό μέ τίς ὥρες. Ἄλλ' αὐτό δέν γίνεται τώρα. Τό ἀπαγορεύουν οἱ κλητῆρες.

Θά προσπαθῶ, λοιπόν, νά ἐπικεντρώσω τήν κουβέντα μου γιά τό βιβλίο, πολύ ἐπιγραμματικά, σέ ὀρισμένα σημεῖα πού κατά καιρούς ἐπαινοναν μορφή ἄρθρου στόν *Πολίτη* κυρίως, ἢ σέ ἄλλα ἐντυπα (*Λόγου χάριν*, *Νεύσις*, *Δευκαλιών*), ἢ ἦταν ἀνακοινώσεις σέ πανεπιστημιακά συνέδρια.

ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ σημεῖο μίλησα κι ὅλας. Ὁ Μπαλτᾶς ἐνέταξε ἐαυτόν μέσα στήν Ἀριστερά, τήν κομμουνιστική ἀριστερά καί τώρα πιά πού δέν ὑπάρχουν Κάπα, ἐντάσσεται στήν μετακομμουνιστική Ἀριστερά, γιατί αὐτή ἡ μετακομμουνιστική Ἀριστερά εἶναι σίγουρο ὅτι κάτι κρατᾶ ἀπό τήν προταγματική οὐσία τοῦ κομμου-

νισμοῦ, σίγουρα δέν εἶναι ἀντικομμουνιστική, σίγουρα εἶναι μιά Ἀριστερά πού, στίς σημερινές συνθήκες, εἶναι μιά ὑπέρ τῶν ἀδυνάτων συνηγορία, ἂν καί ἀδύναμη ἢ ἴδια. Ἡ ἐνταξη γιά τόν Μπαλτᾶ δέν εἶναι, ἀπλῶς, ρόλος καί λόγος πολιτικός, εἶναι ἠθική δέσμευση καί συνολικό παιδεύμα, τρόπος προσωπικῆς αὐτοπραγμάτωσης καθῶς βλέπει καί στοχάζεται, ἢ τό προσπαθεῖ, ἀπό τή σκοπιά τοῦ προλεταριάτου πού ἔλεγε ὁ πρόεδρος Μάο καί πού ὁ Μπαλτᾶς συχνά πυκνά λέει ὅ,τι ἔλεγε ὁ πρόεδρος Μάο. Εἶτε πραγματεύεται τίς φιλοσοφικές ἀναζητήσεις καί ἀπορίες του, εἶτε ἐκεῖνο τό δραματικό καί κοφτερό «καί τώρα τί λές» πού ἡ πραγματικότητα μᾶς πετάει κατάμουτρα ὁ Μπαλτᾶς μονίμως, σταθερά ἀπαντᾶ: δέν ξέρω, ἀλλά ἐγώ εἶμαι λογοδοσμένος, ὄχι ὡς πιστός, ὄχι ὡς ὀπαδός, ὄχι ὡς παράγων, ὄχι ὡς αὐτόκλητος σωτήρας – τίς μισεῖ αὐτές τίς ιδιότητες καί τίς ἀντιμάχεται – ἀλλά ὡς αὐτός πού ἐν κόσμῳ δέν μπορεῖ νά καταλάβει καί νά πεῖ τίποτε γιά τόν κόσμο μή βλέποντας τόν κόσμο ἀπό τή σκοπιά τοῦ ἀριστεροῦ, τῆς Ἀριστερᾶς. Καί βέβαια εἶναι ἰδιοτελής, ἔχει ἴδιον τέλος, ἴδιους σκοπούς πού τυχαίνει νά εἶναι ἴδιοι, ἂν ὄχι μέ ἐκείνους πού ἔχει ὀλόκληρη ἢ μυρμηγκιά τῶν ἀνθρώπων, πάντως εἶναι κοινοί μέ τούς σκοπούς πολλῶν, καί προσπαθεῖ οἱ πολλοί νά γίνουν τόσο πολλοί ὥστε τό ἴδιον τέλος νά βασιλέψει στόν κόσμο γιατί ἀλλιῶς ἡ ζωή, ἐκτός ἀπό σκληρή, εἶναι καί ἀνοστη, σά νά μαρσᾶς ἀσβέστη. Βέβαια, αὐτό πού κάνω αὐτή τή στιγμή δέν εἶναι ἐκ μέρους μου παρά μιά ἀνάγκωση τοῦ Μπαλτᾶ, μιά ἰδιοποίησή του ἐκ μέρους μου. Ἄλλά γιατί ὄχι; Ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔκανε κείμενο ὄχι μόνο τά κείμενά του ἀλλά τόν ἴδιο του τόν ἐαυτό, τοῦτο τό κείμενον-ἐαυτός τοῦ Μπαλτᾶ μπορεῖ νά ἔχει πολλαπλές ἀναγνώσεις-ἐρμηνεῖες, κατά τή ρητῆ διατύπωση τοῦ Μπαλτᾶ, τή διατυπωμένη στό τελευταῖο του δοκίμιο τοῦ παρουσιαζόμενου τόμου. Καί εἶναι ὅλες θεμιτές καί νόμιμες, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει συγγραφέας, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀπόλυτη κυριολεξία καί τραμπαλιζόμαστε ὅλοι μέσα στό τρεμουλιασμα τῶν μεταφορῶν καί ἐν γένει τῶν γλωσσικῶν ἐνεργημάτων, ἀφοῦ τό ἕνα μέ τό ἄλλο, τό ὅποιο ἕνα καί τό ὅποιο ἄλλο δέν εἶναι παρά διακεμενικότητα, πολυσημία καί διασπορά νοήματος, ἀφοῦ γραφή (ἄρα καί ἀνάγνωση) καί θάνατος ἀλληλοσυσχετίζονται βάσει μιᾶς θεωρίας πού θέλει νά ἀλληλοσυσχετίζει τά πάντα, τούς πάντες καί τίς πάσες ἀλλά πρῖν τό κάνει, καί ἀκριβῶς γιά νά τό κάνει κατατεμαχίζει τούς πάντες, τά πάντα ἀλλά φεῦ καί τίς πάσες, πού οὔτε τό θέλουν οὔτε τίς θέλουμε τεμαχισμένες, ἀλλά τίς θέλουμε ἀκέραιες γιατί μόνο τότε εἶναι ὠραίες, ἀφοῦ αὐτή ἡ θεωρία, τήν ὁποία ἐγώ δέν ἀποδέχομαι, ὅπου τό πραγματικό, ἡ πραγματικότητα πού κατασκευάζω ἐπ' αὐτοῦ ὡς σχόλιο, ἡ ἀφήγηση ἐν τέλει εἶναι ἢ ἐν κειμένῳ ὑπαρξῆς, ἢ κειμενικότητα. Καί τότε γιατί νά μή ρωτήσω κι ἐγώ τί σχέση ἔχει ὁ Φάντης μέ τό ρετινὸλαδο; Κι ἐπειδὴ ὁ Φάντης δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό ρετινὸλαδο, διότι ἀκόμη κι ἂν ὁ

Φάντης ήταν κομμουνιστής ο Μανιαδάκης δέν θά τόν πότιζε ρετινόλαδο, γι' αυτό κι εγώ άντλώντας τά δικαιώματά μου άπ' τή σημαία ιδιοποιούμαι τόν Μπαλτά ως γλώσσα, προγλώσσα και μεταγλώσσα, έπιτελεστικά αλλά και διαπιστωτικά, και στό έρώτημα πού θέτει ό ίδιος «ποιός είμαι έπιτέλους εγώ» τού άπαντώ είσαι ό λογοδοσμένος, έτσι σέ θέλουμε, έτσι σέ αγαπάμε και δέν θέλουμε νά είσαι είπα ξείπα χέζω μέσ στον λόγο μου, όπως κι εσύ άλλωστε έτσι μās θές, λογοδοσμένους, γι' αυτό μās αγαπάς και παλεύεις όλοι νά γίνουμε σάν κι εσένα, διότι όπως πολύ σωστά λές, μόνος σου δέν μπορείς νά είσαι σάν κι αυτό πού θέλεις νά γίνεις και νά είσαι. Οί άνθρωποι γινόμαστε, φτιαχνόμαστε, μόνο σέ πρώτο πληθυντικό πρόσωπο. Κι έτσι άν θεωρήσουμε τόν Μπαλτά, όχι ως κείμενο αλλά ούτε ότι τά κείμενά του είναι ό πέπλος πού τόν σκεπάζουν ή τόν ξεσκεπάζουν άν τραθήξουμε τό κουρτινάκι, άν λοιπόν θεωρήσουμε τόν Μπαλτά ως κάτι τό πραγματικό και μή αναγώγιμο άπολύτως στά κείμενά του, βλέπουμε μπροστά μας έναν άνθρωπο μέ σάρκα και όστά, παθιασμένο μέ τά παιδεύματά του πού είναι και όλων μας τά παιδέματα, έναν άνθρωπο πού λαμβάνει δημοσίως τόν λόγο, συχνά αυτόκλητα και προκλητικά, νά περιφρονεί τά κυρίαρχα σήμερα φερσίματα τής μή σκέψης πού φενακίζουν και μυθοποιούν στό όνομα τής απομύθευσης τά πάντα. Για άνθρωπο άριστερό κι έπιπλέον άκαδημαϊκό τούτο είναι σπάνιο, πολύτιμο, σάν τά πετράδια.

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΗΜΕΙΟ γιά τό όποιο θέλω νά πω λίγα λόγια. Όταν ό Μπαλτάς άριθάρει στό Πολυτεχνείο ως βοηθός τού μακαρίτη Βουδούρη και παράλληλα γράφει πότε πότε στον *Πολίτη*, ό όρος έπιστημολογία δέν υπάρχει ή κάτι λίγοι έκλαμβάνουν τήν έπιστημολογία ως έπιστήμη τής έπιστήμης, ή μέθοδο όλων των μεθόδων ή κάπως έτσι. Ό Μπαλτάς ξεκινώντας κυρίως άπ' τόν Άλτουσέρ αλλά και τούς άλλους των Cahiers pour l'analyse (Badiau, Pecheu κ.λπ.), από τόν Μπασελάρ, τόν Κανγκιλέμ, τόν Κούν και τόν Φεγεράμπεντ, είναι από τούς πρώτους πού δουλεύουν συστηματικά γιά τήν έπιστημολογία. Άν σήμερα στην Έλλάδα έχουμε ένα corpus ανθρώπων, φιλοσόφων και έν γένει διανοητών πού υπηρετούν τήν έπιστημολογία κι έτσι κατάφεραν, κάπως, νά εισχωρήσουν στά μυστήρια τής συγκρότησης των έπιστημών, τής ιστορίας τους, τής έννοιολόγησής τους, τής συγκρότησης των έπιστημονικών αντικειμένων, των σχέσεων έπιστήμης και ιδεολογίας – αυτής τής άείποτε σχέσης (τό άείποτε είναι δική μου μετάφραση τού toujours déjà, έκφραση δύσκολη στην κατανόησή της διότι άναφέρεται στό από πάντα και γιά πάντα, όντας έδω, παρόν τό βρήκαμε μαζί, είναι αλήθεια, μέ τόν Γιάννη Χάρη διαβάζοντας στά γαλλικά ρήσεις του Ευαγγελίου πού χρησιμοποίησε ό Άλτουσέρ όχι κατά γράμμα αλλά έν πνευματι αλήθειας) άν λοιπόν υπάρχουν όλα αυτά κι άλλα πολλά τό όφείλουμε έν πολλοίς στον Μπαλτά. Όχι

μόνο σ' αυτόν, αλλά ό Μπαλτάς συνέδεσε τό δικό του φιλέρενο κι άνήσυχο πνεύμα μέ τήν έπιστημολογία. Τά σχετικά ρεάλια αυτής τής πρωτοπόρας εργασίας βρίσκονται μέσα στά *Άντικείμενα και τίς όψεις εαυτού*.

Δύσκολα κείμενα, δύσκαμπτα γιατί άναπτύσσονται μέ τόν σπινοζικό γεωμετρικό τρόπο. Είναι κείμενα σημαντικά, πού θέτουν τεράστια θεωρητικά ζητήματα γιά τίς έπιστήμες, γιά τίς άλλες μαθήσεις αλλά άκόμη και γιά τήν πολιτική και πάνω άπ' όλα γιά τήν πολιτική θεωρία. Έδω ό Μπαλτάς – και πάλι δέν ήταν μοναχικός πρωτοπόρος – άπό τή μεταπολίτευση και μετά, έθεσε και θέτει τό πρόβλημα τού ιστορικού υλισμού και τού μαρξισμού ως γνωστικών πεδίων αλλά και συνεκτικής έννοιολόγησης τού πραγματικού, τής κοινωνίας και τής ιστορίας, μέ τρόπο πού ξέφευγε και άναιρούσε τίς βουλγάτες τού σοβιετικού μαρξισμού κι εκείνες τίς ιδεολογηματοποιήσεις πού καθιστούσαν τόν μαρξισμό ιδεολογία τής καταπίεσης των λαών των οποίων τό προλεταριάτο, ύποτίθεται, κατείχε τήν έξουσία και πού όνομάζαμε ό «άνύπαρκτος σοσιαλισμός».

Κι έδω έχω έναν μικρό πειρασμό. Πολλές άπό τίς έπεξεργασίες τού Μπαλτά γιά τά θέματα αυτά βρίσκονται μέσα στό παρουσιαζόμενο βιβλίο κι όχι μόνο. Ό δοκιμιογράφος Μπαλτάς έτρωγε τά μουστάκια του γι' αυτά τά θέματα. Τό βιβλίο βραβεύτηκε μέ τό μέγιστο κρατικό βραβείο. Καλώς. Άλλά τί έπιδράβευσαν οι κριτές σ' αυτό τό έργο; Τό πρόδηλο και συνεχές πάθος τού Μπαλτά γιά τόν μαρξισμό, τήν έπιστημολογία, τόν ιστορικό υλισμό, τό κίνημα, τήν Άριστερά; Δέν μās τό είπαν. Η εισηγητική έκθεση περί άλλων όμιλεί. Έμεις όμως περί άλλων όμιλούμε μαζί μέ τόν Μπαλτά, άκόμη κι όταν διαφωνούμε περιστασιακά ή και σέ σημαντικά θέματα. Αυτό κι άν ήταν μία έπιχειρήση οικειοποίησης τού Μπαλτά και τού έργου του, μās άθέμιτης οικειοποίησης πού βασίζεται άποκλειστικά στην ήθελημένη παραγνώριση. «Πήραν τίς λέξεις του και τίς έκαναν λιώμα».

ΕΝΑ ΤΡΙΤΟ ΣΗΜΕΙΟ γιά τό όποιο, ειλικρινά θά μπορούσε κανείς νά μιλά μέ τίς ώρες και νά προβάλλει όπως εγώ ουσιαδεις ένστάσεις. Πρόκειται γιά τίς ιστορικο-κοινωνιολογικές αναλύσεις τού Μπαλτά περί τού νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Θά σταθώ μόνον σέ ένα σημείο: στό έπιγραφόμενο άρθρο γιά τό *Έθνος* (πρώτη δημοσίευση στον *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, 1995). Στο άρθρο αυτό ό Μπαλτάς θεωρεί ότι ό ρόλος τού ευρωπαϊκού ρομαντισμού γιά τή δημιουργία τής κρατικής μας ταυτότητας υπήρξε καθοριστικός. Λέει έπίσης ότι ή «έθνική και κρατική μας ταυτότητα όφείλεται στην εικόνα πού έχει γιά μās ή μάλλον πού έμεις έκλαμβάνουμε αυθόρμητα πώς έχει γιά μās ό αντίστοιχος «άλλος», έν προκειμένου εκείνος ό συγκεκριμένος «άλλος» πού καθόρισε τήν κρατική μας ταυτότητα (...) επειδή ό συγκεκριμένος άλλος (διάβαζε

ὁ Εὐρωπαϊὸς ρομαντικός) ἐπέλεξε γιὰ δικούς του βασικὰ λόγους νὰ μᾶς προικίσει μὲ τρισχιλιετὴ ἱστορία καὶ ἐνδόξους προγόνους, κάνοντάς μας τὴν τιμὴ νὰ μᾶς θεωρήσει πρῶτου βαθμοῦ κληρονόμους τοῦ κλέους τους κι ἐπομένως ἡ ἐθνικὴ μας ταυτότητα προσδιορίζεται ὡς φιλελληνική». Κι ἀκόμα: «Ἐθνικὴ μας ταυτότητα εἶναι τὸ εἶδωλο πού φανταζόμαστε πὼς ἀτενίζει τὸ ἐγγενές καὶ ἀνέκαθεν φιλελληνικὸ ἢ μισελληνικὸ πνεῦμα τοῦ Μπάυρον ἢ τοῦ Μέττερνιχ καὶ ὄλων τῶν δυτικῶν ὁμοίων καὶ ἐπιγόνων τους». Ὡς ἐκ τούτου, λέει ὁ Μπαλτάς, ἢ συμπληρωματικά, ἐπειδὴ σ' αὐτὴ τὴν ἄκρῃ τῆς γῆς οἱ Ἕλληνες, προεπαναστατικά, πῆραν στὰ χέρια τους τὸ ἐμπόριο, τὶς θαλάσσιες μεταφορές ἀκόμα καὶ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, δημιουργήθηκε μὲν ἓνα μεγάλο ἐμπορικὸ κεφάλαιο, ἀλλὰ πού δὲν εἶχε τίποτε νὰ κάνει μὲ αὐτόχθονη βιομηχανικὴ παραγωγή. Ὡς ἐκ τούτου τὸ κεφάλαιο αὐτὸ δὲν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ παραγωγή. Ἄρα: στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχει ὑπάρξει ἀκόμη Διαφωτισμός». Τέλος παραπομπῆς.

Ἐγὼ θὰ μιλήσω ἀλλιῶς. Ὅχι: ὁ Καραϊσκάκης ἢ ὁ Κολοκοτρώνης, τὰ τσοῦρμα τῶν караβιῶν καὶ οἱ νταηγάδες τῶν κλεφτῶν καπεταναίων δὲν κοίταξαν στὰ μάτια τὸν Μπάυρον, οὔτε νόμισαν ὅτι τοὺς ἔβλεπε σάν Περικλῆδες καὶ Ἐπαμεινώνδας, κι ἔτσι κατάλαβαν ὅτι ἦταν σπουδαῖοι κι ὅτι ἦταν ἀμαρτία κι ἄδικο νὰ ζοῦν κάτω ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ, διότι, ἐπιπλέον, «τοῦ Ἕλληνοσ ὁ τράχηλος ζυγὸν δὲν ὑπομένει!» Ὅποτε ἄρπαξαν τὰ χατζάρια κι ἄρχισαν νὰ κόβουν τούρκινα κεφάλια. Τὸ πρόβλημά μου δὲν εἶναι τόσο ἡ πραγματολογικὴ - ἱστορικὴ ἀπλοϊκότητα τῆς κατασκευῆς πού συνάδει ἄλλωστε μ' ἐκεῖνῃ τῆς παραδοσιακῆς μαρξιστικῆς Ἀριστερᾶς γιὰ τὸ '21. Τὸ πρόβλημα εἶναι, κυρίως, τί ἐστὶ ἔθνος, πὼς καὶ γιατί φτιάχνεται ἡ ἐθνικὴ συνείδηση.

Μὲ ἄκρα σχηματικότητα λίγα λόγια πού πιστεύω ὅμως ὅτι συγκροτοῦν τὴν ἐνστασὴ μου στὴν κατασκευὴ τοῦ Μπαλτά.

Τὸ ἔθνος δὲν εἶναι δημιούργημα τῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας ὅπως διδάσκουν οἱ Ἀγγλοσάξωνες ἱστορικοὶ καὶ κοινωνιολόγοι, οὔτε ἀποτέλεσμα ἀφύπνισης κάποιας ὑπνώττουσας ἐθνικῆς ψυχῆς, οὔτε ἀντανάκλαση εἰδώλων καὶ ἀνταλλαγῆς δλεμμάτων.

Τὸ ἔθνος εἶναι δημιούργημα τῆς νεοτερικότητας, ἀποτέλεσμα πολλαπλῶν συγκρούσεων, μὲ ἀβέβαια ἀποτέλεσματα γιὰτὶ ἐν κυριολεξία τὸ ἔδαφος κάτω ἀπ' τὰ πόδια του εἶναι ρευστό, διαφιλονικούμενο. Τὸ ἐποφθαλμιᾷ ὁ γείτονας, ὁ ἰσχυρὸς κατακτητῆς. Ἄν ἡ διαδικασία ἐθνογένεσης ἐκτυλίσσεται στὴ μακρὰ διάρκεια – ὁ Σβορώνος θεωρεῖ ὅτι τὸ νεο-ελληνικὸ ἔθνος ἀρχίζει τὴν πορεία του ἤδη ἀπὸ τὸν 9ο μὲ 10ο αἰῶνα – ἢ ὀλοκλήρωση τῆς διαδικασίας, δηλαδή ἡ ἀνάδυση τοῦ ἔθνους, συντελεῖται ὅταν συσσωρεύονται οἱ προϋποθέσεις αὐτόνομης κρατικῆς συγκρότησης σάν βάσιμη προοπτικὴ. Κατὰ κανόνα αὐτὴ ἡ συμπύκνωση γίνεται μὲ πόλεμο ἐθνικοαπελευθερωτικὸ. Δηλαδή μιά ἢ περισ-

σότερες ἐθνότητες ἢ ἐθνοπολιτισμικὲς ὁμάδες πού ζοῦν ὑπὸ καθεστῶς κατάκτησης ἀπὸ μεγάλη ἐξουσία ἐξεγείρεται ἐπιζητώντας νὰ ὑποκαταστήσει τὴ δική της ἐξουσία στὴν ἐξουσία τῆς κατάκτησης. Ἡ ἐλληνικὴ περίπτωση – ὅπως καὶ οἱ λατινοαμερικάνικες ἢ ἡ βορειοαμερικανικὴ – εἶναι περίπτωση μοντέλο. Ἡ ἐπανάσταση, γιὰ ἓνα μικρὸ ἔστω μέρος, ἔθεσε τέρμα στὴν Ὄθωμανικὴ Κατάκτηση καὶ τὸ καθεστῶς τῶν μιλιέτ. Ἡ σκληρὴ στιγμὴ αὐτοκατάφασης τοῦ ἔθνους εἶναι ὁ πόλεμος. Τὰ ἔθνη τὰ δημιουργεῖ ἡ ἔχθρα, ἡ ἀντιπαλότητα. Ἡ ἀδελφότητα τοῦ «ἐμεῖς» προϋποθέτει καὶ συνεπάγεται τὴν ἀντιπαλότητα πρὸς τὸν κατακτητὴ ἢ καὶ τὸν ἐποφθαλμιοῦντα τὸ ἴδιο ἔδαφος «ἄλλον». Μόνο τὸ αἶμα διαχωρίζει μὲ ἀπόλυτο τρόπο τὰ στρατόπεδα καὶ τοὺς πληθυσμούς. «Ἐλευθερία ἢ θάνατος» εἶναι τὸ λάβαρο τοῦ ἔθνους. Ἡ δική μας ἐλευθερία προϋποθέτει ἀναγκαστικὰ τὸν θάνατο τοῦ ἄλλου πού ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀνελευθερία. «Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψη τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή», λέει ὁ Σολωμός. Τώρα γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ σκοπὸς αὐτὸς χρησιμοποιοῦνται συνειδητὰ πολλὰ στοιχεῖα, καὶ θρησκευτικὰ καὶ πολιτισμικὰ καὶ γλωσσικὰ καὶ καταγωγικοὶ μῦθοι καὶ αἱματοσυγγενικές-φυλετικὲς σχέσεις, τὰ ὅποια, ὡστόσο, ὑπερβαίνονται στὴν τελικὴ ἐπαναστατικὴ πράξη. Οἱ ναύαρχοι στό Ναυαρίνο δὲν θὰ ἔκαναν τίποτε ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ χωρὶς προηγούμενο ὀκταετῆς προηγούμενη Ἐπανάσταση. Ἐχομε συνειδητοποιήσει ὅτι εἴμαστε παιδιά-τρισεγγονα μᾶς Ἐπανάστασης; Ἡ ἐλλιπέστατη παιδεία μας κι ἐκεῖνη ἡ πλήξη τῶν ἀφόρητων καὶ πομπωδῶν ἐθνικῶν ἐπετειῶν μᾶς κάνει νὰ τὸ ξεχνᾶμε. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἀριστείδης θέτει ἐντὸς εἰσαγωγικῶν τὴ «νίκη τῆς Ἐπανάστασης».

Αἰσθάνομαι ὅτι ξεπέρασα τὶς ἀντοχές σας. Φυσικὰ γιὰ τὸ τελευταῖο δοκίμιο μὲ τὸ ἐρώτημα «ποιὸς ἐπιτέλους εἶμαι ἐγὼ» ἀπάντησα συνοπτικά. Κανέναν δὲν δεσμεύει ἡ δική μου ἀπάντηση περὶ τοῦ τί εἶναι ὁ Μπαλτάς, οὔτε τὸν ἴδιο.

Νὰ τελειώσω μὲ τοῦτο: προσωπικὰ μὲ ἐκστασιάζει ἡ ἀνάγνωση τῆς ὁποιας ἱστορικῆς ἀφήγησης, τοῦ ὀποιοῦδήποτε ἴχνους ἀπὸ μιά παλιότερη ἱστορία, ἃς ποῦμε ἀπὸ ἓνα τοῖχο τρυπημένο ἀπὸ σφαῖρες στὰ Δεκεμβριανά ἢ ἓνα πολυβολεῖο ἀπὸ τὸν Ἐμφύλιο. Ἐνα κείμενο, τὸ ὀποιοδήποτε, ἀκόμη καὶ τὸ λογοτεχνικό, μὲ ἐνδιαφέρει στὸ βαθμὸ πού, ἔστω ὑπαινίσσεται, τὸ πραγματικὸ, μιά ἀλήθεια δηλαδή. Μὲ ἐνδιαφέρει δηλαδή ἡ παρουσία, ὄχι ἡ ἀπουσία ἢ ἡ σιωπὴ. Πλὴν κι ἂν εἶναι ἀπὸ κείνες τὶς τόσο εὐγλωττες ἀπουσίες ἢ σιωπές, καὶ ὑπάρχουν πολλές. Εἰλικρινὰ δὲν μ' ἐνδιαφέρουν τὰ περὶ σιωπῆς τοῦ Μπαλτά, πού ἐπιπλέον θγάζει τὴ φάουσα μιλώντας καὶ γράφοντας περὶ σιωπῆς. Ἄλλ' ἔτσι εἴμαστε οἱ ἄνθρωποι: ἀντιφατικοί. Τὸν Ἀριστείδη μὲ τὶς ἀντιφάσεις του τὸν πετᾶμε ἢ τὸν κρατᾶμε; Ἐγὼ τὸν κρατῶ σάν καταδικῶ μου, καταδικῶ μας, μετὰ φανατισμοῦ καὶ πάθους.

ΕΝΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΚΑΙ ΜΙΑ ΕΠΟΧΗ: ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΥΜΦΡΑΖΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΑΝΤΑΙΟΥ

του Φίλιππου Ήλιου

ΑΝΑΡΩΤΙΕΜΑΙ πολλές φορές: πώς θά μπορούσε νά είναι ή Ελλάδα αν δέν γινόταν ό εμφύλιος πόλεμος; Κι αναρωτιέμαι, επίσης – και τό ερώτημα δέν έχει ακόμη απαντηθεί μέ πλήρη επάρκεια: γιατί έγινε στην Ελλάδα εμφύλιος πόλεμος;

Τό πρώτο ερώτημα δέν προσιδιάζει σέ ιστορικό – και γνωρίζουμε τό γιατί – έχει όμως τή σημασία του έστω και ως υποθετικό παιχνίδι του νοῦ. Για τό δεύτερο οί απαντήσεις άφθονούν – κι εγώ φυσικά συμμερίζονται τή δική μου, τήν όποία έχω αρκετές φορές αναπτύξει.¹

Ίσως μέ τόν τρόπο του, μέ τίς υπόγειες και μυστικές διαδρομές του αλλά και μέ τίς διακηρυγμένες προθέσεις του, ό Άνταϊός, τό περιοδικό πού παρουσιάζεται εδώ, σήμερα, νά φέρνει μία ή περισσότερες αρχές καλών και ουσιαστικών απαντήσεων στα δύο αυτά ερωτήματα – μέ τή σχετικότητα πού έχουν, πάντα, οί απαντήσεις αυτού του είδους και μέ τούς όρίζοντες πού αυτές μπορούν νά άνοιξουν για νά ένδυναμώσουν τή σχετική προβληματική. Άλλά άς πάρουμε τά πράγματα μέ τή σειρά τους.

Ό Άνταϊός υπήρξε τό περιοδικό πού για ένα σύντομο διάστημα (ουσιαστικά από τό 1945 έως τό 1947, τά μεταγενέστερα χρόνια είναι χρόνια εμφυλίου πολέμου και για τόν Άνταϊό χρόνια άμήχανης αὐτολογοκρισίας) συγκέντρωσε και ένέπνευσε τούς άριστους επιστήμονες, κατά πλειοψηφία ανθρώπους μαρξιστικής παιδείας, αλλά όχι μόνο, σέ έναν αγώνα πού έχει τίς πρόσφατες καταβολές του και άντλεί τήν ιδεολογία του από τά χρόνια τής Έαμικής Άντίστασης. Μιά εύρύτατη, έντυπωσιακή, συσπείρωση επιστημονικού δυναμικού πού έρχεται και δέχεται νά υπηρετήσει, μέ τά όπλα τής επιστήμης του, τίς ένθνικές ανάγκες όπως αυτές εμφανίζονται άμέσως μετά τήν άπελευθέρωση

και ώσάν νά μήν είχε υπάρξει ή παρένθεση των Δεκεμβριανών.

Κεντρική επίδιωξη εμφανίζεται ή άνοιχοδόμηση τής χώρας από τίς καταστροφές του πολέμου, πάντα σέ συνδυασμό μέ θέματα πού άφορούν τήν οικονομική ανάπτυξη και δευτερευόντως τίς πολιτισμικές δραστηριότητες. Άνοιχοδόμηση είναι τό εμφανές μοτίβο και ή φαινομενική προγραμματική επίδιωξη του περιοδικού.

«Άνταϊός. Δεκαπενθήμερο περιοδικό για τή μελέτη των προβλημάτων τής άνοιχοδόμησης» είναι ό τίτλος και ό υπότιτλος πού αναγράφεται στον τίτλο του περιοδικού, από τό πρώτο τεύχος του, τόν Μάιο του 1945. (Πολύ άργότερα, τό 1948, όταν ό εμφύλιος πόλεμος είχε έδραιωθεί, ό υπότιτλος θά αλλάξει: «Άνταϊός. Επιστήμη-Τεχνική-Οικονομία»).

«Επιστήμη-Άνοιχοδόμηση. Επιστημονική Έταιρεία Μελέτης Νεολληνικών Προβλημάτων» είναι ό τίτλος τής Έταιρείας πού δημιουργήθηκε από προσοδευτικούς επιστήμονες του κλίματος του Άνταϊού τόν Σεπτέμ-

* Όμιλία σέ συγκέντρωση πού όργάνωσε τό Τεχνικό Έπιμελητήριο Ελλάδος (Έλλάδα, 5 Ιανουαρίου 2003, στην Αίθουσα Λόγου τής «Στοάς του Βιβλίου»), για τήν παρουσίαση τής φωτομηχανικής επανέκδοσης του περιοδικού Άνταϊός, από τό ΕΛΙΑ, και για τόν ρόλο του Νίκου Κιτσιόκη. Στην ίδια συγκέντρωση μίλησαν ό Μάνος Χαριτάτος, ή Έλλη Παππά και ό Μανώλης Χαλκιαδάκης. Τή συζήτηση συντόνισε ό Νίκος Μπανιάς.

1. Π6. Φίλιππος Ήλιου, «Η πορεία προς τόν εμφύλιο: από τήν ένοπλη έμπλοκή στην ένοπλη ρήξη», στον τόμο Ό Εμφύλιος Πόλεμος. Από τή Βάρκιζα στο Γράμμο, Άθήνα, Θεμέλιο 2002, σ. 25 κ.έξ

βριο του 1945. (Παρένθεση: η ΕΠΑΝ διαλύθηκε ένα χρόνο, περίπου, μετά τη λήξη του εμφύλιου πολέμου, με απόφαση της Επιτροπής Ασφαλείας του νομού Αττικής.)

«Ομάδες Μελέτης Σχεδιασμένης Άνοιξοδόμησης» (ΟΜΣΑ) ήταν τό όνομα τής οργάνωσης πού κομμουνιστές ίδρυσαν στή διάρκεια τής Αντίστασης, όπως ώραία τό θυμίζει ή Έλλη Παππά στήν περιεκτική είσαγωγή τής στή φωτομηχανική έπανέκδοση του Ε-ΛΙΑ,² προκειμένου νά αντιμετωπιστούν, μέ επιστημονικό τρόπο και έπάρκεια, τά προβλήματα τής ανασυγκρότησης όταν ή χώρα θά είχε άπελευθερωθεί.

Άνοιξοδόμηση λοιπόν. Αίτημα αυτονόητο και άπόλυτη προτεραιότητα για τίς χώρες πού έβγαναν μέ μεγάλες καταστροφές άπό τή δίνη του μεγάλου πολέμου – και για τήν Ελλάδα. Άνοιξοδόμηση, λένε τά λεξικά, είναι ή οίκοδόμηση εκ νέου έργων και κτισμάτων πού έχουν καταστραφεί. Και βεβαίως αυτή ή πλευρά δέν αφήνει άδιάφορους τούς πρωταγωνιστές τής ιστορίας μας. Κάθε άλλο: ή άποκατάσταση των κατεστραμμένων, ή άνοιξοδόμησή τους, μαζί μέ τήν ανασυγκρότηση των πληθυσμιακών συνόλων πού είχαν άποδιαρθρωθεί μέσα άπό τίς άναγκαστικές μετακινήσεις, τούς ενδιαφέρει, και τούς ενδιαφέρει πολύ. Άλλά αυτή ή τόσο άμεση και έπείγουσα πλευρά του προβλήματος δέν άποτελεί στήν αντίληψη και στή συνειδησή τους παρά μία συνιστώσα σέ ένα ευρύτερο σύνολο πού γι αυτούς έχει πρωταρχική και κυριαρχική σημασία.

ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ, λέγει έμμεσα ό Άνταϊος, και ρητά ή ίδρυτική διακήρυξη τής εταιρείας «Επιστήμη-Άνοιξοδόμηση», τήν όποία δημοσιεύει, υιοθετώντας την, ό Άνταϊος σέ τεύχος του του Νοεμβρίου 1945, άνοιξοδόμηση «έννοούμε κυρίως τήν άξιοποίηση του πλούτου τής χώρας, προκειμένου νά μετατραπεί ή Ελλάδα, σέ βιομηχανική χώρα».³

Τίθεται, έτσι, μέ μεγάλη οξύτητα, και άφθονία επιστημονικής τεκμηρίωσης, τό πρόβλημα τής αυτοδύναμης βιωσιμότητας τής χώρας – ένα άπό τά μεγάλα διακυβεύματα τής νεοελληνικής κοινωνικής και ιδεολογικής ιστορίας. Και αυτή τήν αυτοδύναμη βιωσιμότητα τήν έγγυάται, κατά τή συλλογιστική των επιστημόνων πού πλαισιώνουν τόν Άνταϊο και τήν ΕΠΑΝ, ή δυνατότητα νά άξιοποιηθούν υπάρχουσες πλουτοπαραγωγικές πηγές, ικανές νά στηρίξουν και νά έδραιώσουν μία εγχώρια βαριά βιομηχανία.

Τό σύνολο, σχεδόν περίπου, των δημοσιευμάτων του Άνταϊου, πριν άπό τό 1948, αντιπροσωπεύονται άπό συστηματικές μελέτες, πλούσια τεκμηριωμένες, μέ στατιστικές, πίνακες και διαγράμματα και έντυπωση τεχνογνωσία, πού αντιμετωπίζουν, μέ ουσιαστικό τρόπο, διάφορες πλευρές των ελληνικών οικονομικών δραστηριοτήτων και φέρουν τήν τελική άπόδειξη, όπως θεωρούν οι συντάκτες τους, ότι ή συστηματική, επιστημονική, άξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών τής χώρας θά οδηγούσε στήν άπαλλαγή τής άπό

τήν ξένη εξάρτηση, στήν εθνική άνεξαρτησία και στή ριζική βελτίωση των όρων ζωής και ύπαρξης του ελληνικού λαού.

Αυτοί οι νέοι προσανατολισμοί, τούς όποιους υπηρετεί μέ αίσιοδόξη βεβαιότητα ή προοδευτική διάνοηση και τό επιστημονικό της περιοδικό, ό Άνταϊος, αντιπροσωπεύουν και εκφράζουν μία τομή στήν ιστορία τής ελληνικής οικονομικής σκέψης και στήν ιστορία των ελληνικών κοινωνικών κινήματων. Στίς θεωρίες και στίς αντιλήψεις πού κυριαρχούσαν άπό τήν εποχή τής δημιουργίας του ελληνικού κράτους, ότι ή Ελλάδα είναι μία χώρα φτωχή και άνήμπορη νά θρέψει τά παιδιά της, στίς θεωρίες τής «ψωροκώστανας» και στά ιδεολογήματα τής έντιμου πενίας (ή Έλλάς είναι πτωχή αλλά έντιμος), έρχόταν, τώρα, νά αντιπαρατεθεί μία άλλη στάση, πού διακηρύσσει τήν ταυτόχρονη πίστη τής όχι μόνο στίς άνεξάντλητες δυνάμεις του λαού – και τής λαϊκής δημιουργικότητας – αλλά και στίς μέ επιστημονικό τρόπο διατυπωμένες βεβαιότητες για τή δυνατότητα τής Ελλάδας νά άποκτήσει βαριά βιομηχανία και, χάρη σέ αυτή, νά κατακτήσει τή βιωσιμότητα και κατ' έλέκταση τήν ουσιαστική της άνεξαρτησία.

Σχολιάζει ό Σεραφείμ Μάξιμος άπό τίς στήλες του Άνταϊου: άνοιξοδόμηση είναι ένας νέος προσανατολισμός στήν εθνική μας ζωή, ή άνοιξοδόμηση είναι συνώνυμη μέ τή νεοελληνική άνάπλαση.⁴ Και ό ίδιος, στό ίδιο κείμενο, θά γράψει ότι «για τή βάνουση και όκηνη σκέψη τό νεοελληνικό πρόβλημα είτανε και παραμένει πρόβλημα μεγαλύτερου χώρου». Όκηνη σκέψη είναι βέβαια, στή λογική του Μάξιμου, ή συντηρητική επιστημονική σκέψη, και τό πρόβλημα του μεγαλύτερου χώρου είταν ή έδαφική έπέκταση τής Ελλάδας πού θά τής επέτρεπε, μέσω προσάρτησης έδαφών νά λύσει, ως ένα βαθμό, τό οικονομικό της πρόβλημα.

Σέ αυτά, οι γενιές των επιστημόνων πού προέρχονται άπό τήν Αντίσταση φέρουν τώρα μία νέα άπάντηση – πολλές νέες άπαντήσεις. Και ό Άνταϊος δημιουργήθηκε, ακριβώς, για νά υπηρετήσει και νά εκφράσει τούς νέους προσανατολισμούς.

Βέβαια ή ιστορία αυτή δέν άρχίζει μέ τόν Άνταϊο και τήν Έταιρεία «Επιστήμη – Άνοιξοδόμηση». Άπό τά χρόνια του Μεσοπολέμου ή μαρξιστική άριστερά

2. τ. Α', Άθήνα 2000, σ. ια'-λ. Βλ. ιδίως στή σ. ιθ'. Βλ. και τής ίδιας, Νίκος Κιτσικής, Ό επιστήμονας, ό άνθρωπος, ό πολιτικός, Άθήνα, έκδοση Τεχνικού Έπιμελητηρίου, 1986, πολλ.

3. Βλ. «Διακήρυξη τής Επιστημονικής Έταιρείας για τή μελέτη των νεοελλην. προβλημάτων: "Επιστήμη-Άνοιξοδόμηση"», π. Άνταϊος, αρ. 12, Άθήνα 30 Νοεμβρίου 1945, σ. 261-262.

4. Σεραφείμ Μάξιμος, «Η Ελλάδα είναι ή "πρέπει νά γίνει" βιώσιμη», π. Άνταϊος, αρ. 3, 24 Ιουνίου 1945, σ. 78 κ.έξ.

καί τό Κομμουνιστικό Κόμμα καλλιεργοῦν, στήν ἀρχή διστακτικά καί στή συνέχεια μέ περισσότερη ἐμφαση, ἀντιλήψεις πού θέλουν τή βαριά βιομηχανία ὡς μιά ἐφικτή καί ἐπιδιώξιμη λύση γιά νά ἀντιμετωπιστεῖ ἡ οἰκονομική καθυστέρηση τοῦ τόπου. (Βαριά βιομηχανία: ἡ παραγωγή μέσων παραγωγῆς.)

ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ τό ρεῦμα αὐτό δυναμώνει καί τείνει νά καταστεῖ κυρίαρχο καθώς στηρίζεται σέ ἕνα τεράστιο λαϊκό κίνημα, ἀπό τή φύση του αἰσιόδοξο, ἐξαιτίας καί τῆς δυναμικῆς του, καί βέβαιο ὅτι ἡ ἰσχύς του θά τοῦ ἐπιτρέψει νά λύσει μέ ἐπιβεβλημένο τρόπο τὰ προβλήματα πού ἔχει νά ἀντιμετωπίσει. Τά χρόνια τῆς ἐλπίδας εἶταν, μαζί, καί τὰ χρόνια τῆς μεγάλης αὐταπάτης. Στό πλαίσιο αὐτό, κεντρική θέση ὡς πρὸς τὰ προβλήματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ, ἐπέχει ὁ πρυτανικός λόγος τοῦ Νίκου Κιτσιῆ, στό Πολυτεχνεῖο, στίς 13 Νοεμβρίου 1943⁵ πού εἶταν καί ἕνα ριψοκίνδυνο κήρυγμα Ἐθνικῆς Ἀντίστασης μέσα στήν κατεχόμενη Ἀθήνα. Ἐκεῖ θά βροῦμε, ἐν σπέρματι, τίς ιδέες πού θά ὑπερασπίσει ὁ Ἀνταῖος, γιά τή βιωσιμότητα τῆς χώρας καί γιά τίς δυνατότητες θεμελίωσης οἰκονομικῶν δομῶν ἰκανῶν νά στηρίξουν τήν ἑλληνική ἀνεξαρτησία.

Ἄλλωστε, ὁ Ν. Κιτσιῆς ξαναπιάνει μέ τό λόγο τοῦ 1943, ιδέες καί ὀρίζοντες πού εἶχε ἐπιχειρήσει νά ἀνοίξει τό 1931, στή σειρά τῶν διαλέξεων πού εἶχε ὀργανώσει ὡς πρόεδρος τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου. Καί ἐπιπλέον ὁ ἴδιος μέ τή γνώση του καί τό ἀδιαμφισβήτητο κύρος του θά σταθεῖ ἕνας ἀπό τοὺς πρωταγωνιστές τῆς προσπάθειας πού θά ἐπιχειρηθεῖ μέσω τοῦ Ἀνταίου καί τῆς Ἐταιρείας «Ἐπιστήμη – Ἀνοικοδόμηση».

Βαριά βιομηχανία - οἰκονομικά βιώσιμη Ἑλλάδα - ἐθνική ἀνεξαρτησία: τὰ μοτίβα αὐτά πού ἐνέπνευσαν τήν ἑλληνική προοδευτική σκέψη, τό τρίπτυχο αὐτό πού κυριάρχησε στίς ἰδεολογικές ἀντιπαραθέσεις τῆς ἐποχῆς, ὄριζε στόν Ἀνταῖο μιά ἀπό τίς πύθωνες ἐκφράσεις της. Τά θέματα αὐτά θά τὰ βροῦμε νά κυριαρχοῦν, τό φθινόπωρο τοῦ 1947, στό 7ο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ καί ἰδίως στήν εἰσήγηση τοῦ Νίκου Ζαχαριάδη,⁶ ἡ ὁποία, μέ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς, ἀντιπροσωπεύει μιά σημαντική στιγμή στίς διαδρομές τῆς νεοελληνικῆς οἰκονομικῆς σκέψης.⁷

Καί φυσικά ὅλα αὐτά στηρίζονται στό δίπολο πού ἔχει ὡς ἀφετηρία τήν ἀντίληψη γιά τήν παντοδυναμία τῆς ἐπιστήμης γιά νά τήν συνδύασει μέ τό ὄραμα τῆς ἐλευθερίας: «Ἡ ἐπιστήμη εἶναι παιδί τῆς Ἐλευθερίας, ὅσες φορές δέν εἶναι μητέρα της», διαβάζουμε στήν Ἰδρυτική Διακήρυξη τοῦ ΕΠΑΝ, τῆς ἐταιρείας «Ἐπιστήμη Ἀνοικοδόμηση», τό Νοέμβριο τοῦ 1945. Καί μαζί μέ αὐτά θά προβάλλει τό αἷμα τῆς σοσιαλιστικῆς προοπτικῆς.

Ὡς κορύφωση τῆς προσπάθειας αὐτῆς θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ τό βιβλίο τοῦ οὐσιαστικοῦ διευθυντή τοῦ Ἀνταίου, τοῦ Δημήτρη Μπάτση. Ἀναφέρομαι, βέβαια,

στό ἔργο πού τιτλοφορεῖται *Ἡ βαριά βιομηχανία στήν Ἑλλάδα* καί κυκλοφόρησε πολύ ἀργά γιά νά προλάβει νά καρποφορήσει, τό Νοέμβριο ἢ τόν Δεκέμβριο τοῦ 1947, ὅταν πιά ὁ ἐμφύλιος πόλεμος εἶχε θέσει ὀριστικό τέρμα στίς ἐλπίδες καί τὰ ὄραματα πού εἶχαν γεννηθεῖ στά χρόνια τῆς Ἀντίστασης καί τῆς πρώτης μετακατοχικῆς εὐφορίας.

Προλογίζοντας τό βιβλίο αὐτό τοῦ κομμουνιστῆ Δημήτρη Μπάτση, ὁ Νίκος Κιτσιῆς, μαρξιστής καί ὁ ἴδιος (θυμίζω ὅτι τό 1965-1967 διετέλεσε πρόεδρος τοῦ «Κέντρου Μαρξιστικῶν Μελετῶν καί Ἑρευνῶν»), προλογίζοντας, λοιπόν, τό βιβλίο τοῦ Μπάτση ὁ Ν. Κιτσιῆς ἔγραφε, ἀποδίδοντας σέ λίγες γραμμές τό νόημα μᾶς προσπάθειας πού δέν στάθηκε δυνατό νά ολοκληρωθεῖ: «Βαριά βιομηχανία στήν Ἑλλάδα, πάνω σέ ὀρισμένες οἰκονομικές καί πολιτικές προϋποθέσεις, σημαίνει διάσπαση τοῦ κλοιοῦ τῆς κακομοιρίας καί τῆς μοιρολατρίας, ἀποτίναξη τοῦ ζυγοῦ τῆς ξένης κηδεμονίας καί ἐξοδο στήν πλατεία λεωφόρο, πού ὀδηγεῖ τίς μεγάλες λαϊκές μάζες στήν εὐμερία, στήν πρόοδο καί στόν πολιτισμό»... «βαριά βιομηχανία

5. Ὁ ἴδιος θά γράφει, ἀργότερα, ὅτι ὁ πρυτανικός του λόγος τοῦ 1943, τόν ὁποῖο συνδέει μέ προγενέστερες μελέτες του ἀλλά καί μέ τίς ΟΜΣΑ, «εἶχε σάν μοτίβο τήν ἀκόλουθη φράση: “Ἡ ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας πρέπει νά εἶναι ὁ σκοπός ὅλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι θά ἠγηθοῦν εἰς τό μέλλον τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους”». Βλ. Νίκου Κιτσιῆς, *Οἱ ἀθλιότητες τῆς πολιτικῆς γιά τήν ἀνασυγκρότηση. Ὁ μύθος τῶν ἔργων*, Ἀθήνα 1958, σ. 5.

6. Βλ. *Τό 7ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΕ, Τεῦχος Γ΄: Εἰσήγηση καί τελικός λόγος τοῦ α. Ν. Ζαχαριάδη*, Ἀθήνα 1945. Ἐκεῖ σημειώνεται, ὡς ἀντίδοτο στίς ἐπιδιώξεις «τοῦ ξένου κεφαλαίου» καί τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού συνεργάζονται μαζί του, ἡ ἀνάγκη «ν’ ἀποδείξουμε ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι βιώσιμη» ... «ὅτι μπορεῖ στήν Ἑλλάδα νά δημιουργηθεῖ, νά ζήσει καί ν’ ἀναπτυχθεῖ βαριά βιομηχανία». Ὁ Ζαχαριάδης σημειώνει (σ. 33) ὅτι στηρίζεται σέ στοιχεῖα πού τοῦ εἶχε ὑποδείξει «ὁ συναγωνιστής Κιτσιῆς καί πού συγκέντρωσαν, δούλεψαν καί διαμόρφωσαν δύο νέοι ἐπιστήμονες, οἱ συναγωνιστές Δ. Μπάτσης καί Δ. Μέξης». Στήν ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Ζαχαριάδη (Ν. Ζαχαριάδης, *Ἐκλογή ἔργων*, Ἐκδοση τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, [Βουκουρεστί] 1953), τό ὄνομα τοῦ Ν. Κιτσιῆς παραμένει ἀλλά ἐξαφανίζονται τὰ ὀνόματα τοῦ Δ. Μπάτση καί τοῦ Δ. Μέξη (βλ. σ. 177).

7. Δέν πρέπει, βέβαια, νά ξεχνᾶ κανεὶς ὅτι τό θέμα τῆς ἀνάπτυξης τῆς βαριᾶς βιομηχανίας καί τῆς παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύει μιά βασική πλευρά τῆς σοβιετικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας (καί πρακτικῆς), στά χρόνια τῶν θεωριῶν γιά τίς δυνατότητες οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μιά μόνο χώρα, σέ ἀντίθεση μέ τίς, σύγχρονες τῆς, θεωρητικές κατασκευές γιά τή «διαρκή ἐπανάσταση» καί τὰ συμπαρομαρτοῦντα.

8. Δ. Μπάτσης, *Ἡ βαριά βιομηχανία στήν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1947, σ. V.

στην Ελλάδα είναι απόλυτα δυνατή και πραγματοποιήσιμη».⁸

Αυτό τό σχέδιο κι αυτό τό όραμα, μέ επίκεντρο και τόν Άνταίο μπόρεσε στά χρόνια εκείνα, νά συγκεντρώσει και νά συσπειρώσει ότι καλύτερο είχε νά επιδείξει ή έπιστημονική Ελλάδα, ότι πιο δυναμικό και φιλοπρόοδο στοιχείο είχε νά επιδείξει ή ελληνική κοινωνία. Κι ύστερα ό κόσμος αυτός καταδικάστηκε στή σιωπή και στόν κατατρεγμό. Ο Δημήτρης Μπάτσος πλήρωσε και μέ τή ζωή του. Δέν είταν ό μόνος.

Άναρωτιόμουν στήν αρχή πώς θά μπορούσε νά είναι ή Ελλάδα άν δέν γινόταν ό εμφύλιος πόλεμος. Και σκέπτομαι τώρα, έκ των υστέρων και μάταια, όλες αυτές τίς δυνάμεις τής έπιστήμης και τού πολιτισμού, αλλά κι όλους εκείνους, τούς πάρα πολλούς, πού στρα-

τεύθηκαν στίς ιδέες τής αντίστασης και τής προόδου και πού στή συνέχεια εξαφανίστηκαν βίαια από τή ζωή, τήν ενεργό ζωή, τί θά μπορούσαν νά είχαν προσφέρει σέ μιá Ελλάδα πού θά μπορούσε νά είχε επιλέξει τούς δρόμους τής ειρηνικής δημιουργίας. Και πώς θά μπορούσε νά είναι ή Ελλάδα αυτή.

Κι άναρωτιόμουν επίσης, γιατί έγινε ό εμφύλιος πόλεμος στήν Ελλάδα. Και σκέφτομαι τώρα, έκ των υστέρων, και ίσως σφάλλοντας, ότι υπήρχαν δυνάμεις πού δέν ήθελαν και μπορούσαν νά επιβληθούν για νά μίν υπάρξει μιá Ελλάδα πού θά επιχειρούσε, για νά ακολουθήσω για δεύτερη φορά τά λόγια τού Νίκου Κιτσιόκη, «νά διασπάσει τόν κλοιό τής κακομοιριάς και τής μοιρολατρίας» πού θά επιχειρούσε «τήν άποτίναξη τού ζυγού τής ξένης κηδεμονίας» και νά οδηγηθεί «στήν ευημερία, τήν πρόοδο και τόν πολιτισμό».

Θά μπορούσε νά είναι και αυτή μιá εξήγηση. Πιθανώς, ένδεχομένως.

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ
ΑΝΟΙΞΗ 2002 - ΤΕΥΧΟΣ 3

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΛΕΙΨΥΔΡΙΑΣ
ΠΑΛΑΙΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΙΑΔΑΝΟΥ
Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ
ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΣΠΟΥΔΕΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗ ΔΑΝΙΑ

ΕΞΑΝΤΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 3

- ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΛΕΙΨΥΔΡΙΑΣ
- ΠΑΛΑΙΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΙΑΔΑΝΟΥ
- Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ
- ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
- ΣΠΟΥΔΕΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗ ΔΑΝΙΑ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
ΔΙΔΟΤΟΥ 57 - 106 81 - ΤΗΛ. 010 3825780 - FAX 010 3813065
e-mail: exandas@otenet.gr - http://www.exandasbooks.gr

ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙΣ
ΝΑ ΔΙΑΚΡΙΝΕΙΣ
ΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ
ΜΙΑ...

ΕΧΟΥΝ
ΕΝΘΡΟΝΕΙ
ΣΕ
ΜΙΑ!

Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ

Ἡ περίπτωση τῆς Θεσσαλονίκης
«Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης 1997»

τοῦ Γιώργου Ἀγγελόπουλου

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ἀποτέλεσαν ἀντικείμενο μελέτης καί συζήτησης μεταξύ τῶν Ἑλλήνων κοινωνικῶν ἐπιστημόνων ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα. Ἡ συζήτηση αὐτῶν τῶν διακρίσεων ἔχει κατὰ καιροὺς πραγματοποιηθεῖ ὑπὸ τὴν ἐπιρροή διαφορετικῶν θεωρητικῶν κατευθύνσεων. Ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 πληθαίνουν καί στὴν Ἑλλάδα οἱ μελέτες ἐκεῖνες πού χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο πολυπολιτισμικότητα στὴν ἐξέταση τῶν κοινωνικο-πολιτικῶν μεταβολῶν. Ὁ ὄρος πολυπολιτισμικότητα καί τὰ παράγωγά του συνιστοῦν ἓνα νεολογισμό πού ὑπαγορεύεται τόσο ἀπὸ σημαντικὲς κοινωνικὲς μεταβολές ὅσο καί ἀπὸ θεωρητικὲς ἀναζητήσεις σέ τοπικὸ καί διεθνές ἐπίπεδο. Τό παρόν κείμενο ἐστιάζει στὴ δυναμικὴ ἀλληλεξάρτηση τῶν κοινωνικῶν πρακτικῶν καί τῶν θεωρητικῶν ἐργαλείων τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν μέ ἀφορμὴ τὸ λόγο περὶ πολυπολιτισμικότητας, ὅπως αὐτὸς παρουσιάστηκε στὴ Θεσσαλονικὴ στὴ δεκαετία τοῦ 1990.

Ἡ γενίκευση τῆς χρήσης τοῦ ὄρου πολυπολιτισμικότητα στὴν Ἑλλάδα γίνεται ἀποσπασματικὰ καί ξεκινᾷ ἀπὸ περιοδικὰ μόδα, ἀρχιτεκτονικῶν προτάσεων καί διεθνοῦς μουσικῆς. Σέ μιὰ δευτέρη φάση ὁ ὄρος πολυπολιτισμικότητα ἐμφανίζεται σὶς συζητήσεις στὸ χῶρο τῆς παιδαγωγικῆς καί τῆς κοινωνιολογίας.¹ Ὁ ἀποσπασματικὸς χαρακτήρας τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ λόγου περὶ πολυπολιτισμικότητας συνίσταται στὴν ἐπιλεκτικὴ, ρητορικὴ καί ἀσαφὴ τεκμηρίωση του. Ὁ λόγος περὶ πολυπολιτισμικότητας ἐντοπίζεται σέ κείμενα διανοούμενων – πῶς συχνὰ δημοσιογράφων – χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ μιὰ συζήτηση γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα καί τοὺς ὄρους ἐφαρμογῆς του στὴν ἀνάλυση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Στὴ δεκαετία τοῦ 1990 ὁ λόγος περὶ πολυπολιτισμικότητας ἀποκτᾷ νέες διαστάσεις καθὼς συνδέεται μέ ἓνα μοντέλο κοινωνικῆς ὀργάνωσης

καί ἀλληλεγγύης πού συχνὰ ἐπικαλοῦνται πολιτικοὶ καί ἀκτιβιστές Μὴ Κυβερνητικῶν Ὄργανώσεων καί μειονοτικῶν ὁμάδων. Παράλληλα, ἐμφανίζονται συστηματικὲς μελέτες ἀπὸ Ἑλληνες κοινωνικοὺς ἐπιστήμονες καθὼς καί μεταφράσεις κλασικῶν ἔργων τῆς διεθνοῦς βιβλιογραφίας σχετικὰ μέ τὴν πολυπολιτισμικότητα.²

1. Ὁ ἰδιαίτερα σημαντικὸς ρόλος πού οἱ θεωρητικὲς ἀνησυχίες τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐπαιξαν στὴν καθιέρωση μοντέλων πολυπολιτισμικότητας ἔχει ἐπισημανθεῖ στὴ διεθνὴ βιβλιογραφία (βλ. M. Banks, *Ethnicity: Anthropological Constructions*, Routledge, London, 1996. S. Modgil, Verma G., Mallick K., Modgil, C., *Πολυπολιτισμικὴ Ἐκπαίδευση. Προβληματισμοὶ - Προοπτικὲς*, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα, 1997. X. Κατοίκης καί Πολίτου E., 1999. *Ἐκτός τάξης τὸ «διαφορετικὸ»*. Gutenberg Ἀθήνα, 1999).

2. J. Cummins, *Ταυτότητες ὑπὸ διαπραγμάτευση*, Gutenberg, Ἀθήνα, 1999. M. Δραγῶνα-Μονάχου, «Ἠθικὴ καί θρησκεία γιὰ μιὰ παγκόσμια πολιτισμικὴ κοινωνία: Τὸ αἶτημα μιᾶς κοινῆς ἠθικῆς», *Ἐπιστῆμη καί Κοινωνία*, 2-3(1999) 145-170. H. Κατσούλης, «ἀντιστάσεις στὴν πολυπολιτισμικότητα», *Ἐπιστῆμη καί Κοινωνία*, 2-3(1999) 53-104. K. Λαβδᾶς, «Ἡ πολυπολιτισμικότητα καί ἡ θεωρητικὴ κληρονομία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους», *Ἐπιστῆμη καί Κοινωνία*, 2-3(1999) 27-52. K. Παπαγεωργίου, «Προλογικὸ Σημεῖωμα» στὸ Taylor, Charles. *Πολυπολιτισμικότητα*, Πόλις, Ἀθήνα, 1997. Ξ. Παπαρηγόπουλος, «Ἡ πολυπολιτισμικότητα ὡς σύγχρονο πρόβλημα», *Ἐπιστῆμη καί Κοινωνία*, 2-3(1999) 1-26. E. Σκούρτου, «Εἰσαγωγή» στὸ Cummins ὀ.π. C. Taylor, *Πολυπολιτισμικότητα*, Πόλις, Ἀθήνα, 1997. Σ. Χιοτάκης, «Ἡ πολυπολιτισμικότητα ἐναντίον τῆς πολυπολιτισμικότητας: Ἀνασταλτικοὶ παράγοντες τῆς ἀνοικτῆς κοινωνίας», *Ἐπιστῆμη καί Κοινωνία*, 2-3(1999) 105-144.

Η συζήτηση για την πολυπολιτισμικότητα μεταφέρεται στην ελληνική πραγματικότητα αφού πρώτα έχει αναπτυχθεί στις χώρες υποδοχής μεταναστών, δηλαδή στις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία. Στις κοινωνίες αυτές αποτέλεσε βασικό άξονα ανάπτυξης τόσο των θεωρητικών συζητήσεων στις κοινωνικές επιστήμες όσο και της κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής στη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών.³ Η επίσημανση αυτή δεν υπονοεί ότι υπάρχει μία συγκροτημένη και κοινά αποδεκτή προσέγγιση για την πολυπολιτισμικότητα όπως αυτή εφαρμόζεται στο επίπεδο των θεσμών.⁴ Όπως τονίζει και ο Βέρνμπερ (Werbner), «υπάρχουν τόσα μοντέλα πολυπολιτισμικότητας όσα είναι και τα πεδία συλλογικής [πολιτικής] δράσης». Εκείνο που σίγουρα, όμως, έχει υπάρξει είναι αφενός ένα ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης του όρου και αφετέρου μία σειρά από βασικές παραδοχές.

Οι παραδοχές αυτές συνοπτικά θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι οι εξής: (α) η άρση της αποκλειστικής ταύτισης μεταξύ ενός έθνους, ενός κράτους και ενός πολιτισμού ως αποτελέσματος της συνεχώς αυξανόμενης παγκόσμιας κυκλοφορίας ατόμων, εικόνων, ιδεών και αγαθών. Υπενθυμίζω πως η ταύτιση αυτή υπήρξε βασική αρχή οργάνωσης των σύγχρονων κοινωνιών από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης. (β) Η αναγνώριση της συγκρότησης της κοινωνίας ενός κράτους από διαφορετικές και διακριτές μεταξύ τους πληθυσμιακές ομάδες. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι ομάδες αυτές βαπτίζονται εθνοτικές. (γ) Η παραδοχή της υποχρέωσης που η ευρύτερη κοινωνία και το κράτος έχουν για την υποστήριξη της αναπαραγωγής αυτών των θεωρούμενων ως μεταξύ τους διακριτών πολιτισμικών ομάδων.⁵ Η υποχρέωση αυτή θεραπεύεται με διάφορα μέτρα εκπαιδευτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής πολιτικής ή ακόμα και με την αναγνώριση διαφορετικών δικαιωμάτων ανάμεσα σε πολίτες που ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες πληθυσμού.⁷

Στόν βορειοελλαδικό χώρο ιδιαίτερα δημοφιλής εμφανίζεται ο λόγος περί πολυπολιτισμικότητας στα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας. Τρεις παράγοντες συνέβαλαν σ' αυτήν την εξέλιξη: (α) η άφιξη ενός σημαντικού αριθμού μεταναστών από τις Βαλκανικές χώρες και κυρίως από τη νότια Αλβανία, (β) η αυξανόμενη δυναμική παρουσία ομάδων Ελλήνων πολιτών που αυτοπροσδιορίζονται με όρους διαφορετικούς από την πλειοψηφία του πληθυσμού⁸ και (γ) η διοργάνωση της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης 1997 (ΠΠΕ) στη Θεσσαλονίκη ή οποία ενθάρρυνε μία προσέγγιση του παρελθόντος και του παρόντος της Θεσσαλονίκης μέσα από μία ρητορική περί πολυπολιτισμικότητας. Στο πλαίσιο αυτού του κειμένου εστιάζω την προσοχή μου σε δύο από τους τρεις προαναφερόμενους παράγοντες: στην άφιξη των μεταναστών και στη διοργάνωση της ΠΠΕ. Η επιλογή αυτή δεν σημαίνει ότι υποτιμώ τη συμβολή των μειονοτικών κινήσεων του βο-

ρειοελλαδικού χώρου στην ανάπτυξη του δημόσιου διαλόγου περί πολυπολιτισμικότητας. Κατά την άποψή μου, όμως, η επίρροή αυτών των κινήσεων βασικά εντοπίζεται στην υπερατλαντική διασπορά, στα κέντρα λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής στην Αθήνα και σε πολύ συγκεκριμένες αγροτικές περιοχές του βορειοελλαδικού χώρου. Υπό αυτήν την έννοια, η επίρροή των μειονοτικών κινήσεων είναι υποδεέστερη συγκριτικά με τις συζητήσεις και τις αντιδράσεις που προκλήθηκαν αφενός από τη μαζική εγκατάσταση 100.000 μεταναστών στη Θεσσαλονίκη και αφετέρου από τις πομπώδεις, έντυπωματικές και συμβολικά επιβλητικές δραστηριότητες της ΠΠΕ.

Η επιλογή του παραδείγματος της Θεσσαλονίκης δεν είναι τυχαία. Μέχρι το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου, η Θεσσαλονίκη ήταν μία πόλη στην οποία συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας παρατηρούνταν μία αξιοσημείωτη παρουσία πληθυσμών με διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές. Η επίσημανση αυτή δεν αναφέρεται μόνο στην περίπτωση των Εβραίων αλλά και σε άλλες λιγότερο γνωστές, ολιγάριθμες αλλά σαφώς διακριτές κοινότητες της πόλης των οποίων η παρουσία, για διαφορετικούς λόγους, μειώνεται μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο.⁹

Μέ βάση λοιπόν, το παράδειγμα του λόγου περί πολυπολιτισμικότητας στη Θεσσαλονίκη της δεκαετίας

3. Η εξέλιξη αυτή συνδέεται με την ανάπτυξη των πολιτικών ταυτότητας σ' αυτές τις κοινωνίες από τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», *Τοπικά*, Β' (1996) 197-216, για μία κριτική ανάλυση των θεωρητικών προσεγγίσεων στη μελέτη των συλλογικών ταυτοτήτων.

4. Για μία συνοπτική ανάλυση των μοντέλων πολυπολιτισμικότητας (pluriculturalism, interculturalism, ethno-racialism, multiracialism, transculturalism, transracism) βλ. D. Delafenetre «Interculturalism, Multiculturalism and Transculturalism», *Nationalism and Ethnic Politics*, 3 (1997) 89-109. P. Werbner, «Afterword: Writing Multiculturalism and Politics in the New Europe» στο Modood T. and Werbner P. (έπιμ.) *The Politics of Multiculturalism in the New Europe*, Zed Books, London, 1997. J. Kahn, *Culture, Multiculture, Postculture*, Sage, London, 1995. J. Rex, «Multiculturalism in Europe and America», *Nations and Nationalism*, 1(1995), 243 - 259.

5. P. Werbner, *ο.π.*, σ. 264.

6. Οι παραδοχές αυτές στην ουσία οδήγησαν στην επικράτηση της αρχής του «κουλτουραλισμού» (culturalism) ως βασικού άξονα σκέψης στο χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας και της κοινωνικής πολιτικής.

7. Αυτό είναι για παράδειγμα η περίπτωση κάποιων αφρικανικών κρατών στις οποίες το δίκαιο διαφοροποιείται για πολίτες που ανήκουν σε διαφορετικές φυλές.

8. Τέτοιες κινήσεις είναι, για παράδειγμα, η περίπτωση του Ουράνιου Τόξου στη Φλώρινα καθώς και οι διάφορες μειονοτικές κινήσεις Μουσουλμάνων στη Θράκη.

του 1990 επιχειρώ να αναζητήσω όψεις της αλληλεξάρτησης των κοινωνικών πρακτικών και των εργαλείων των κοινωνικών επιστημών. Ένας από τους κεντρικούς άξονες ανάπτυξης του προγράμματος της ΠΠΕ ήταν η έμφαση στο πολυπολιτισμικό παρόν και παρελθόν της πόλης. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στην πρώτη σελίδα ενός από τα βασικά ενημερωτικά φυλλάδια που εξέδωσε η ΠΠΕ: «ή ανάδειξη του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα της Θεσσαλονίκης και της φυσιογνωμίας μιας πόλης, που σ' όλη τη διάρκεια της μακράς ιστορίας της υπήρξε τόπος συνάντησης και συμβίωσης διαφορετικών εθνοτήτων, είναι μέσα στους βασικούς στόχους του Ο.Π.Π.Ε.».¹⁰

Η επίτευξη αυτής της ανάδειξης βασίστηκε σε μία ιδιαίτερη προσέγγιση του παρελθόντος και του παρόντος της πόλης. Συγκεκριμένα, δόθηκε έμφαση στο ρόλο της Θεσσαλονίκης ως σημείου συνάντησης της «Δύσης», της «Ανατολής», των «Βαλκανίων», της «Μεσογείου» και του «Ευξείνου Πόντου».¹¹ Το πλαίσιο αυτής της συνάντησης θεωρήθηκε ότι μπορούσε να αποδοθεί με τη χρήση του όρου πολυπολιτισμικότητα. Πρόθεσή μου είναι να υποστηρίξω ότι: (α) η ανάγνωση του παρελθόντος της Θεσσαλονίκης ως πολυπολιτισμικού είναι προβληματική, (β) οι πρόσφατες δημογραφικές μεταβολές στην πόλη δεν συνιστούν από μόνες τους ένδειξη ύπαρξης κατοχυρωμένης πολυπολιτισμικότητας στο επίπεδο των θεσμών, (γ) στο κυρίαρχο προτεινόμενο παράδειγμα πολυπολιτισμικότητας υπονοείται μία ουσιοκρατική και εθνοκεντρική λογική βάσει της οποίας οι πολιτισμοί θεωρούνται μοναδικοί και σαφώς διακριτοί μεταξύ τους, οντότητες που καθορίζονται από ένα περιεχόμενο χαρακτηριστικών το οποίο υπάρχει ανεξάρτητα από τα ιστορικά συγκείμενα.¹² Επιπλέον, η εξέταση του λόγου περί του πολυπολιτισμικού παρελθόντος και παρόντος της Θεσσαλονίκης συμβάλλει στην κατανόηση της συγκρότησης των μοντέλων πολυπολιτισμικότητας. Συγκεκριμένα, συνεισφέρει στη διευκρίνηση των διαδικασιών μέσω των οποίων προϋπάρχουσες μορφές πολιτικού, κοινωνικού και πολιτισμικού πλουραλισμού επηρεάζουν τη συγκρότηση των πεδίων της πολυπολιτισμικότητας στο παρόν.¹³

Οι υποθέσεις εργασίας και τα επιχειρήματα που θα αναπτύξω με άφορη την περίπτωση της Θεσσαλονίκης μπορούν, σε κάποιο βαθμό, να γενικευτούν για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Στο πλαίσιο του παρόντος κειμένου θα περιοριστώ σε όρισμένες μόνο από τις γενικεύσεις που θα μπορούσαν να διατυπωθούν.¹⁴ Ένας επιπλέον περιορισμός της ανάλυσης μου συνδέεται με τους φορείς του λόγου που εξετάζω. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι παρόλο που τα περί πολυπολιτισμικότητας αναφέρονται στο σύνολο της κοινωνίας, εκφέρονται από ένα σχετικά περιορισμένο στρώμα της. Στην πραγματικότητα αυτοί που μιλούν για πολυπολιτισμικότητα είναι οι διανοούμενοι και όσοι εμπλέκο-

νται στη διαμόρφωση της εξωτερικής, της μεταναστευτικής και της πολιτιστικής πολιτικής.

Άφετηρία της ανάλυσης μου αποτελεί μία σύντομη ανάγνωση της κοινωνικής συγκρότησης της πόλης από τον 19ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας. Στη συνέχεια θα αναφερθώ στη σημασία της παρουσίας των μεταναστών και στις δραστηριότητες της ΠΠΕ.

Η κοινωνία της Θεσσαλονίκης από τα τέλη του 19ου μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα

Η κοινωνία της Θεσσαλονίκης, όπως και ολόκληρη η οθωμανική επικράτεια, ήταν οργανωμένη σε μιλέτια. Οι πληθυσμοί διακρίνονταν ανάλογα με την πίστη τους και η θρησκεία αποτελούσε το κύριο ιδίωμα αναγνώρισης των προσώπων. Στα πλαίσια αυτής της κοινωνικής οργάνωσης ή συλλογική αναπαράσταση που είχε τη μεγαλύτερη ανταλλακτική αξία δεν ήταν η όποια γλωσσική, εθνική, ταξική αλλά βασικά η θρησκευτική. Οι άνθρωποι επικαλούνταν τη θρησκευτική

9. Αξίζει να επισημάνουμε τη μεταπολεμική μετανάστευση πολλών Αρμενίων της Θεσσαλονίκης στις Η.Π.Α. και στη Σοβιετική Δημοκρατία της Αρμενίας. Θα μπορούσαμε επίσης να αναφερθούμε στην εξαφάνιση της Βουλγαρικής κοινότητας της πόλης μετά το Β' Π.Π. και στον εξελληνισμό της άλλοτε Βουλγαρικής ένορίας του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου.

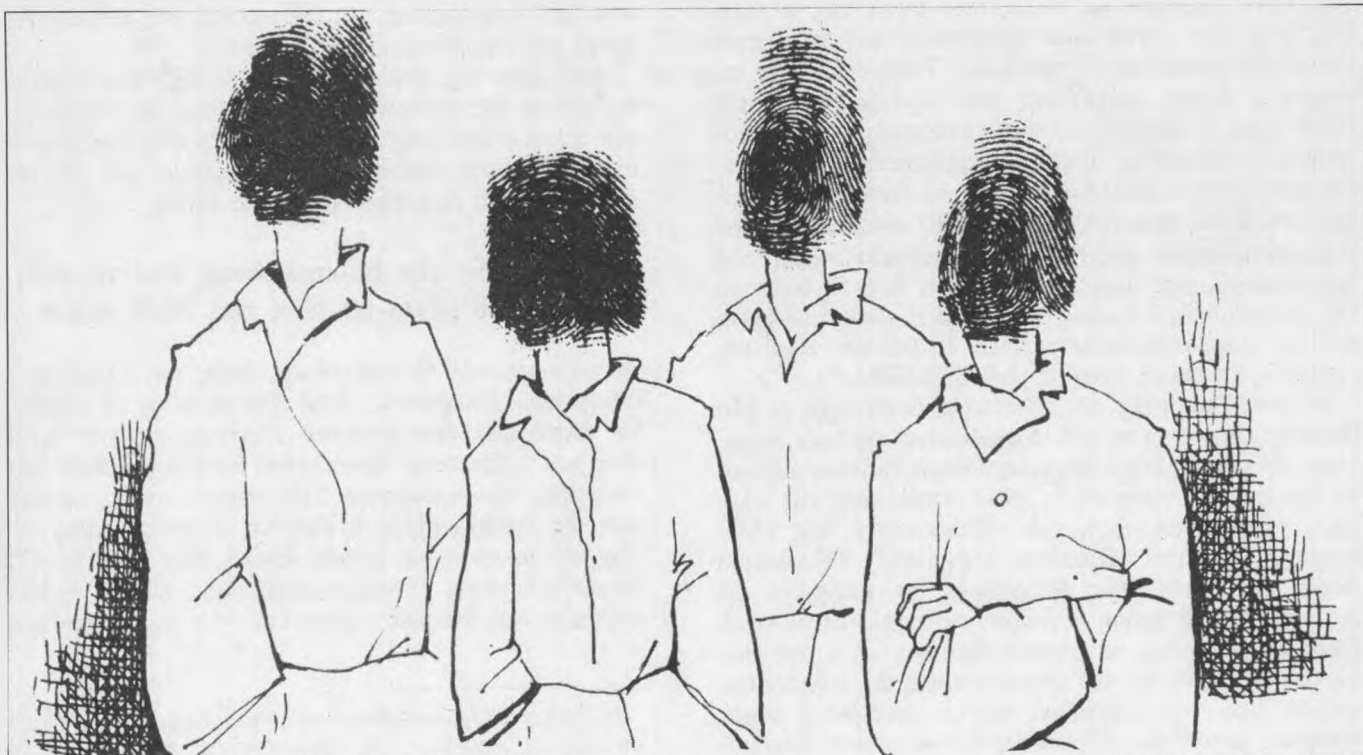
10. Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης. *Αλφαριθμητά κατά του κοινωνικού ρατσισμού*, Έκδοση της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 1.

11. Ο όρισμός αυτής της διάκρισης «Δύσης» και «Ανατολής» βασίζεται σε μία λογική ανάλογη με την προσέγγιση που η Todorova ονόμασε βαλκανισμό (M. Todorova, *Βαλκάνια. Η δυτική φαντασίωση*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2001).

12. T. Modood, «Introduction: The Politics of Multiculturalism in the New Europe» στο Modood and Werbner, *ό.π.*, σ. 10.

13. Y. Samad, «The Plural Guises of Multiculturalism: Conceptualising a Fragmented Paradigm» στο Modood and Werbner, *ό.π.*, σ. 241.

14. Στην πρόσφατη διεθνή βιβλιογραφία, σχετική με τις συνέπειες της διεθνούς μετανάστευσης, το έρευνητικό ενδιαφέρον συχνά εστιάζεται στη μελέτη συγκεκριμένων πόλεων που λειτουργούν ως εστίες υποδοχής μεταναστών. Βλ., για παράδειγμα, C. Roseman κ.α., *Ethnic City: Geographic Perspectives on Ethnic Change in Modern Cities*, Rowman and Littlefield, London, 1996 για μία γενική επισκόπηση του θέματος, Λ. Λαμπριανίδης και Λυμπεράκη Α., *Άλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2001 για την περίπτωση της Θεσσαλονίκης και Ι. Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια, κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995 για την περίπτωση της Αθήνας.

τους ιδιότητα στίς σχέσεις τους μέ τό κράτος καί τή δικαιοσύνη. Ἐπιπλέον, ἡ θρησκευτική ιδιότητα ὄριζε τούς κοινωνικά ἀποδεκτούς κανόνες ἐνδογαμίας καί ἐξωγαμίας τῶν ομάδων καί καθόριζε τά δίκτυα κοινωνικής, πολιτικής καί οἰκονομικής ἀλληλεγγύης. Ὁ Grillo χαρακτηριστικά ἐπισημαίνει ὅτι σέ αὐτές τίς συνθήκες «παρόλο πού οἱ πολιτισμικές καί ἐθνοτικές διαφορές δέν ἦταν ἀπούσες δέν ἀναγνωρίζονταν ὡς σημαντικές γιά τή λειτουργία τῆς κοινωνίας».¹⁵ Τό φαινόμενο αὐτό στήν οὐσία ἐπιβεβαιώνει τόν ἰσχυρισμό ὅτι στίς μὴ σύγχρονες κοινωνίες ὁ «πολιτισμός» – ὅπως γίνεται κατανοητός στά ἐθνικά κράτη – δέν εἶχε πολιτική σημασία καί ἀνταλλακτική ἀξία. Τά σύνορα τῶν μιλιέτ ἦταν διακριτά καί σημαντικά ἀλλά ὄχι ἀνυπέροβλητα. Ἡ Ὄθωμανική αὐτοκρατορία – ὅπως καί τό Βυζάντιο παλαιότερα – ἐνθάρρυναν τό ἀμάγαμα τῶν πληθυσμῶν. Ὡς συνέπεια, παρατηροῦμε μιά συνεχή ἀνταλλαγή γλωσσικῶν, θρησκευτικῶν, κοινωνικο-οικονομικῶν καί πολιτισμικῶν πρακτικῶν πού οἱ σημερινές κυρίαρχες ἀντιλήψεις γιά τό ἔθνος καί τή σχέση πολιτισμοῦ καί ἐθνικοῦ κράτους ἀδυνατοῦν νά κατανοήσουν. Ἀνάμεσα στά ἀρκετά σχετικά παραδείγματα στά ὁποῖα θά μπορούσαμε νά ἀναφερθοῦμε, ἀξίζει νά ἐπισημάνουμε τούς ἐλληνοφώνους Μουσουλμάνους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί τούς Ντονμέδες τῆς Θεσσαλονίκης (Μουσουλμάνους, ἐβραϊκῶν καταβολῶν, μετανάστες ἀπό τήν Ἰσπανία, ὁμιλοῦντες τή Ladino).

Ἡ κατάσταση βέβαια ἀλλάζει ἀπό τή στιγμή πού ἐμφανίζονται τά ἐθνικά κινήματα στήν περιοχή. Ὑπό τήν

ἐπιρροή τῶν ιδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικότητας διαμορφώνεται σέ κριτήριο καί κίνητρο κοινωνικής ὀργάνωσης καί πολιτικῆς δράσης. Ἡ ἐθνική ἰδεολογία ἀπαιτεῖ μοναδικές καί ἀποκλειστικές ταυτότητες. Κανείς δέν μπορεῖ νά εἶναι ταυτόχρονα σλαβόφωνος καί Ἕλληνας (ὅπως οἱ γραικομάνοι), οὔτε ἐλληνοφώνος καί Τοῦρκος (ὅπως οἱ Χασσιῶτες). Στά πλαίσια τῶν ἐθνικῶν διαρρέσεων τό ἄτομο ὀφείλει νά ἔχει μιά καί μοναδική ταυτότητα ἢ ὁποῖα θά πρέπει νά εἶναι ἀναγνωρίσιμη σύμφωνα μέ τά κυρίαρχα ἐθνικά πρότυπα (γλωσσικά, θρησκευτικά, κ.ά.) καί ἀνταλλάξιμη στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς. Ὅλες οἱ πιθανές ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ ἐθνοποιοῦνται (ἀπό τή μαγευτική ἕως τούς κανόνες ὑγιεινῆς) παρόλο πού αὐτό συχνά ὀδηγεῖ σέ κραυγαλέες ἀντιφάσεις στό τοπικό καί στό προσωπικό ἐπίπεδο. Οἱ ἀντιφάσεις αὐτές ἐγιναν πρωτίστως φανερές στό πλαίσιο τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα ὅταν ἐμφανίστηκαν τά φαινόμενα τῆς ἐθνικῆς κινήτικότητας καί τῆς ἀσυμβατότητας ἐθνικῶν καί πολιτισμικῶν διαφοροποιήσεων.¹⁶ Τά φαινόμενα αὐτά ἀπο-

15. R. Grillo, *Pluralism and the Politics of Difference: State, Culture and Ethnicity in Comparative Perspective*, O.U.P., Oxford, 1998, σ. 3.

16. Γιά μιά ἐκτενῆ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν φαινομένων βλ. Γ. Ἀγγελόπουλος «ἀπό τόν Ἕλληνα ὡς πρόσωπο στό πρόσωπο ὡς Ἕλληνα», *Ἑλληνική Ἐπιθεώρηση Πολιτικῆς Ἐπιστήμης*, 9 (1997) 42 - 64, σ. 53.

δεικνύουν ότι στην πραγματικότητα η εθνική ή ὁποια ἄλλη ἑτερότητα δέν βασίζεται σέ ἑγγενή χαρακτηριστικά τῶν πληθυσμῶν ἀλλά στίς πολιτικές συγκρότησης τῆς καθημερινότητας ἀπό τόν ἐθνικισμό.

Ἡ κοινωμία τῆς Θεσσαλονίκης εἰσέρχεται καί ἐπίσημα στόν αἰῶνα τῆς ἐθνικῆς νεωτερικότητας στίς 23 Ἰουλίου 1908. Τό κράτος τῶν Νεοτούρκων συνεχίζει νά χρησιμοποιεῖ βέβαια τυπικά τή διάκριση τῶν πληθυσμῶν σέ μιλέτια. "Ὅλοι ὅμως ἀναγνωρίζουν ὅτι τά μιλέτια ἀποτελοῦν πλέον ἐθνικές ομάδες"¹⁷ καί αὐτό ἀποδεικνύεται πολύ γρήγορα καί ἀπό τήν ἴδια τή στάση τοῦ κράτους τῶν Νεοτούρκων, ἀπό τίς διώξεις δηλαδή εἰς βάρος τῶν Ἀρμενίων καί τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Μακεδονίας στό ἑλληνικό κράτος μετά τούς Βαλκανικούς Πολέμους καί τόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ἐνισχύει τήν εὐρύτερη ἐμπέδωση τῶν ἐθνικῶν προτύπων. Οἱ θεωρούμενες ὡς μή ἑλληνικές πληθυσμιακές ομάδες πού βρισκόνταν στήν ἐπικράτεια τῆς νέας Ἑλλάδας εἴτε ὑπάγονται στό καθεστῶς τῶν μειονοτήτων ὅπως αὐτό ὀριζόταν στήν προπολεμική Εὐρώπη – καθεστῶς πού δέν ἔχει καμία σχέση μέ διαδικασίες πολυπολιτισμικότητας – εἴτε δέν ἀναγνωρίζονται καί καταπιέζονται μέ συνέπεια τήν ὑπερατλαντική μετανάστευση πολλῶν μελῶν τους, εἴτε τέλος ἀφομιώνονται.

Οἱ πολιτικές ἀλλαγές καί οἱ δημογραφικές ἀνακατατάξεις τῶν δεκαετιῶν ἀπό τό 1912 ἕως τά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 οὐσιαστικά δέν ἐπηρεάζουν τό θεσμικό πλαίσιο σχέσης μεταξύ πολιτισμοῦ καί ἐθνικοῦ

κράτους. Ἀπό τό 1989 καί μετά ὅμως ἡ Θεσσαλονίκη ἀποτελεῖ πόλο συγκέντρωσης μεταναστῶν ἀπό τήν πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. καί τίς χώρες τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ἀλβανοί πολίτες ἀλβανικῆς ἤ/καί ἑλληνικῆς καταγωγῆς, Βούλγαροι, Γεωργιανοί, Πολωνοί, Ἀρμένιοι καί Ἕλληνες ἀπό τήν πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. ἀποτελοῦν μερικές μόνο ἀπό τίς διακριτές ομάδες πού σταδιακά ἐγκαθίστανται στήν πόλη. Οἱ ἀλβανικῆς καταγωγῆς μετανάστες ἀποτελοῦν τή συντριπτική πλειοψηφία καί σύμφωνα μέ τή μελέτη τῶν Λαμπριανίδη καί Λυμπεράκη ἀντιπροσωπεύουν τά 3/4 τοῦ συνόλου τῶν μεταναστῶν.¹⁸ Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ παρουσία Πακιστανῶν καί Ἰνδῶν μεταναστῶν εἶναι πολύ περιορισμένη βορείως τοῦ κάμπου τῆς Στυλίδας καί οὐσιαστικά ἀνύπαρκτη στό βορειοελλαδικό χώρο. Ἡ γεωγραφική ἐγγύτητα τῆς Βόρειας Ἑλλάδας μέ τή Νότια Ἀλβανία ἔχει συμβάλει σέ μιά προνομιακή σχέση ἐξάρτησης ἀνάμεσα στίς δύο περιοχές.

Μέ βάση τίς διαθέσιμες σχετικές μελέτες ἀλλά καί συνεντεύξεις μέ ἐκπροσώπους μεταναστευτικῶν κοινοτήτων τῆς Θεσσαλονίκης ὑπολογίζω ὅτι στό εὐρύτερο πολεοδομικό συγκρότημα τῆς πόλης ζοῦν σήμερα πε-

17. Ἡ δημιουργία ξεχωριστοῦ μιλιέτ τῶν ὀπαδῶν τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχείας καί ὁ Μακεδονικός Ἀγῶνας εἶχαν βέβαια ἀπό καιρό κατοχυρώσει τίς ἐθνικές διαφέρειες στά πλαίσια τοῦ ἄλλοτε ἐνιαίου Ροῦμ μιλιέτ.

18. Λ. Λαμπριανίδης καί Λυμπεράκη Α., ὅ.π., σ. 144.

ρίπου 100.000 μετανάστες.¹⁹ Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἀντιστοιχεῖ στὸ 10%-13% τοῦ συνόλου τῶν μεταναστῶν πού ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἑλλάδα τὴν τελευταία δεκαετία.

Οἱ συνέπειες τῆς μετανάστευσης

Ἡ ἐνταξη τῶν μεταναστῶν στὴν κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης ἐγκλωβίζεται ἀπὸ τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τῆς (μὴ) ἀναγνώρισής τους. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν μεταναστευτικῶν κοινοτήτων στὴ Θεσσαλονίκη ἀλλὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα γενικότερα ἔχουν τονίσει ὅτι τὰ δύο σχέδια Προεδρικῶν Διαταγμάτων τοῦ 1997 καὶ 1998, οἱ πρόσφατες νομοθετικὲς ρυθμίσεις γιὰ τὴ μετανάστευση καὶ ἡ μαζικὴ διαδικασία νομιμοποίησης πού ἀρχικὰ σχεδιάστηκε νὰ ολοκληρωθεῖ τὸν Αὐγούστο τοῦ 2001 δημιουργήσαν περισσότερα προβλήματα ἀπ' ὅσα ἔλυσαν. Δέν θὰ ἀναφερθῶ ἐδῶ στὶς ἀντιφάσεις πού ἐντοπίζονται στὸ σχεδιασμὸ τῆς ἐλληνικῆς μεταναστευτικῆς πολιτικῆς, ἀντιφάσεις πού ἔχουν ἀναλυθεῖ ἐκτενῶς στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.²⁰ Ἐκεῖνο πού ἔγινε φανερό εἶναι ὅτι τὰ προβλήματα τῶν μεταναστῶν καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους πηγάζουν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ διαχείριση τοῦ ζητήματος τῆς μετανάστευσης παρά ἀπὸ τὴν ὅποια «ἐτερότητα» τῶν μεταναστῶν. Ἡ ἐπισημάνση αὐτῆ ἀποδεικνύεται ποικιλοτρόπως. Καταρχῆν, ἔχουν ὑπάρξει μεταναστευτικὲς κοινότητες πού μετὰ τὴν πρώτη διαδικασία νομιμοποίησης διαρέθηκαν καὶ οἱ νομιμοποιημένοι μετανάστες διαφοροποίησαν τὴ συλλογικότητά τους ἀπὸ τοὺς «παράνομους» ἀγνοώντας τὰ ὅποια κοινὰ τους στοιχεῖα (τὴν κοινὴ πολιτισμικὴ τους «ταυτότητα») καὶ τονίζοντας τὸ δεδομένο τῆς νόμιμης διαμονῆς τους στὴν Ἑλλάδα. Ἀφετέρου, τὸ ἴδιο τὸ κράτος ὅταν διακρίνει ἀνάμεσα σέ ὁμογενεῖς καὶ μὴ ὁμογενεῖς ἀλλοδαπούς ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ ὅποια πολιτισμικά ἢ γλωσσικά στοιχεῖα πού μοιράζονται ὁμογενεῖς καὶ μὴ ὁμογενεῖς πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ. Ἀναφορικὰ μὲ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ζήτημα, θὰ μπορούσα νὰ σημειώσω τὶς γραφικὲς διηγῆσεις ὑπαλλήλων τοῦ Ε.Υ.Ι.ΑΠ.Ο.Ε. πού περιγράφουν ἀκόμα καὶ οἰκογένειες μὲ κορεάτικη ἐμφάνιση νὰ ἀποκτοῦν τὴν ἐλληνικὴ ἰθαγένεια βάσει πιστοποιητικῶν.

Οἱ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ καλοῦνται νὰ ἐνταχθοῦν στὸ περιθώριο τῆς κοινωνίας ἐνός ἐθνικοῦ κράτους. Ἡ μαζικότητα, ὅμως, τῆς παρουσίας αὐτῶν τῶν μεταναστῶν δέν ἀφήνει ἀθικτὸ τὸ μοντέλο τοῦ ὁμοιογενοῦς ἐθνικοῦ κράτους. Τὸ ζήτημα δέν εἶναι ἀπλὰ ποσοτικὸ ἀλλὰ καὶ ποιοτικὸ. Ὅπως ἔχει εὐστοχα παρατηρήσει ὁ Π.Λ. Ρυλμόν «ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπαρξῆς νομίμων πληθυσμῶν μεταναστῶν... εἶναι κρίσιμο ζήτημα γιὰ νὰ ὀρίσουμε τί ἐννοοῦμε πολιτισμὸ στὴν Ἑλλάδα... [καί] ἀπαιτεῖ σημαντικὲς ἀλλαγές σέ καθιερωμένες προσεγγίσεις πού ἀφοροῦν κατ' ἀρχὴν τὴν ἴδια τὴ συγκρότηση τοῦ ἐλλή-

νικοῦ κράτους...».²¹ Οἱ παλινωδιές καὶ ἀντιφάσεις τῆς μεταναστευτικῆς πολιτικῆς δέν ἀποδεικνύουν μόνο τὴ λειτουργικὴ ἀδυναμία τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴ ἀγωνία διατύπωσης ἐνός πλαισίου ἐναλλακτικοῦ ἀπὸ αὐτὸ τοῦ ὁμοιογενοῦς ἔθνους-κράτους. Ἡ διαπίστωση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πρωθυπουργὸ στὴν ὁμιλία του γιὰ τὸ Ἔτος κατὰ τοῦ ρατσισμοῦ (1998) ὅτι «ἡ Ἑλλάδα γίνεται μιά πολυπολιτισμικὴ κοινωνία» ἀντιπροσωπεύει μιά ὄψη τῆς προσπάθειας ὑπέρβασης τῆς ἰδεολογίας καὶ τῶν πρακτικῶν τοῦ ὁμοιογενοῦς ἔθνους-κράτους. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς διακηρύξεις περὶ πολυπολιτισμικότητας πού μὲ ἀξαναμένους ρυθμούς μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε στὸν ἐπίσημο πολιτικὸ λόγο, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε καὶ τὸ πολιτικὸ αἴτημα τῆς πολυπολιτισμικῆς ὀργάνωσης τῶν θεσμῶν πού διατυπώνεται ἀπὸ ἀκτιβιστές Μὴ Κυβερνητικῶν Ὄργανώσεων, ἀπὸ τὶς κοινότητες τῶν μετανα-

19. Ὁ.π. σ. 145-147 καὶ Θ. Λιανός κ.ἀ., «Παράνομη μετανάστευση καὶ τοπικὲς ἀγορές ἐργασίας: ἡ περίπτωση τῆς Βόρειας Ἑλλάδας» στὸ *Κοινωνικὲς ἀνισότητες καὶ κοινωνικὸς ἀποκλεισμός. Πρακτικὰ τοῦ ἔκτου συνεδρίου τοῦ Ἰδρύματος Σάκη Καράγιωργα*, Ἐξάντας, Ἀθήνα, 1998.

20. Γιὰ μιά σφαιρικὴ διεπιστημονικὴ κάλυψη τοῦ ζητήματος βλ. Λιανός κ.ἀ., ὁ.π., Λαμπριανίδης καὶ Λυμπεράκη, ὁ.π., Ψημμένος, ὁ.π., Ἡ. Θεοδορόπουλος καὶ Συγκώτου Α. (ἐπιμ.), *Τὰ δικαιώματα τῶν μεταναστῶν ἐργατῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους*, Ἰδρυμα Μαραγκοπούλου - Ἑστία, Ἀθήνα, 1994, Τ. Iosifides, «Immigrants in the Athens Labour Market: A Comparative Survey of Albanians, Egyptians and Filipinos» στὸ King R. and Black R. (ἐπιμ.) *Southern Europe and the New Immigrations*, Sussex Academic Press, Brighton, 1997, Β. Καρύδης, *Ἡ ἐγκληματικότητα τῶν μεταναστῶν στὴν Ἑλλάδα*, Παπαζήσης, Ἀθήνα, 1996, R. King κ.ἀ. «A Migrants' Story: From Albania to Athens», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24 (1998) 159-175, Α. Λυμπεράκη καὶ Πελαγίδης Θ., *Ὁ φόβος τοῦ ξένου στὴν ἀγορὰ ἐργασίας*, Πόλις, Ἀθήνα, 2000, Μαρβάκης Α. κ.ἀ., *Μετανάστες στὴν Ἑλλάδα*, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα, 2001, Μ. Πετρονώτη, *Τὸ πορτραῖτο μιᾶς διαπολιτισμικῆς σχέσης*, Ε.Κ.Κ.Ε. - Πλέθρον, Ἀθήνα, 1998, Π. Ρυλμόν, «Ζητήματα πολιτικῆς σχετικά μὲ τὴν νομιμοποίηση τῶν ἀλλοδαπῶν στὴν Ἑλλάδα», *Τετράδια τοῦ ΙΝΕ*, 18/19 (2000) 73-86, S. Sitaropoulos, «The New Legal Framework of Alien Immigration in Greece: A Draconian Contribution to Europe's Unification», *Immigration and Nationality Law and Practice*, 69 (1992) 89-96, Α. Triandafyllidou, *National identity and immigrants in Europe*, Routledge, London, 2001, Ρ. Φακιολάς, «Μετανάστευση ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα» στὸ *Essays in Honour of Constantine G. Drakatos*, Παπαζήσης, Ἀθήνα, 1994. Γιὰ μιά καταγραφή τῆς σχετικῆς μὲ τὴν μετανάστευση στὴν Ἑλλάδα βιβλιογραφίας βλ. Μ. Petronoti and Kaftantzoglou R., «Recent Immigration Flows to Greece», *Modern Greek Society: A Social Sciences Newsletter*, XXV (1997) 4-60.

21. Π. Ρυλμόν, ὁ.π., σ. 82 - 83.

στῶν και ἀπό πολιτικές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα. Τό αἶτημα αὐτό μέ ἀπτούς και καθημερινούς τρόπους ἀναζητᾶ διεξόδους ἀπό τό πρότυπο τοῦ ὁμοιογενούς ἐθνικοῦ κράτους. Στή συνέχεια, μέ ἀφορμή τήν ΠΠΕ, θά ἐπιχειρήσω νά προσεγγίσω ὀρισμένους ἀπό τούς τρόπους κατανόησης τῆς κοινωνικῆς συγκρότησης, τρόπους πού δέν ἐγκλωβίζονται στή μέχρι πρόσφατα κυρίαρχη ἐθνική ιδεολογία.

Ὁ λόγος περί πολυπολιτισμικότητας και ἡ ΠΠΕ

Ἡ δημιουργία τοῦ θεομοῦ τῆς ΠΠΕ βασίζεται σέ ψήφισμα τοῦ 1985 τοῦ Συμβουλίου Ὑπουργῶν γιά τίς πολιτιστικές-πολιτισμικές ὑποθέσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος.²² Τό θεσμικό πλαίσιο ἀναπτύχθηκε τά ἐπόμενα χρόνια βάσει ἀποφάσεων γιά τήν πολιτιστική πολιτική και τίς πολιτισμικές παρεμβάσεις τῆς Ε.Κ. και τῆς Ε.Ε. Τό πλαίσιο αὐτό παρέχει κάποιες γενικές ἀρχές και ἡ κάθε διοργανώτρια πόλη ἀποφασίζει γιά τό δικό της πρόγραμμα πού διαρκεῖ δώδεκα μήνες.²³ Μέχρι τό 1998 ἡ ΠΠΕ ὀργανωνόταν σέ μιά πόλη τῆς Ε.Ε. και σέ διαφορετικό κράτος μέλος κάθε χρόνο. Ἡ Ε.Ε. συμβάλει στίς δαπάνες τῆς διοργάνωσης τῶν καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων και τῆς ἐξασφάλισης τῆς ἀναγκαίας ὑποδομῆς. Ἡ διοργανώτρια πόλη συνήθως ἐπιδιώκει νά προβάλλει τά στοιχεῖα τοῦ τοπικοῦ πολιτισμοῦ της και ταυτόχρονα νά συμβάλει στήν πολιτισμική ὁμοωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου.

Ἡ περίπτωση τῆς Θεσσαλονίκης ΠΠΕ 1997 ξεκάθαρα ἀναδεικνύει τό σημαντικό ρόλο τῶν διανοούμενων στήν κατασκευή τοῦ πολιτισμοῦ πού ἐπικαλεῖται τό κράτος. Ἡ κατανόηση αὐτοῦ τοῦ ρόλου προϋποθέτει τή γνώση τοῦ πλαισίου πού ὀδήγησε ὀρισμένους ὀργανικούς διανοούμενους τῆς πόλης στήν παραγωγή και κατανάλωση μιᾶς πολυπολιτισμικῆς εἰκόνας τοῦ παρελθόντος και παρόντος τῆς Θεσσαλονίκης.²⁴ Ὁ πολιτισμικός πλουραλισμός τοῦ παρελθόντος τῆς πόλης – στόν ὀποῖο προηγουμένως ἀναφέρθηκα – ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά βασικά σημεῖα ἀναφορᾶς τῆς λογοτεχνικῆς και καλλιτεχνικῆς κοινότητος τῆς πόλης και οὐσιαστικά συγκροτεῖ ἕνα ἰδίωμα πού προσδίδει στή Θεσσαλονίκη τήν «ἰδιαιτερότητα» της και τή διακριτότητα της ἀπό τό ἀθηναϊκό κέντρο. Ἡ ἔμφαση στόν πολιτισμικό πλουραλισμό τοῦ παρελθόντος ὡς βασικό χαρακτηριστικό τῆς «ταυτότητας» τῆς Θεσσαλονίκης δέν περιορίζεται στό ἔργο τῶν ἐντόπιων λογοτεχνῶν και καλλιτεχνῶν. Ἐμφανίζεται και σέ πιό καθημερινές και ἄμεσα καταναλώσιμες ὄψεις τῆς πόλης ὀπως, γιά παράδειγμα, οἱ ἀρχιτεκτονικές παρεμβάσεις στά Λαδάδικα και στήν Ἄνω Πόλη, ἡ «ἀναβίωση» τῆς ἀνατολίτικης κουζίνας και τῶν ἀνατολίτικων καφέ στή δεκαετία τοῦ

1980.²⁵ Αὐτές ἀκριβῶς οἱ ἀναφορές ἀποτυπώθηκαν τό 1995 και στό βασικό ὑπότιτλο τῆς διακήρυξης τῆς ΠΠΕ μέ τήν χαρακτηριστική φράση «Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς / Ἡ Ἀνατολή τῆς Δύσης».

Μέ ποιόν ὀμως τρόπο ὑπηρετήθηκε τό συγκεκριμένο ὄραμα; Ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Λαμπριανίδης, οἱ παλινωδίες τῆς διοίκησης τοῦ ὀργανισμοῦ ΠΠΕ 1997 «εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νά διοικηθεῖ ὁ ΟΠΠΕΘ μέ διαχειριστική λογική χωρίς δυνατότητα σύνθεσης ἀναπτυξιακοῦ “ὄραματος” γιά τήν πόλη».²⁶ Τό αἶτημα γιά μιά συνάντηση Δύσης και Ἀνατολῆς πού ὑποτίθεται ὅτι θά διέτρεχε τίς ἐκδηλώσεις τῆς ΠΠΕ κατέληξε σ' αὐτό πού ὁ Νίκος Ζυδάκης ὀνόμασε «ἀποθέωση τοῦ ἀπ' ὀλα γιά ὀλους».²⁷ Μιά σειρά ἀπό δράσεις τῆς ΠΠΕ ἐπιχείρησαν νά παρουσιάσουν τή Θεσσαλονίκη ὡς λιμάνι τῆς Μεσογείου και ὡς μιά ἀπό τίς παλαιότερες και λαμπρότερες πόλεις τῶν Βαλκανίων. Ἡ δημιουργία αὐτῆς τῆς εἰκόνας τῆς πόλης ὡς χώρου συνάντησης πολιτισμῶν καθόρισε συγκεκριμένες καλλιτεχνικές προτεραιότητες ὀπως, γιά παράδειγμα, οἱ παραστάσεις χοροῦ δερβίσιδων ἀπό τή Συρία, οἱ συναυλίες συγκροτημάτων παραδοσιακῆς μουσικῆς ἀπό χώρες τῆς Μεσογείου και οἱ λογοτεχνικές βραδιές μέ Βαλκάνιους ποιητές και συγγραφείς. Παράλληλα, ὀμως, μέ αὐτό τό «πολυπολιτισμικό» πρόγραμμα, ὑπῆρξαν μιά σειρά ἀπό ἰδιαιτερα σημαντικές ἐκδηλώσεις πού ἐστίαζαν στόν ἀρχαῖο ἑλληνικό πολιτισμό (γιά παράδειγμα, ἡ ἔκθεση γιά τόν Μέγα Ἀλέξανδρο και ἡ ἔκθεση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς τεχνολογίας). Ὅπως χαρακτηριστικά δήλωσε ὁ τότε Ὑπουργός Πολιτισμοῦ και βουλευτῆς Θεσσαλονίκης Εὐάγγελος Βενιζέλος, «ὑπῆρχαν δύο ἀπόψεις γιά τήν Πολιτιστική... και ὀποτε ἐπικρατοῦσε

22. Ψήφισμα ΕΕΚ 153 τῆς 22ας Ἰουνίου 1985.

23. Βλ. Α. Λαμπριανίδης «Θεσσαλονίκη, πολιτιστική πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης 1997», *Τό Βῆμα τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν*, ΣΤ(2001) 65-98, σ. 67 γιά μιά ἀνασκόπηση τῶν ἀρχῶν βάσει τῶν ὀποῖων ἀρθρώνονται τά προγράμματα τῶν Πολιτιστικῶν Πρωτευουσῶν τῆς Εὐρώπης.

24. J. Kahn, ὀ.π., σ. 148.

25. Βλ. Ν. Καλογῆρου, «Ἡ πόλη ὡς πεδίο πολλαπλῶν κοινωνικῶν ἀποκλεισμῶν. Μικρά σχόλια γιά ὀρισμένες πρόσφατες ἐξελίξεις στή Θεσσαλονίκη» στό *Κοινωνικές ἀνισότητες και κοινωνικός ἀποκλεισμός. Πρακτικά τοῦ ἔκτου συνεδρίου τοῦ Ἰδρύματος Σάκη Καράγιωργα*, Ἐξάντας, Ἀθήνα, 1998, 770-773, C. Moutsou, *Urban definitions of Greekness: Selective Turkish fragments in Salonican popular expressions*, ἀδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, Department of Social Anthropology, L.S.E., 1994.

26. Α. Λαμπριανίδης, ὀ.π., σ. 66.

27. Ν. Ζυδάκης, «Ἡ Πολιτιστική τώρα ἀρχίζει», *Καθημερινή* (31/121997).

28. Ἐ. Βενιζέλος, «Μιά πρωτόγνωρη και ἐξαιρετικά πλούσια ἐμπειρία», *Ἐντευκτήριον* 42/43 (1998) 62-66, σ. 64.

ή μία, υπήρχαν αντιρρήσεις από την άλλη». Οι δύο αυτές απόψεις έχουν διατυπωθεί σε δίπολα: «εθνική» vs. «Βαλκανική, Μεσογειακή, Παρευξείνια» προοπτική (Ε. Βενιζέλος), «έλληνορθόδοξη» vs. «κοσμοπολιτική» (Σ. Βούγιας), «νεωτερική» vs. «προνεωτερική» (Θ. Ζιάκας), «Έλλαδοκεντρική» vs. «Βαλκανική» (Γ. Καραμπελιάς)²⁹ ή πιο απλά «εθνική» vs. «πολυπολιτισμική» προοπτική όπως ορίζεται στο πλέον επίσημο σχετικό κείμενο της ΠΠΕ.³⁰

Οι δύο προτεινόμενες απόψεις για το πρόγραμμα της ΠΠΕ τελικά επιχείρησαν έναν αναγκαίο συμβιβασμό σ' ένα «ένδιάμεσο» χώρο.³¹ Ο χώρος αυτός, το Βυζαντινό παρελθόν και η Βυζαντινή κληρονομιά της πόλης, ήταν αρκούντως έλληνορθόδοξος και ταυτόχρονα εξασφάλιζε «πολυπολιτισμικούς» διόδους στη Μεσόγειο και τα Βαλκάνια. Είναι λοιπόν φανερό γιατί η πιο σημαντική καλλιτεχνική δράση της ΠΠΕ (ή έκθεση για το Άγιο Όρος) είχε ένα κατεξοχήν Βυζαντινό θέμα και γιατί η έναρκτήρια τελετή της ΠΠΕ βασίστηκε σε Βυζαντινούς ύμνους και Βυζαντινή αισθητική. Η ανάγνωση, όμως, του Βυζαντινού παρελθόντος της πόλης ήταν επιλεκτική στο βαθμό που υποτιμούσε την παρουσία μη Όρθόδοξων πληθυσμών στη Βαλκανική Θεσσαλονίκη – όπως, για παράδειγμα, των Έβραίων.

Έν τέλει, η προσπάθεια ανάδειξης της Θεσσαλονίκης ως σημείου συνάντησης της Δύσης και της Ανατολής οδήγησε σε μία συγκεκριμένη κατανόηση της πολυπολιτισμικότητας. Μιας πολυπολιτισμικότητας που είτε επισκιαζόνταν από ένα βασικά έλληνορθόδοξο παρελθόν (τό Βυζάντιο), είτε παρουσιάζονταν να διώνεται εκτός των ελληνικών συνόρων (δεξιόσηδες, Βαλκάνιοι λογοτέχνες, κλπ.). Μέ ελάχιστες εξαιρέσεις το πρόγραμμα της ΠΠΕ δεν αναγνώρισε μία κάποια «πολυπολιτισμικότητα» στο πρόσφατο παρελθόν της πόλης (19ος αιώνας), αλλά ούτε και στο παρόν της. Οι αξιολογές εξαιρέσεις – όπως το πρόγραμμα «Κόκκινη Κλωστή», ένα επιστημονικό συνέδριο για το ρατσισμό και μία συνάντηση διεθνούς κουζίνας και μουσικής όπου συμμετείχαν αρκετές από τις υπάρχουσες κοινότητες μεταναστών της πόλης – τονίζουν άλλωστε την απουσία αυτής της προβληματικής. Ακόμα, όμως, και η μοναδική αξιοσημείωτη, προσπάθεια ανάδειξης ενός πολυπολιτισμικού παρόντος μέσα από τα διάφορα προγράμματα για τη συνοικία των τσιγγάνων του Δενδροποτάμου επιβεβαιώνει τον έλληνοκεντρισμό του μοντέλου πολυπολιτισμικότητας της ΠΠΕ. Η επιλογή αυτών των τσιγγάνων είναι ακίνδυνη για την εθνική κυριαρχία στο βαθμό που δεν υπάρχει κάποιο άλλο έθνος-κράτος με το οποίο οι τσιγγάνοι να ταυτίζονται.³²

Ποιά πολυπολιτισμικότητα για τη Θεσσαλονίκη;

Η έννοια της πολυπολιτισμικότητας αποτελεί αντικείμενο θεωρητικών συζητήσεων και πολιτικής διαπραγμάτευσης σε διεθνές επίπεδο. Αν εξαιρέσουμε λίγες βασικές αρχές που εντοπίζονται σε όλα τα προτεινόμενα μοντέλα πολυπολιτισμικότητας, «ο μόνος τρόπος για να κατανοήσουμε και να αναλύσουμε πώς εφαρμόζεται... ή πολυπολιτισμικότητα είναι μέσω συγκεκριμένων μελετών περιπτώσεων».³³ Η παρούσα μελέτη επιχειρεί μία συμβολή σε μία τέτοια προοπτική στο βαθμό που εστιάζει σε μία πόλη στη διάρκεια μιας συγκεκριμένης συγκυρίας. Όπως ήδη ανέφερα, η εγκατάσταση 100.000 μεταναστών στην πόλη και οι αδυναμίες της μεταναστευτικής πολιτικής ανέδειξαν την ανάγκη δημιουργίας θεσμών ισότιμης κοινωνικής ένσωμάτωσης των μεταναστών, θεσμών που συχνά επικαλούνται το αίτημα της πολυπολιτισμικότητας. Παράλληλα, η διοργάνωση της ΠΠΕ βασίστηκε σε μία επιλεκτική ανάγνωση του πολιτισμικού πλουραλισμού του παρελθόντος της πόλης για να παρουσιάσει το δικό της μοντέλο πολυπολιτισμικότητας. Ένα μοντέλο που αδιαφορεί για τη σημερινή συγκρότηση του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης και τις πολιτικές της ετερότητας στην καθημερινότητα της πόλης. Το παράδοξο εντοπίζεται στην αδυναμία συνάντησης των δύο αυτών λόγων για την πολυπολιτισμικότητα.

Η πορεία του προγράμματος της ΠΠΕ θα πρέπει να γίνει κατανοητή ως διαδικασία διαπραγμάτευσης της συλλογικής αναπαράστασης της πόλης. Εξαιτίας του ότι δεν υπήρξε ουσιαστικά πρόγραμμα ή το πρόγραμμα μεταβάλλονταν συνεχώς λόγω των αλλαγών της διοίκησης του Ο.Π.Π.Θ. και των πολιτικών πιέσεων σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, προβλήθηκαν τά πλέον κατάλληλα πρότυπα για τις ανάγκες της πολιτικής συγκυρίας. Όπως επισημαίνει και ο Λαμπριανίδης «σ' ένα τέτοιο πλαίσιο ήταν περίπου προδιαγεγραμμένο ότι θα ξεχνιόταν ή ιστορία και η συμβολή μη ελληνικών εθνοτήτων [...στο παρελθόν και το παρόν της πόλης]».³⁴ Η εισαγωγή του λόγου περί πολυπολιτισμικότητας από επίσημους φορείς έγινε, άρα, κοινωνικά ανέξοδη εφόσον τά ίδια τά υποκείμενα στά όποια ο

29. Βλ. τό αφιέρωμα του περιοδικού *Έντευκτήριον*, 42/43 (1998).

30. ΠΠΕ, ό.π.

31. Α. Ίωάννου, «Καταναλώνοντας τη Θρησκεία. Σημειώσεις σχετικά με την έκθεση Θησαυροί του Άγιου Όρους», *Δοκιμές*, 8 (1999), 24 - 39.

32. Δεν θα πρέπει, άλλωστε, να διαφεύγει της προσοχής μας ότι πολλά από τά προγράμματα για τούς τσιγγάνους στόχευαν στην πελατειακή δέσμευση τών ψήφων τους.

33. T. Modood, ό.π., σ. 5.

34. Λ. Λαμπριανίδης, ό.π., σ. 68.

λόγος αυτός θα μπορούσε πρωτίστως νά αναφέρεται (οί μετανάστες) αδυνατούσαν νά έξαργυρώσουν κοινωνικά τήν ανταλλακτική άξία τών πολιτισμικών τούς ταυτοτήτων σέ πολιτικό έπίπεδο. Ή φιλολογία γιά τόν πολυπολιτισμικό χαρακτήρα τής πόλης έγκλωδίστηκε σέ ένα υποτιθέμενο έλληνοκεντρικό πολυπολιτισμικό παρελθόν και στήν πραγματικότητα ενθάρρυνε μιά λαογραφικού τύπου κατανόηση τού πολιτισμού, μιά τάση δηλαδή άναγωγής τής πολιτισμικής έτερότητας στό έπίπεδο τού γραφικού «φοκλόρ». Μιά τέτοια προσέγγιση έπιδεικτικά άγνοεί τίς όποιες ταξικές και πολιτικές διακρίσεις. Παρόμοια φαινόμενα έχουν πολλάκις έπισημανθεί στή διεθνή βιβλιογραφία.³⁵ Σ' αυτές τίς περιπτώσεις ό πολιτισμός άνάγεται σ' ένα άγαθό και οί πολιτισμικές έτερότητες καλούνται νά καλύψουν τίς άνάγκες «κάθε γούστου». ³⁶ Ή διαδικασία τής κατανάλωσης τού πολιτισμού ως άγαθό έπιτρέπει τή συγκρότηση τού έαυτού και τή δόμηση σχέσεων μέ τούς Άλλους. Ύπό αυτήν τήν έννοια, είναι κατανοητή ή άπουσία τών μεταναστών από τό μοντέλο πολυπολιτισμικότητας τής ΠΠΕ. Ή παρουσία τους θά δημιουργούσε δυσάρεστες άναπαραστάσεις γιά τό παρόν τής Θεσσαλονίκης.

Ή άναγωγή τού πολιτισμού σέ άγαθό, όμως, έπιβάλλει τήν όμογενοποίησή του. Ή όμογενοποίηση καθίσταται άπαραίτητη γιά νά παρουσιάσει τούς πολιτισμούς ως ξεκάθαρα διακριτούς στό πλαίσιο μιάς συνάντησης χορευτικών όμίλων, παραδοσιακών μουσικών συγκροτημάτων ή ακόμα και «γιορτών παραδοσιακών γεύσεων». Μιά τέτοια προσέγγιση τού πολιτισμού άδυνατεί νά συλλάβει τό δυναμικό, δημιουργικά μεταβαλλόμενο και συχνά άντιφατικό πολιτικό χαρακτήρα τής παραγωγής τού πολιτισμού μέσα από τίς κοινωνικές σχέσεις τής καθημερινότητας. Έπιπλέον, ή όμογενοποίηση τού πολιτισμού ένέχει κινδύνους γιά τούς ίδιους τούς φορείς τής κοινωνικής δράσης έφόσον τούς κατατάσσει σέ συγκεκριμένες πολιτισμικές κατηγορίες μέ παγωμένα χαρακτηριστικά και έπιβάλλει μιά ούσιοκρατική σύλληψη τού έαυτού.³⁷ Ή πολυπολιτισμικότητα δηλαδή όδηγεί σέ μιά κατάσταση όπου υπάρχουν περισσότεροι τρόποι συγκρότησης μιάς μεταμοντέρνας άναπαράστασης τού έαυτού αλλά εξίσου περιοριστικοί μέ τό πλαίσιο τού έθνικού κράτους.³⁸ Ή άναγνώριση τών συνελπειών τής πολυπολιτισμικότητας έχει, άλλωστε, όδηγήσει πολλούς άριστερους διανοούμενους στή διατύπωση μιάς άυστηρής κριτικής στήν πολυπολιτισμικότητα. Οί ίδιοι διανοούμενοι όδηγούνται σέ μιά προσπάθεια άπόδρασης από τήν μεταμοντέρνα έμμονή στήν πολιτισμική έτερότητα και έπιχειρούν τήν άναζήτηση έναλλακτικών τρόπων συγκρότησης τής κοινωνικής άλληλεγγύης.³⁹

Ύπάρχουν όμως άλλες έναλλακτικές προσεγγίσεις τού πολιτισμικού πλουραλισμού τής σημερινής Θεσσαλονίκης πέρα από τό μοντέλο τού έθνους-κράτους και από τήν έλληνοκεντρική πολυπολιτισμικότητα τής ΠΠΕ; Ή άπάντηση σ' αυτό τό έρώτημα θά έπρεπε νά λάβει

ύπόψη τής τήν ύπαρξη πολιτισμικών παρεμβάσεων από σχετικά όλιγάριθμες κινήσεις πολιτών πού έπιδιώκουν τήν άνάδειξη τού συγκρητισμού πού συχνά βιώνουν οί κάτοικοι τής Θεσσαλονίκης. Τέτοιες πρωτοβουλίες θά μπορούσαμε, γιά παράδειγμα, νά έντοπίσουμε στίς παλαιότερες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις τής «Φωτογραφικής Συγκυρίας» και στίς δραστηριότητες πού άναπτύσσει τό «Στέκι τών Μεταναστών». Ό λόγος πού εκφέρεται στό πλαίσιο άνάλογων πρωτοβουλιών άδυνατεί, πρós τό παρόν, νά τοποθετηθεί μέ όρους ήγεμονίας στήν κοινωνία τής πόλης.

Συμπερασματικά, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι οί έμπειρίες τής δεκαετίας τού 1990 στή Θεσσαλονίκη μäs φέρνουν άντιμέτωπους μέ μιά σειρά από θεωρητικά ζητήματα και πολιτικά διλήμματα. Ό λόγος περί πολυπολιτισμικότητας εκφέρεται ως μιά προσπάθεια υπέρβασης τού μοντέλου κοινωνικής συγκρότησης πού βασίζεται στή λογική τού έθνους-κράτους. Τό κυρίαρχο προτεινόμενο μοντέλο πολυπολιτισμικότητας περιορίζεται σέ φιλάρεσκες έλληνοκεντρικές άναφορές και ευχολόγια γιά ένα ιδανικό υποτιθέμενο πολυπολιτισμικό παρελθόν και προφανώς άδυνατεί νά προσφέρει λύση στό ζήτημα τής ισότιμης κοινωνικής ένταξης τών μεταναστών. Τό ζητούμενο κατά τή γνώμη μου είναι νά στοιχειοθετήσουμε τούς τρόπους κοινωνικής και θεσμικής άναγνώρισης τών κοινωνικών ιδιωμάτων πού δέν θά όδηγούν τά υποκείμενα σέ άναγκαστικές περιοριστικές άντιλήψεις τής άτομικότητάς τους και θά συνδράμουν στή συγκρότηση τής κοινωνικής άλληλεγγύης.

35. S. Castles κ.ά., *Mistaken Identities: Multiculturalism and the Demise of Nationalism in Australia*, Pluto, Sydney, 1990, T. Goldberg, «Multicultural Conditions» στό Goldberg T. (έπιμ.) *Multiculturalism: A Critical Reader*, Blackwell, London, 1994.

36. J. Kahn, ό.π., σ. 125.

37. M. Strathern «The Nice Thing About Culture is that Everyone Has it» στό Strathern M. (έπιμ.) *Shifting Contexts. Transformations in Anthropological Knowledge*, Routledge, London, 1995, σ. 154-156.

38. Χαρακτηριστικό είναι τό παράδειγμα τού L. Danforth πού αναφέρεται στους Σλαβόφωνους Έλληνες πολίτες πού ζούν ως μετανάστες στήν Αυστραλία. Μέ δεδομένη τήν ύποχρέωση δημόσιας έκφρασης μιάς έθνοτικής ταυτότητας – γιά λόγους πού άπορρέουν από τήν πολυπολιτισμική λειτουργία τού Αυστραλιανού κράτους – οί μετανάστες αυτοί μέ «διχασμένη» ή πολλαπλή πιθανόν ταυτότητα αναγκάζονται νά επιλέξουν μεταξύ τής «έλληνικής και τής μακεδονικής καταγωγής» (L. Danforth, *Η Μακεδονική Διαμάχη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999). Αναγκάζονται δηλαδή νά άποποιηθούν κάποια στοιχεία τής προσωπικότητάς τους.

39. T. Gitlin, *The Twilight of Common Dreams*, An Owl Book, New York, 1995, R. Hughes, *Culture of Complaint*, O.U.P., Oxford, 1993, R. Jacoby, *Dogmatic Wisdom*, Doubleday, New York, 1994.

Η «ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ» ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΙΣ «ΣΠΟΥΔΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ»

Πορεία, δεσμοί και αντιπαλότητες¹

του Άριστειδη Μπαλιά

ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟ θά αποπειραθῶ νά ἐξετάσω συνοπτικά καί κατ' ἀνάγκην πολύ σχηματικά τήν πορεία πού ἀκολούθησε ἡ συγκρότηση τῶν δύο διακριτῶν σήμερα ἀκαδημαϊκῶν κλάδων πού ἔχουν ὡς ἀντικείμενο τή μελέτη τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς τεχνολογίας, συγκεκριμένα τήν «Ἱστορία καί Φιλοσοφία τῆς Ἐπιστήμης» (γιά συντομία ΙΦΕ), ἀπό τή μιά μεριά, καί τίς «Σπουδές Ἐπιστήμης καί Τεχνολογίας» (γιά συντομία ΣΕΤ), ἀπό τήν ἄλλη. Θά προσπαθήσω νά ἀκολουθήσω αὐτήν τήν πορεία ἀπό τίς ἀπαρχές κάθε κλάδου μέχρι τό σημεῖο ὅπου ὁ καθένας βρίσκεται σήμερα. Θά διαπιστώσει ἔτσι ὁ ἀναγνώστης πῶς, μολονότι τά ἀντίστοιχα πεδία ὄφειλαν νά συνδέονται πολύ στενά, ἴσως μέχρι τοῦ σημείου νά ἀποτελοῦν ἑ-νιαῖο πεδίο – μέ πολλές διακριτές, βέβαια, θεματικές περιοχές στό ἐσωτερικό του – ἡ πορεία συγκρότησης τοῦ καθενός ἀκολούθησε τή δική της ἐν πολλοῖς ἀνεξάρτητη τροχιά, μέ ἀποτέλεσμα τά δύο πεδία νά ἀντιμετωπίζονται σήμερα σχεδόν ἀπό ὅλους ἀνά μὴν ἔχουν καμιά σχέση μεταξύ τους.

1. Ἡ γέννηση τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἐπιστήμης: ἀπό τά γερμανικά στό ἀγγλικά

Ἡ ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἐπιστήμης, ὅπως τουλάχιστον κατανοοῦμε σήμερα τόν κλάδο, εἶναι ἀναμφίβολα ἡ γερμανική ἐνῶ, ἐξίσου ἀναμφίβολα, γενέτειρά της εἶναι ἡ Βιέννη. Μιά καλή ἀφετηρία γιά νά δοῦμε τί σημαίνει, ἀλλά καί τί συνεπάγεται,

αὐτή ἡ διαπίστωση, εἶναι ἡ ἀρχική φράση τοῦ περιφρημοῦ πλέον βιβλίου τοῦ Κόφα (J. Alberto Coffa):²

1. Μιά ἐκδοχή τοῦ παρόντος κειμένου παρουσιάστηκε στό συνέδριο «Critical Issues in Science and Technology Studies» πού ἐγινε στό Γκράτς τῆς Αὐστρίας τόν Ἰούνιο τοῦ 2001. Τό συναφές κείμενο δημοσιεύθηκε μέ τίτλο «HPS and STS: the Links» στό *Yearbook 2002* τοῦ Institute for the Advanced Study of Science, Technology and Society, τό ὅποιο εἶχε διοργανώσει τό ἐν λόγω συνέδριο. Ἄποφάισα τή μετάφραση τοῦ κειμένου (τήν ὁποία ἀνέλαβε μέ τή συνηθισμένη του ἐπιμέλεια ὁ Σπύρος Πετρονάκος) καί τήν ἀπαιτούμενη ἐκ νέου ἐπεξεργασία του γιά δύο λόγους. Ὁ πρῶτος εἶναι πῶς θεωρῶ τό κείμενο κατάλληλο γιά τόν χαριστήριο στόν Δημήτρη Νιάνια τόμο πού ἐπιμελεῖται αὐτόν τόν καιρό ὁ Βασίλης Καρασμάνης. Ἡ ἐκλογή τοῦ Δημήτρη Νιάνια στό Πολυτεχνεῖο τό 1966 ἦταν τό γεγονός πού ἀνοίξε τίς πόρτες τοῦ ΕΜΠ στή φιλοσοφία, ἔχοντας ἐπιτρέψει σέ ἀρκετούς ἀπό μᾶς νά ἐργάζονται σήμερα σ' αὐτό τό Ἴδρυμα. Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι πῶς τό περιοδικό τοῦ Πολυτεχνείου *Πυρφόρος* ἀποφάσισε τή δημοσίευση ἐνός ἀφιερώματος μέ ἀντικείμενο τή δουλειά πού γίνεται στόν Τομέα Ἀνθρωπιστικῶν καί Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν καί Δικαίου τοῦ Ἰδρύματος, τομέα ὅπου ἐντάσσεται καί ἡ διακονία τῶν περιοχῶν πού ἀπασχολοῦν τό κείμενο. Ἡ ἐλληνική ἐκδοχή του ἐντάσσεται φυσιολογικά, πιστεῶ, στό πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ ἀφιερώματος.

2. J. Alberto Coffa, *The Semantic Tradition: from Kant to Carnap to the Vienna Station*, Cambridge University Press, 1991.

«Καλῶς ἢ κακῶς, κάθε σημαντική φιλοσοφική εξέλιξη ἀπὸ τὸ 1800 καὶ μετὰ συνιστοῦσε μιά ἀπάντηση στὸν Κάντ». Σέ ὅ,τι μᾶς ἀφορᾷ ἐδῶ, ἐκλαμβάνω αὐτὴ τὴ φράση ὡς συνοπτικὴ ἀναφορά τόσο στὶς σαρωτικὲς ἐπιστημονικὲς ἐξελίξεις πού ἀπαίτησαν ἕνα νέο φιλοσοφικὸ πλαίσιο – ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Κάντ καὶ σέ εὐθεία ἀντιπαράθεση μαζί του – ἀλλὰ καὶ σέ αὐτὲς καθ' ἑαυτὲς τίς φιλοσοφικὲς ἐξελίξεις πού ὀδήγησαν στοῦ φιλοσοφικοῦ πρόγραμμα τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης, πρόγραμμα οὐσιαστικὰ συνώνυμο μέ τίς στοχεύσεις ὁλόκληρης τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, τουλάχιστον μέχρι τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960.

Ἡ ἱστορία ἀρχίζει μέ τὸν Κάντ, γιατί ἦταν ὁ Κάντ πού κατόρθωσε νά ἀποδώσει ἀκλόνητα, κατὰ τὰ φαινόμενα, θεμέλια στή φυσικὴ καὶ στὰ μαθηματικά τοῦ καιροῦ του, ἀλλὰ καὶ νά ἐντάξει τὰ θεμέλια αὐτὰ σέ ἕνα ἀριστοτεχνικὸ φιλοσοφικὸ σύστημα, πραγματικὰ ἐντυπωσιακῆς ἐμβέλειας, ἐνότητας καὶ πειστικῆς δύναμης. Μολταῦτα, περίπου ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ μετὰ, πρῶτα οἱ ἐξελίξεις στὰ μαθηματικά καὶ κατόπιν οἱ ἐξελίξεις στή φυσικὴ ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται χαρακτηριστικὰ πού ἀντιστέκονταν σθεναρὰ στήν ἐνωμάτωσή τους στοῦ καντιανό πλαίσιο. Ἡ διατύπωση μὴ εὐκλείδειων γεωμετριῶν, ἡ θεωρία συνόλων τοῦ Κάντορ (Cantor), οἱ προσπάθειες τῶν Κωσὺ (Cauchy), Μπολτσάνο (Bolzano), Βάιερστρας (Weierstrass), Ντέντεκιντ (Dedekind) καὶ ἄλλων νά καταστήσουν αὐστηρὴ τὴ μαθηματικὴ ἀνάλυση, πού ὀδήγησαν στήν ἀποσύνδεσή της ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποπτεία καὶ στήν ἀναγωγή της τελικὰ στήν ἀριθμητικὴ, ἡ «κρίση θεμελίων» στὰ μαθηματικά, ἡ δουλειὰ τοῦ Χίλμπερτ (Hilbert) στή γεωμετρία καὶ στὰ «μετα-μαθηματικά», ἡ νέα λογικὴ τῶν Φρέγκε (Frege) καὶ Ράσελ (Russell), παράλληλα μέ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς Εἰδικῆς καὶ κατόπιν τῆς Γενικῆς Θεωρίας τῆς Σχετικότητας, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, καὶ τὸν ἀνεξέλεγκτο πολλαπλασιασμό τῶν ἄκρως περιέργων κβαντικῶν φαινομένων, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐδειχναν ὅλο καὶ πῶς καθαρά πῶς οἱ καντιανὲς καθαρές ἐποπτεῖες καὶ *a priori* κατηγορίες, ὅπως καὶ τὸ καντιανὸ συνθετικὸ *a priori* σὺνολό του δὲν ἦταν ἐν προκειμένῳ σέ θέση νά παράσχουν καμιά οὐσιαστικὴ φιλοσοφικὴ κατανόηση. Ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἕνα ριζικὰ νέο φιλοσοφικὸ πλαίσιο διαγραφόταν ὅλο καὶ πῶς καθαρά.

Ἡ συγκρότηση, ὡστόσο, ἐνός τέτοιου πλαισίου δὲν ἦταν καθόλου εὐκόλη ὑπόθεση. Οἱ καντιανὲς ἀπόψεις εἶχαν ἐδραιωθεῖ τόσο βαθιὰ στή διάρκεια ὅλης αὐτῆς τῆς περιόδου ὥστε, γιὰ νά δώσω ἕνα μόνον παράδειγμα, καὶ οἱ τρεῖς κύριες σχολὲς πού προσπάθησαν νά ἀπαντήσουν στήν κρίση τῶν μαθηματικῶν καὶ νά τὰ θεμελιώσουν σέ ἀκλόνητη βάση (ὁ φορμαλισμὸς τοῦ Χίλμπερτ, ὁ λογικισμὸς τοῦ Φρέγκε καὶ ὁ ἰντουϊσιονισμὸς τοῦ Μπράουερ [Brouwer]) θεώρησαν αὐτονόητη τὴν προσφυγὴν σέ στοιχεῖα τοῦ καντιανοῦ πλαισίου, προφανῶς διαφορετικὰ μεταξὺ τους, προκειμένου νά διαμορφώσουν τὸ πρόγραμμά τους.

Καθὼς ὅμως τὸ αἶτημα ἦταν ἐπείγον, οἱ προσπάθειες συνεχίστηκαν. Καὶ συνεχίστηκαν, βέβαια, στή γερμανικὴ γλῶσσα ἀφοῦ ἡ Γερμανία ἀποτελοῦσε τὸ ἀδιαφιλονίκητο κέντρο τῆς ἐποχῆς σέ ὅσα ἀφοροῦσαν τόσο τὴν ἐπιστῆμη ὅσο καὶ τὴν φιλοσοφία. Μέ ἐξαιρέση τὸν Ράσελ, τὸν Πουανκαρέ (Poincaré) καὶ λίγους ἀκόμη, οἱ πρωταγωνιστὲς τῶν ἐξελίξεων πού μᾶς ἐνδιαφέρουν μιλοῦσαν καὶ ἔγραφαν γερμανικά. Ἐπομένως ἦταν φυσικὸ ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐντατικῆς δουλειᾶς, δηλαδή ἡ ἀποκοπὴ ἀπὸ τὸν καντιανὸ ὁμάλιο λῶρο, ὅπως ὀριστικοποιήθηκε μέ τὸν λογικὸ θετικισμὸ καὶ τὸν λογικὸ ἐμπειρισμὸ τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης, θὰ διατυπωνόταν στὰ γερμανικά.

Οἱ στόχοι τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ ὀφείλουν νά νοηθοῦν ὡς ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ νέου μείζονος φιλοσοφικοῦ προγράμματος πού ὀνομάστηκε «φιλοσοφικὴ ἀνάλυση». Πρόκειται γιὰ μιά προσέγγιση πού προσπαθεῖ νά περιστείλει, καὶ κατ' ἀρχὴν καὶ κατ' ἀρχάς, τὰ φιλοσοφικὰ ἐρωτήματα στὶς γλωσσικὲς τους ἐκφράσεις, νά ἀναλύσει κατόπιν διεξοδικὰ αὐτὲς τίς ἐκφράσεις μέ τοὺς ὅρους τῆς νέας λογικῆς τῶν Φρέγκε καὶ Ράσελ καὶ τελικὰ νά ἀπαντήσει στὰ ἐρωτήματα ἢ νά τὰ διαλύσει ὀριστικά ἀποδεικνύοντας ὅτι στεροῦνται νοήματος. Τὸ ἐγχείρημα ἦταν πραγματικὰ συναρπαστικὸ γιατί διεκδικοῦσε καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του τίς ἐπιστημονικὲς νόρμες καὶ ἄρα αὐτοσυστηνόταν ὡς ἱκανὸ νά διευθετήσῃ ὀριστικά, δηλαδή μέ τρόπο ἐπιστημονικὸ, ὅλες τίς χρονίζουσες φιλοσοφικὲς ἀπορίες. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, τὸ τμήμα τοῦ κινήματος πού ἀφιερώθηκε εἰδικὰ στή φιλοσοφικὴ ἀνάλυση τῆς ἐπιστήμης διαχώρισε μέ ἐπιμέλεια τὸ «πλαίσιο ἀνακάλυψης» ἀπὸ τὸ «πλαίσιο δικαιολόγησης» καὶ συγκεντρώθηκε στοῦ τελευταῖο προκειμένου νά καταλήξῃ στήν πλήρη ἀνάλυση τῆς δομῆς, τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων καὶ τῶν λογικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ὥριμης ἐπιστήμης. Γιὰ νά τὸ ἐπιτύχει, βασίστηκε στή νέα λογικὴ καὶ προσέφυγε σέ κάποιες ἀπὸ τίς βασικὲς κατηγορίες εἴτε τοῦ θετικισμοῦ εἴτε τοῦ κλασικοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἐνῶ οἱ συνακόλουθες ἰδέες περὶ ἐμπειρικοῦ περιεχομένου, θεωρητικῆς ἀναγωγῆς κλπ. ἐμοιάζαν ἱκανὲς νά ἐρμηνεύσουν ἱκανοποιητικά ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας τίς ραγδαῖες ἐξελίξεις στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Στὴν πορεία, ἡ φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν αὐτονομήθηκε πλήρως καὶ ἀφέθηκε νά πάρει τὸν δικὸ της δρόμο.

Ἡ ἄνοδος τοῦ ναζισμοῦ καὶ ὁ συνακόλουθος πόλεμος διέλυσε τὴν φιλοσοφικὴ κοινότητα στήν Αὐστρία καὶ στή Γερμανία, ἀναγκάζοντας τὰ περισσότερα μέλη της νά μεταναστεύσουν στὶς ἐλεύθερες ἀγγλόφωνες χώρες καὶ ἰδιαίτερα στὶς ΗΠΑ. Τὸ φιλοσοφικὸ ἔδαφος ἦταν σχετικὰ παρθένο καὶ ἐπομένως ἰδιαίτερα φιλόξενο σέ νέες ἰδέες, ἐνῶ οἱ ἐνεργὲς φιλοσοφικὲς σχολὲς ἐκεῖ, γιὰ παράδειγμα ὁ ἀμερικανικὸς πραγματισμὸς, ἔτειναν μέ συμπάθεια τὸ οὖς σέ ὅσα πρέσβευαν οἱ μετανάστες. Ἔτσι, μέσα σέ ἕνα σχετικὰ βραχὺ χρονικὸ διάστημα, οἱ νέες αὐτὲς ἰδέες κατόρθωσαν νά κυριαρ-

χίσουν στην αμερικανική φιλοσοφική σκηνή. Μέχρι το τέλος του πολέμου, η «ἐπιστημονική» αναλυτική φιλοσοφία και η φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης του λογικού ἐμπειρισμού και του λογικού θετικισμού ἐδραιώθηκαν στα αμερικανικά ἀκαδημαϊκά και ἐρευνητικά ἰδρύματα. Σέ αυτό τό κλίμα, ὁ Κάρναπ (Carnap), ὁ Ράιχενμπαχ (Reichenbach), ὁ Φάιγκλ (Feigl), ὁ Χέμπελ (Hempel), μεταξύ ἄλλων, μεταμορφώθηκαν σέ μείζονες αμερικανούς φιλοσόφους. Μέ τό τέλος του πολέμου, ἡ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης μιλοῦσε ἤδη ἀγγλικά.

2. Ἀπό τή Φιλοσοφία τῆς Ἐπιστήμης στόν κλάδο τῆς ΙΦΕ

Ἡ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΑΣ ΟΦΕΙΛΕΙ τώρα νά στραφεῖ στόν τότε ἀκόμη ἀνεξάρτητο κλάδο τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐπιστήμης γιατί, μέχρι τό τέλος του πολέμου, εἶχε και αὐτός νά ἐπιδείξει νέες και συναρπαστικές ἐξελίξεις.

Ὅφειλουμε νά σημειώσουμε πῶς ἡ Ἱστορία τῆς Ἐπιστήμης ἦταν ἤδη νομιμοποιημένη ὡς διακριτό γνωστικό πεδίο ἀρκετά νωρίτερα ἀπό ἐκείνη τήν περίοδο. Ὡστόσο, ὁ χῶρος πού καταλάμβανε στα προγράμματα τῶν Τμημάτων Ἱστορίας ἦταν σχετικά μικρός, ἐνῶ ἡ ἴδια παρέμενε ἐπικεντρωμένη εἴτε σέ ὄψεις τῆς ἐπιστήμης πού συνδέονταν μέ συγκεκριμένες ἱστορικές περιόδους – ὅπως ὁ ἀρχαῖος κόσμος – εἴτε στήν περιγραφὴ σημαντικῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων και στίς βιογραφίες σημαντικῶν ἐπιστημόνων. Ἡ εἰκόνα αὐτή ἀλλάξε ριζικά μέ τή δημοσίευση, μεταξύ ἄλλων, του

The Origins of Modern Science του Μπάτερφιλντ (Herbert Butterfield) τό 1949,³ του *The Mechanization of the World Picture* του Ντζιστερχούις (E.J. Dijksterhuis) τό 1950 και μᾶς σειρᾶς δοκιμῶν του Κοῦρέ (Alexandre Koyrè), γραμμένων τήν περίοδο μεταξύ 1930 και 1950, πού συγκεντρώθηκαν σέ διάφορους τόμους, μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ *Études Galiléennes* και οἱ *Études Newtoniennes* πού μεταφράστηκαν στα ἀγγλικά. Τά ἔργα αὐτά ἐδραίωσαν ἕνα νέο πεδίο μελέτης και ἔρευνας μέ τόν δικό του ἐννοιολογικό ἐξοπλισμό και τίς δικές του ἰδιαίτερες μεθόδους. Πρόκειται γιά τό πεδίο πού ἐστιάζει τό ἐνδιαφέρον του στήν Ἐπιστημονική Ἐπανάσταση του 17ου αἰῶνα και τό ὁποῖο ἀναπτύχθηκε ἔτσι ὥστε νά περιλαμβάνει και τίς μετέπειτα ἐξελίξεις στίς ἐπιστήμες. Βασικό μέλημά του εἶναι ἡ σπουδή τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν και τῆς ἐδραίωσης τῶν ἐπιστημονικῶν νόμων και θεωριῶν. Εἶναι τό πεδίο πού ἐκτοτε ἀκούει στό ὄνομα «ἐσωτερική ἱστορία τῆς ἐπιστήμης».

Οἱ ἐξελίξεις αὐτές ἐπηρεάσαν σχεδόν ἀμέσως τή φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης. Κι αὐτό γιατί ἄρχισε νά γίνεται προφανές, ὄχι μόνο πῶς ἡ Ἐπιστημονική Ἐπανάσταση μποροῦσε και ἔπρεπε νά ἀποτελεῖ μείζον και αὐτόνομο πεδίο μελέτης, ἀλλά και γιατί μιά τέτοια μελέτη ἦταν σέ θέση νά ρίξει νέο φῶς στήν ἐννοιολογία

3. Ἐχει ἐκδοθεῖ στα ἑλληνικά ἀπό τό ΜΙΕΤ σέ μετάφραση Ἰορδάνη Ἀρζόγλου.

κή δομή, στή μεθοδολογία καί στά ἄλλα βασικά χαρακτηριστικά τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη ἔχει προφανῶς τή δική της ἱστορία καί ἡ ἐνδελεχής μελέτη τῆς τελευταίας μπορεῖ νά συνεισφέρει σημαντικά στήν κατανόηση τῆς πρώτης. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, ὅλα τά συστατικά ὑλικά γιά τήν ἐδραίωση τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ βρῆκαν τή θέση τους καί ἡ θέσμιση ἀντίστοιχων Τμημάτων ἢ Προγραμμάτων ἄρχισε νά ἀποτελεῖ σχεδόν ὑποχρέωση γιά τά περισσότερα πανεπιστήμια.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό πρόγραμμα τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ καί τοῦ λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ, παρά τά σημαντικά θήματα φιλελευθεροποίησης στά ὁποῖα ὑποχρεώθηκε νά προβεῖ, σίγουρα δέν ἔχαιρε ἄκρας ὑγείας. Ἀνάμεσα σέ πολλά ἄλλα, τά ἄλυτα προβλήματα τῆς ἐπαγωγῆς, τά ἐρωτήματα πού γεννοῦσαν οἱ προσπάθειες ἀποσαφήνισης τῶν λεγόμενων «βασικῶν προτάσεων» ἢ «προτάσεων πρωτοκόλλου», τά ἀξεπέραστα ἐμπόδια πού ἀντιμετώπιζαν οἱ προσπάθειες συστηματικῆς ἀναγωγῆς τῶν θεωρητικῶν ὄρων σέ παρατηρησιακοῦς, οἱ νέες ἀπορίες πού προκαλοῦσε ἡ «θέση Ντυέμ-Κουάν» (Pierre Duhem καί W.v.O. Quine),⁴ τά ἐπιχειρήματα τοῦ Χάνσον (N.R. Hanson) σχετικά μέ τήν ἐγγενή ἀδυναμία νά διαχωριστεῖ καθαρά ἡ παρατήρηση ἀπό τή θεωρία, δηλαδή ὁ ἐγγενῆς θεωρητικὸς «ἐμποτισμός» τῆς τελευταίας, ἀπέτελεσαν σημαντικά πλήγματα στήν αἰσιοδοξία πού ἔτρεφε τοὺς ὑποστηρικτές τοῦ λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ καί τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ. Μέσα σέ αὐτό τό κλίμα, ἡ «εἰσβολή» τῆς ἱστο-

ρίας τῆς ἐπιστήμης στό πεδίο τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης καί ἡ συνακόλουθη δημιουργία τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ φάνηκε νά ἀνοίγει μιὰ νέα ἐλπιδοφόρα διέξοδο.

Καί ἦταν ἀκριβῶς αὐτό πού πράγματι συνέβη. Ἡ *Δομή τῶν Ἐπιστημονικῶν Ἐπαναστάσεων* τοῦ Κούν (Thomas S. Kuhn), πού κυκλοφόρησε τό 1962,⁵ μέ τήν ἐκπληκτική παγκόσμια ἐπιτυχία της, ἦρθε σάν τό ἀστροπελέκι πού ἄλλαξε δραματικά τήν εἰκόνα. Νέες ἔννοιες, νέοι γρίφοι, νέες περιοχές ἐνδιαφέροντος, νέες σημαντικές προσεγγίσεις κατέκλυσαν τήν ΙΦΕ μέ ἐντυπωσιακή ὁρμή. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης πραγματοποίησε τή λεγόμενη «ἱστορικιστική» της στροφή, ἐπιστρατεύοντας τήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης γιά νά ἐξυπηρετήσῃ τοὺς δικούς της σκοπούς ἐνῶ παράλληλα ὁ λογικὸς θετικισμὸς καί ὁ λογικὸς ἐμπειρισμὸς ἀπορρίπτονταν ὡς ἐντελῶς ξεπερασμένοι. Ἡ τουλάχιστον ἔτσι φάνηκε τότε.

4. Ἐντελῶς σχηματικά μιλώντας, ἡ «θέση» αὐτή, πού εἶχε διατυπωθεῖ πρῶτα ἀπό τόν Γάλλο φιλόσοφο καί ἱστορικό τῆς ἐπιστήμης Ντυέμ (πέθανε τό 1916 σέ ἡλικία 55 ἐτῶν) καί ξαναδιατυπώθηκε ἀπό τόν Ἀμερικανό φιλόσοφο Κουάν (πέθανε πέρυσι σέ μεγάλη ἡλικία) σέ ἕνα εὐρύτερο φιλοσοφικό πλαίσιο, ἰσχυρίζεται πῶς, ἂν τό πείραμα δεῖξει πῶς μιὰ συγκεκριμένη ἐπιστημονική θεωρία ἀστοχεῖ, εἶναι ἀδύνατον νά ἐντοπιστεῖ ἐπακριβῶς, μέ ἀπόλυτη λογική αὐστηρότητα, ὁ λόγος αὐτῆς τῆς ἀστοχίας.

5. Ἑλληνική μετάφραση ἀπό τόν Βασίλη Κάλφα καί τόν Γιώργο Γεωργακόπουλο στίς ἐκδόσεις Σύγχρονα Θέματα.

Οἱ διαδικασίες ἀλλαγῆς ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, ἡ σύγκριση τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν καί τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς μεταξύ τους, ἡ «ἀσυμμετρία» καί ἡ «ἐπιστημονική πρόοδος», ἡ ὀρθολογικότητα καί ὁ σχετικισμός ἀποτελέσαν τῆς νέες ἐστῆς ἐνδιαφέροντος πού ἀπαιτοῦσαν τή διαμόρφωση καί τήν ἀνάπτυξη νέων ἐννοιολογικῶν μέσων καί νέων γενικῶν προσεγγίσεων γιά νά γίνει δυνατή ἡ ἀντιμετώπισή τους. Τά «παραδείγματα» καί οἱ «ἐπιστημονικές ἐπαναστάσεις» τοῦ Κούν, οἱ «σκληροί πυρήνες» καί τὰ «ἐρευνητικά προγράμματα» τοῦ Λάκατος (Imre Lakatos), ἡ ριζοσπαστική κριτική καί ὁ μεθοδολογικός «ντανταϊσμός» τοῦ Φεγεράμπεντ (Paul Feysabend), οἱ «ἐρευνητικές παραδόσεις» καί ἡ καταμέτρηση τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων τοῦ Λάουνταν (Larry Laudan), σέ συνδυασμό μέ τῆς ἀναπόφευκτες διαφοροποιήσεις καί διαφωνίες πολλῶν ἀκόμη, κυριάρχησαν στή σκηνή τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ σχεδόν γιά δύο δεκαετίες.

Σιγά-σιγά ὡστόσο, μιά μορφή ἀπογοήτευσης ἄρχισε νά γίνεται αἰσθητή. Τά προβλήματα πού ἀντιμετώπιζαν οἱ νέες προσεγγίσεις πολλαπλασιάζονταν χωρίς καμία ὀριστική λύση ἢ, τουλάχιστον, κάποια οὐσιαστική συναίνεση νά διαφαίνεται στόν ὀρίζοντα. Τό τελικό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ὅλες οἱ γενικές προσεγγίσεις τῆς ἐπιστήμης – εἴτε κατά τῆς ἐκδοχῆς τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ καί τοῦ λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ εἴτε κατά τῆς ἐκδοχῆς τῆς «ἱστοριστικῆς στροφῆς» – ἄρχισαν νά ἐκλαμβάνονται ὡς ἐγγενῶς ἀνίκανες νά παράγουν μιά βιώσιμη συνολική εἰκόνα τῆς ἐπιστήμης. Ὁ κλάδος τῆς ΙΦΕ ἄρχισε ἔτσι νά διαφοροποιεῖται ἐσωτερικά καί νά διακλαδίζεται πρὸς διαφορετικές κατευθύνσεις, κάθε μιά ἀπό τῆς ὁποῖες ἔθετε καί προσπαθοῦσε νά ὑπηρετήσει τούς δικούς της στόχους, οὐσιαστικά ἀγνοώντας τό τί συνέβαινε μέ τῆς ἄλλες. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή φιλοσοφική συνιστώσα τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ, ἡ περισσότερο σημαντική ἴσως ἀλλαγὴ ὑπῆρξε ἡ ἐπικέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος στά φιλοσοφικά ζητήματα πού ἀνακύπτουν στό ἐσωτερικό συγκεκριμένων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν καί μάλιστα τῶν πιό σύγχρονων ἀπό αὐτές. Ἀναδεικνύονται ἔτσι ὡς οὐσιαστικά αὐτόνομοι ὑποκλάδοι ἡ φιλοσοφία τῆς φυσικῆς (πού ἐστιάζει τῆς προσπάθειες της σέ ἀνοιχτά ἀπό ἀποψη φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας ζητήματα τῆς κβαντικῆς μηχανικῆς, τῶν θεωριῶν χώρου καί χρόνου, τῆς στατιστικῆς φυσικῆς ἢ τῆς κβαντικῆς θεωρίας πεδίου), ἡ φιλοσοφία τῆς βιολογίας (πού ἐνδιαφέρεται κυρίως γιά τή θεωρία τῆς ἐξέλιξης, γιά τή νεο-δαρβινική σύνθεση καί γιά ζητήματα πού ἀφοροῦν τήν αὐτονομία τῆς βιολογίας ἀπέναντι στή φυσική ἢ τή χημεία) καί ἡ φιλοσοφία τῆς ἰατρικῆς (πού προσπαθεῖ νά ἐντοπίσει τόσο τῆς γνωσιακές ὅσο καί τῆς ἠθικές ἰδιαιτερότητες τοῦ κλάδου). Παράλληλα ἀναλαμβάνονται συστηματικά προσπάθειες γιά τή φιλοσοφική μελέτη τῆς ψυχολογίας καί τῆς ψυχολογίας, τῶν τελευταίων ἐπιτευγμάτων τῆς νευροεπιστήμης ἢ γιά τῆς φιλοσοφικῆς διαστάσεις πού περιλαμβάνει ἡ γνωσιακή ἐπιστήμη, ὅπως ὅλα τὰ παραπάνω

νω συνδέονται μέ κεντρικά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ νοῦ. Ἐπιπλέον, οἱ περισσότερο τεχνικές πλευρές τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, ὅπως ἐδράζονται, ἀφ' ἐνός, στή θεωρία τῶν πιθανοτήτων καί στό θεώρημα τοῦ Μπέις (Bayes) καί, ἀφ' ἑτέρου, σέ μεθόδους πού εἰσήγαγαν οἱ ἐξελίξεις στήν τεχνητή νοημοσύνη, προσελκύουν ἄλλους μελετητές, γιατί οἱ προσεγγίσεις αὐτές ὑπόσχονται νά ἀποφέρουν ὀριστικά ἀποτελέσματα τουλάχιστον σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ λογικά καί γνωσιακά χαρακτηριστικά τῶν διαδικασιῶν ἐπιστημονικῆς ἐπικύρωσης. Τέλος, παρατηρεῖται μιά ἐπιστροφή σέ ζητήματα ἀμιγῶς φιλοσοφικά, ὅπως ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στούς ὀπαδοῦς τοῦ ἐπιστημονικοῦ ρεαλισμοῦ καί ἐκείνους τοῦ ἀντιρεαλισμοῦ πού ἀναδεικνύουν, μεταξύ ἄλλων, οἱ ἐργασίες τοῦ Χάκιγκ (Ian Hacking), τοῦ Βάν Φράασεν (Bas Van Fraassen) καί τῆς Κάρτνραϊτ (Nancy Cartwright). Μέ μιά λέξη, ἡ φιλοσοφική συνιστώσα τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ διασπᾶται, ἴσως ἀμετάκλητα, σέ διαφορετικά καί ἐν πολλοῖς ἀσύνδετα μέρη καί ἔχει παραμείνει σέ αὐτήν τήν κατάσταση μέχρι σήμερα.

Ὁφείλουμε ἐδῶ νά σημειώσουμε ὅτι τό *Representing and Intervening* τοῦ Ἰαν Χάκιγκ, πού δημοσιεύθηκε τό 1983,⁶ ἐπέδρασε σημαντικά στήν μετέπειτα πορεία αὐτῆς τῆς διάσπασης. Τό ἔργο αὐτό, ἐνόσω προσέφερε μιά συνοπτική καί πολύ συγκροτημένη εἰκόνα τῆς ἐξέλιξης τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ μέχρι τήν ἐποχή πού γράφτηκε καί ἐνόσω ἐπιχειρηματολογοῦσε ὑπέρ τῆς ἰδιαίτερης ἐκδοχῆς ρεαλισμοῦ (ρεαλισμός τῶν ὄντοτων) πού ὑποστήριξε ὁ συγγραφέας του, ἔφερε ἐπιπλέον στό προσκήνιο τό ζήτημα τῆς σχετικῆς αὐτονομίας τῶν πειραματικῶν παραδόσεων ἀπέναντι στίς διαδικασίες συγκρότησης θεωριῶν. Αὐτή ἡ πλευρά τοῦ ἔργου ἐγκαινίασε μελέτες συγκεκριμένων πειραματικῶν διαδικασιῶν καί τοῦ τρόπου πού πραγματικά διεξάγονται τὰ πειράματα, εἰσάγοντας στήν εἰκόνα τῆς συμβατικῆς καί, γενικότερα, τῆς κοινωνικῆς διαστάσεις τῆς πειραματικῆς πρακτικῆς. Ἐνα καλό παράδειγμα ἐδῶ εἶναι τό *How Experiments End* τοῦ Γκάλισον (Peter Galison) πού δημοσιεύθηκε τό 1987. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, ἄρχισε νά διαπιστώνεται ὅτι ἡ ἐσωτερική ἱστορία τῆς ἐπιστήμης, μέ τό νά ἐστιάζει ἀποκλειστικά τό ἐνδιαφέρον της σέ ἐννοιες, νόμους καί θεωρίες, ἀδικοῦσε τήν πολυπλοκότητα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐγχειρήματος. Κι αὐτό, μέ τή σειρά του, σήμαινε πῶς ἡ ἱστορική πλευρά τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ εἶχε ἀρχίσει νά παρουσιάζει δικά της προβλήματα, προβλήματα πού ὀξύνθηκαν ἐντυπωσιακά ὑπό τήν ἐπίδραση κάποιων νέων ἰδεῶν πού ἦλθαν ἀπό μιά ἐντελῶς ἀπροσδόκητη κατεύθυνση.

6. Ἐκδόθηκε πρόσφατα ἀπό τῆς Πανεπιστημιακῆς Ἐκδόσεως ΕΜΠ, σέ μετάφραση τοῦ Τάσου Τσιαντούλα καί μέ ἐπιστημονική ἐπιμέλεια τοῦ Μιχάλη Ἀσημακόπουλου.

3. Από την «κοινωνική κατασκευασιοκρατία» στις «Σπουδές Επιστήμης»

ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ που ισχυριζόταν ότι συνιστούσε άμεσο επίγονο εκείνης του Κούν υπήρξε το λεγόμενο «Ισχυρό Πρόγραμμα της Σχολής του Έδιμβούργου», οι συστατικές θέσεις του οποίου διατυπώθηκαν στο *Scientific Knowledge and Sociological Theory* του Μπάρνς (Barry Barnes), που δημοσιεύθηκε το 1974, και στο *Knowledge and Social Imagery* του Μπλόουρ (David Bloor), που δημοσιεύθηκε το 1976. Οι Μπάρνς και Μπλόουρ, δύο κοινωνιολόγοι της επιστήμης που εργάζονταν στο Πανεπιστήμιο του Έδιμβούργου, υποστήριζαν στα έργα αυτά πως οι γνωσιακές διαστάσεις της επιστήμης αποτελούν άπλως κοινωνική κατασκευή και επομένως είναι απολύτως εξαρτημένες από παράγοντες όπως συμβάσεις, παραδόσεις, συμφέροντα, συσχετισμοί δυνάμεων και γόητρο. Οι επιτυχίες της επιστήμης οφείλουν έτσι να αποτιμώνται με όρους κοινωνικής επιτυχίας και όχι αλήθειας ή εμπειρικής επάρκειας. Τό εν λόγω πρόγραμμα αυτόνομα ονομάστηκε «ισχυρό» ακριβώς γιατί έθετε ως στόχο του να έδραιώσει αυτήν την άκρως αμφίβολη αναγωγή ολόκληρου του φαινομένου της επιστήμης, όπως αντιμετωπιζόταν μέχρι τότε και από τους ιστορικούς και από τους φιλοσόφους της επιστήμης, στην έκδοχή κοινωνιολογίας της επιστήμης που πρόσβεναν οι δύο εισαγωγείς του.

Τό ζήτημα του σχετικισμού, όπως είχε αναδειχθεί από τό έργο του Κούν και όπως τό είχε καταστήσει ακόμη πιο ανάγλυφο τό μπρίο του Φεγιεράμπεντ, παρείχε αντικειμενικά έδαφος για νά τύχουν μιάς πρώτης προσοχής οι ισχυρισμοί του «Ισχυρού Προγράμματος». Έτσι οι συναφείς απόψεις συζητήθηκαν σχετικά πλατιά από τους φιλοσόφους αλλά δέν έπεισαν παρά ελάχιστους. Αυτές θεωρήθηκαν όχι μόνο φιλοσοφικά άσθενείς και κακά διατυπωμένες, αλλά και πολιτικά υπερβολικές, αν όχι έντελώς εξωφρενικές. Σέ κάποιους μάλιστα θύμιζαν τίς απόψεις του Ζντάνωφ και του Λυσένκο. Κατά τρόπο παράδοξο ωστόσο, τό εν λόγω πρόγραμμα είχε διαδρωτικές επιδράσεις στην άλλη συνιστώσα του κλάδου της ΙΦΕ, την ιστορία της επιστήμης.

Γιά νά καταστούν στοιχειωδώς διώσιμοι, οι κύριοι ισχυρισμοί του «Ισχυρού Προγράμματος» όφειλαν νά περάσουν από τή βάση της σοβαρής μελέτης συγκεκριμένων επεισοδίων της ιστορίας της επιστήμης, ή όποια αντιμετωπιζόταν πλέον ως πεδίο όπου οι κοινωνικές δυνάμεις υπήρξαν ανέκαθεν οι αποκλειστικοί πρωταγωνιστές. Η φήμη που είχαν ήδη αποκτήσει οι κατευθυντήριες ιδέες του προγράμματος και τό γεγονός ότι ή μέχρι τότε ουσιαστικά περιθωριακή κοινότητα των κοινωνιολόγων της επιστήμης καλούνταν πλέον στο προσκήνιο παρείχε σέ άρκετους ισχυρά κίνητρα για νά αναλάβουν τήν απαιτούμενη επίπονη εργασία.

Πρωταγωνιστές των εξέλιξεων έγιναν έτσι κοινωνιολόγοι της επιστήμης που εργάζονταν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Μεγάλης Βρετανίας. Τό αποτέλεσμα ήταν νά κατακλυστεί ή αγορά από σπουδές επιστήμης αυτής της κατηγορίας ενώ σχετικά γρήγορα τό «κίνημα» διέσχισε τόν Άτλαντικό, αλλά και τήν Μάγχη, πείθοντας συγχρόνως άρκετους «παραδοσιακούς» ιστορικούς της επιστήμης νά προσχωρήσουν στο νέο στρατόπεδο. Τό *Constructing Quarks* του Πίκεριγκ (Andrew Pickering), που δημοσιεύθηκε τό 1984, τό *Leviathan and the Air Pump* των Σέιπιν και Σάφερ (Stephen Shapin και Simon Schaffer), που δημοσιεύθηκε τό 1985, και τό *Galileo Courtier* του Μπιατζόλι (Mario Biagioli), που δημοσιεύθηκε τό 1993, είναι μερικά αξιοσημείωτα παραδείγματα σοβαρών μελετών μέ αυτόν τόν προσανατολισμό. Οι νέες διαστάσεις του επιστημονικού φαινομένου που αναδείκνυαν έργα όπως αυτά, ή ευρεία διάδοσή τους, όπως συναρτήθηκε μέ τίς πολλές και έντονες συζητήσεις ανάμεσα στους υποστηρικτές και τους αντιπάλους τους, δημιούργησαν μιά σχετικά μεγάλη και σφικτά δεμένη κοινότητα, ή όποια απέκλειε περίπου καταστατικά τήν έσωτερική ιστορία της επιστήμης. Τό αποτέλεσμα ήταν νά οδηγηθεί ή τελευταία σέ άργό θάνατο και ή αναμφισβήτητη ιστορική διάσταση του επιστημονικού φαινομένου νά απορροφηθεί σχεδόν πλήρως στο έσωτερικό της επικράτειας αυτού του είδους «κοινωνιολογίας» της επιστήμης.

Οι απόψεις της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας συναρτήθηκαν γρήγορα μέ έννοιολογικά εργαλεία και μορφές προσέγγισης που παραδοσιακά ανήκαν σέ γνωστικά πεδία τά όποια, μέχρι τότε, δέν είχαν καμία σχέση μέ τή μελέτη του επιστημονικού φαινομένου. Για παράδειγμα, τά έννοιολογικά εργαλεία της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της έθνολογίας επιστρατεύθηκαν στο *Laboratory Life* του Γάλλου Λατούρ (Bruno Latour) και του Βρετανού Γούλγκαρ (Steve Woolgar), που δημοσιεύθηκε τό 1986, για νά τονίσουν, από μιά ακόμα πλευρά, τόν αποκλειστικά κοινωνικό χαρακτήρα της επιστήμης. Οι συγγραφείς κατόρθωσαν έτσι νά δώσουν μιά εικόνα του επιστημονικού έγχειρήματος στην όποια κανένας απολύτως επιστήμονας δέν θά μπορούσε ποτέ νά αναγνωρίσει τόν εαυτό του και τή δουλειά του. Δέν είναι ανάγκη νά προσθέσω πως άρκετοί άλλοι ακολούθησαν τόν ίδιο δρόμο.

Γιά νά καλυφθούν προσεγγίσεις τόσο άνόμιες, προσεγγίσεις των όποιων μόνο ένοπιό γνώρισμα ήταν ή ανάδειξη του κοινωνικού στοιχείου στον αποκλειστικό παράγοντα που όρίζει τήν επιστήμη και κινεί τήν εξέλιξη της, χρειαζόταν ένα όνομα που νά διαθέτει ολόκληρο τό απαιτούμενο εύρος. Τό όνομα αυτό όφειλε έπιπλέον, εφόσον κάτι τέτοιο ήταν κατ' άρχήν δυνατό, νά αναγνωρίζει τό γεγονός ότι τό νέο και ιδιαίτερα φιλόδοξο τούτο έγχείρημα έγκαινιάστηκε και προωθήθηκε κατά τς πρώτα του στάδια από bona fide κοινωνιολόγους της επιστήμης. Ευτυχώς τά δύο αυτά

αιτήματα μπορούσαν να ικανοποιηθούν ταυτόχρονα γιατί ένα όνομα που ήδη υπήρχε είχε την ικανότητα να παραπέμπει και στα δύο. Αυτό ήταν το όνομα «Σπουδές Έπιστήμης», όνομα το οποίο είχε ήδη τη μικρή δική του ιστορία. Αυτή είναι η ιστορία των άπαρχων των ΣΕΤ.

4. Οί ΣΕΤ και η εξέλιξή τους

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ, ως σχετικά αυτόνομο γνωστικό πεδίο, υπήρχε αρκετά πριν από τις εξελίξεις που μόλις σκιαγραφήσαμε. Χωρίς να αγγίζουν τα εσωτερικά χαρακτηριστικά της επιστήμης (δηλαδή τις σχέσεις της με αλήθεια και εμπειρική επάρκεια), οι αντίστοιχοι μελετητές εστίαζαν τη δουλειά τους σε ζητήματα σχετικά με το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το επιστημονικό έργο, στις κοινωνικές σχέσεις που υφίστανται στα επιστημονικά εργαστήρια, στους διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν τη σταδιοδρομία των επιστημόνων ή την υποδοχή της δουλειάς τους. Πρέπει να είναι σαφές πώς η Κοινωνιολογία της Έπιστήμης λειτουργούσε σε στενή συνάφεια με τη λεγόμενη «έξωτερική» ιστορία της επιστήμης, ή οποία συνεισέφερε τη διάσταση του χρόνου στη μελέτη των κοινωνικών πλευρών της επιστήμης εξετάζοντας τις τελευταίες (και μόνον τις τελευταίες) στα διάφορα ιστορικά πλαίσια. Στο βαθμό που η Κοινωνιολογία της Έπιστήμης και η «έξωτερική» ιστορία της επιστήμης μελετούσαν τα αποτελέσμα-

τα της επιστημονικής δραστηριότητας, την κοινωνική λειτουργία των τελευταίων και τις τεχνολογικές τους εφαρμογές, κάλυπταν κοινό έδαφος με τον νεότερο τότε κλάδο της Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Τεχνολογίας, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση των ανάλογων ακαδημαϊκών συμμαχιών.

Στηριζόμενα στη βάση που δημιουργούσαν τέτοιες συμμαχίες, ορισμένα πανεπιστημιακά ιδρύματα, τα περισσότερα με ισχυρό τεχνολογικό προσανατολισμό, προχώρησαν στην ίδρυση ακαδημαϊκών μονάδων που θα συγκροτούσαν τις σχετικές δυνάμεις προικοδοτώντας τις με σαφέστερους εκπαιδευτικούς και ερευνητικούς στόχους. Έτσι άρχισαν να εμφανίζονται προγράμματα επικεντρωμένα στις σχέσεις επιστήμης και τεχνολογίας, επιστήμης και κοινωνίας και τεχνολογίας και κοινωνίας. Το όνομα ΣΕΤ (στά άγγλικά STS, που παραπέμπει είτε στο Science and Technology Studies είτε στο Science, Technology and Society) αποδόθηκε την εποχή εκείνη στις εν λόγω ακαδημαϊκές μονάδες και παραμένει το ίδιο από τότε.

Τό γεγονός ότι τα προγράμματα ΣΕΤ δημιουργήθηκαν κυρίως σε πανεπιστημιακά ιδρύματα με ισχυρές τεχνολογικές συνιστώσες προσανατόλισε αρκετά από αυτά στις συναφείς πρακτικές κατευθύνσεις. Οι σχέσεις που συνδέουν επιστήμη, τεχνολογία και κοινωνία δεν μελετήθηκαν, δηλαδή, μόνον θεωρητικά. Ζητήματα πολιτικής της έρευνας και διαχείρισης της επιστήμης, ερωτήματα σχετικά με την αποτίμηση των αποτελεσμάτων και την αξιολόγηση του αντίκτυπου που επέ-

φεραν συγκεκριμένα προϊόντα ή συγκεκριμένες τεχνολογικές καινοτομίες σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, θέματα και μέθοδοι σχετικά με την πρόληψη και την αξιολόγηση των αντίστοιχων κινδύνων, μαζί με όλες τις συναφείς οικονομικές, πολιτικές και ηθικές διαστάσεις ή παραμέτρους αποτέλεσαν συγκεκριμένα μελήματα στα αντίστοιχα προγράμματα σπουδών. Σε όρισμένες περιπτώσεις, μέρος της δουλειάς των εν λόγω ακαδημαϊκών μονάδων συνιστούσε κυριολεκτικά έρευνα πεδίου που διεξαγόταν εκτός πανεπιστημίου, σε άμεση σχέση με τις μονάδες παραγωγής ή τις κοινωνικές ομάδες που εμπλέκονταν στα σχετικά ζητήματα.

Τό «Ισχυρό Πρόγραμμα» διαμορφώθηκε στο έσωτερικό του κλάδου των ΣΕΤ, όπως είχε δομηθεί με τους παραπάνω τρόπους. Εκεί είχε και τις πρώτες έκρηκτικές επιπτώσεις του, δηλαδή εκείνες που οδήγησαν τα περισσότερα προγράμματα ΣΕΤ να τροποποιήσουν τους στόχους τους και να συγκεντρώσουν τις δυνάμεις τους σε σπουδές επιστήμης του είδους που ήδη αναφέραμε. Οι συνέπειες, όμως, αυτής της έκρηξης αποδείχθηκαν πολύ ευρύτερες. Οι νέοι τρόποι προσέγγισης της ιστορίας και της κοινωνιολογίας της επιστήμης απέκτησαν ακαδημαϊκό κύρος, τό γόητρο των ΣΕΤ ενισχύθηκε σημαντικά και οι ίδιες αναδείχθηκαν σε μείζονα διεκδικητή της ηγεμονίας επί ολόκληρου του πεδίου που μελετά τό επιστημονικό φαινόμενο, σε εϋθύ ανταγωνισμό με τόν κλάδο της ΙΦΕ. Η μάχη μπορεί να μην έχει ακόμα κριθεί οριστικά, αλλά τό αποτέλεσμα είναι ότι η μελέτη της επιστήμης δέν μπορεί πλέ-

ον νά θεωρείται ότι ανήκει στή δικαιοδοσία των «παραδοσιακών» κλάδων της φιλοσοφίας, της έσωτερικής και της έξωτερικής ιστορίας και της κοινωνιολογίας της επιστήμης. Η μελέτη του επιστημονικού φαινομένου διεξάγεται πλέον στό έσωτερικό δύο πλήρως διακριτών ακαδημαϊκών μονάδων που έπικεντρώνουν τό ενδιαφέρον τους σε πολύ διαφορετικές πλευρές του, μονάδων που έχουν ελάχιστες σχέσεις μεταξύ τους, αν δέν είναι άσυμφιλίωτοι αντίπαλοι. Όπως πρέπει νά έγινε κατανοητό, αναφέρομαι στις μονάδες που φέρουν άκόμη τά συμβατικά, αλλά πλέον ανακριβή, όνόματα ΙΦΕ και ΣΕΤ.

Είπαμε πώς μολονότι τό «Ισχυρό Πρόγραμμα» ξεκίνησε ως κατ' ουσίαν φιλοσοφική προσέγγιση στό φαινόμενο της επιστήμης, οι έπιτυχίες του συνδέθηκαν πολύ περισσότερο με τήν ιστορία της επιστήμης. Ένα έργο ιστορίας της επιστήμης, όμως, δέν μπορεί νά είναι έπιτυχές ούτε νά αναγνωρισθεί ως τέτοιο, αν ακολουθεί άκαμπτα κάποιους δογματικά διατυπωμένους στόχους, τούς όποιους τό ίδιο επιδιώκει νά «αποδείξει». Όλοι γνωρίζουμε πώς ή ιστορία της επιστήμης, όποιασδήποτε έκδοχης, οφείλει και νά είναι και νά φαίνεται πώς είναι σχετικά ανεξάρτητη από φιλοσοφικά δόγματα και άμετακίνητες φιλοσοφικές δεσμεύσεις. Κατά συνέπεια, για νά κερδίσουν ευρύτερη άποδοχή, οι πρωταγωνιστές της προσέγγισης που εξετάζουμε αναγκάστηκαν νά μετριάσουν τις ισχυρές φιλοσοφικές άπόψεις που είχαν αρχικά διατυπώσει, δηλαδή εκείνες που τούς είχαν καταστήσει διάσημους, αν

ὄχι διαβόητους. Ἡ ἐπιτυχία μποροῦσε νά ἀγοραστεῖ μόνο μέ αὐτό τό τίμημα.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὡστόσο, κανένα ἐρευνητικό ἐγχείρημα δέν μπορεῖ νά κινεῖται σέ ἕνα ἀπόλυτο θεωρητικό κενό ἢ νά λειτουργεῖ χωρίς καμιά φιλοσοφική δέσμευση. Γιά νά ἀναληφθεῖ, ἀλλά καί γιά νά ἐπιτύχει τούς στόχους του, κάθε τέτοιο ἐγχείρημα ἀπαιτεῖ ἕνα ἐλάχιστο «ποσόν» θεωρίας πού θά προσδιορίζει τόν προσανατολισμό του, θά συγκροτεῖ τίς μεθόδους του καί θά ἐξασφαλίζει τήν ἀποτελεσματική λειτουργία τῶν ἀπαραίτητων κανονιστικῶν περιορισμῶν. Παρόλο τόν μετριασμό τους, οἱ ἀρχικές ἀπόψεις τοῦ «Ἰσχυροῦ Προγράμματος» ὡς πρὸς τό τί εἶναι καί πῶς λειτουργεῖ ἡ ἐπιστήμη ἐξακολουθοῦσαν νά κατοχυρώνουν αὐτά ἀκριβῶς τά πράγματα. Ἀλλά αὐτές οἱ ἀπόψεις δέν παρέμειναν μόνες γιά πολύ. Σχετικά σύντομα, ἕνας νέος καί περιέργος θεωρητικός σχηματισμός ἐπέβαλε τήν κυριαρχία του στό ἐσωτερικό τῶν ΣΕΤ, ἀναλαμβάνοντας τόν ρόλο πού παίζει ἡ φιλοσοφία στόν «παραδοσιακό» κλάδο τῆς ΙΦΕ. Καθὼς εἶναι μᾶλλον ἀδύνατο νά τοῦ ἀποδοθεῖ ἀκριβέστερος προσδιορισμός, ὁ σχηματισμός αὐτός ἐξακολουθεῖ νά ἀκούει στό ἐντελῶς ἀσαφές ὄνομα «θεωρία» (theory στά ἀγγλικά). Γιά νά δοῦμε ὅμως τί σημαίνει «θεωρία» καί πῶς αὐτή λειτουργεῖ στό πλαίσιο τῶν ΣΕΤ, πρέπει νά σταματήσουμε γιά λίγο σέ αὐτό πού μποροῦμε νά ἀποκαλέσουμε «Γαλλικό κρίκο».

5. Ὁ Γαλλικός κρίκος

ΜΕ ΤΡΟΠΟΥΣ ΤΟΥΣ ΟΠΟΙΟΥΣ θά ἐξετάσουμε ἀμέσως παρακάτω, ὁ γαλλικός κρίκος συνδέεσε μέ τίς ΣΕΤ μιά σειρά γαλλικῶν ὀνομάτων, ὅπως Κλώντ Λεβί-Στρώς (Claude Lévi-Strauss), Μισέλ Φουκῶ (Michel Foucault), Λουί Ἀλτουσέρ (Louis Althusser), Ζάκ Λακάν (Jacques Lacan), Ζάκ Ντεριντά (Jacques Derrida), μεταξὺ ἀρκετῶν ἄλλων, ὀνόματα τά ὁποῖα εἶχαν γίνει διάσημα στή Γαλλία, καί ὄχι μόνο στή Γαλλία, ἤδη ἀπὸ τή δεκαετία τοῦ 1960. Τά ὀνόματα αὐτά δέν συνδέθηκαν μόνο μέ τίς κατευθυντήριες ἰδέες τῶν φορέων τους, τουλάχιστον ὅπως αὐτές εἶχαν προσληφθεῖ ἐκεῖνη τήν ἐποχή ἀπὸ τά Ἀμερικανικά πανεπιστήμια. Αὐτά συναρθρώθηκαν ἐπιπλέον, καί μάλιστα μέ πολλούς καί σύνθετους τρόπους, μέ ἕνα ἐντελῶς νέο φάσμα ζητημάτων πού εἶχαν κάτι νά κάνουν μέ τήν ἀνθρώπινη ταυτότητα ἢ, τουλάχιστον, μέ ὅσα τήν ἐποχή τῆς «πολυπολιτισμικότητας» καί τῆς «πολιτικῆς ὀρθότητας» θεωροῦνται ὅτι ἔχουν σχέση μαζί της. Ἀναφέρομαι σέ ζητήματα φύλου, φυλῆς, σεξουαλικοῦ προσανατολισμοῦ, λαϊκῆς κουλτούρας, σχέσεων ἐξουσίας στήν καθημερινή ζωή, κοινωνικοῦ αποκλεισμοῦ, κοινωνικῶν καί πολιτισμικῶν συνθηκῶν στόν μετα-αποικιακό κόσμο κλπ. Ὅλα τά ζητήματα αὐτά θεωρήθηκαν ἄξια ἰδιαίτερης μελέτης γιατί ἀφοροῦν τόσο τήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα καί τά προϊόντα της ὅσο καί τόν ρόλο καί τή λειτουργία τῶν προϊόντων αὐτῶν. Κατά συ-

νέπεια, τά ἐν λόγω ζητήματα δέν μποροῦσαν παρὰ νά ἀφοροῦν καί τή μελέτη τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας καί τῶν δικῶν τους προϊόντων. Χρειάζεται ἴσως νά προστεθεῖ πῶς μέ αὐτά συναρτήθηκαν ἀρκετές μορφές πολιτικοῦ ἀκτιβισμοῦ πού ἀποκλήθηκαν ὅλες μαζί «πολιτικές τῆς ταυτότητας» (identity politics).

Ἡ εἰσαγωγή τῶν παραπάνω ὀνομάτων, καθώς καί ἡ δημιουργία τῶν νέων αὐτῶν περιοχῶν μελέτης, δέν ὑπῆρξε χαρακτηριστικό μόνο τῶν ΣΕΤ. Σχεδόν ὅλα τά Τμήματα καί ὅλες οἱ Σχολές ἀνθρωπιστικῶν καί κοινωνικῶν σπουδῶν στά περισσότερα ἀμερικανικά πανεπιστήμια ἐπηρεάστηκαν ἀνάλογα, μέ τήν ἀξιοσημείωτη ἐξαιρεση τῶν Τμημάτων Φιλοσοφίας καί τῶν Τμημάτων ἢ Προγραμμάτων ΙΦΕ. Τό τελικό ἀποτέλεσμα ἦταν μιά σειρά ἐξαιρετικά σημαντικῶν, ἂν καί πολλαπλά ἀμφιλεγόμενων, ἀλλαγῶν στά προγράμματα σπουδῶν καί στήν ἐσωτερική ὀργάνωση τῶν Σχολῶν, τῶν Τμημάτων καί τῶν διατμηματικῶν σχέσεων ὀλόκληρου τοῦ ἀμερικανικοῦ πανεπιστημιακοῦ συστήματος. Γιά νά δοῦμε πῶς προέκυψαν καί πῶς σταθεροποιήθηκαν αὐτές οἱ ἀλλαγές, χρειάζεται νά κάνουμε μιά παράκαμψη, τῆς ὁποίας κύριος σταθμός εἶναι τό Παρίσι τῆς δεκαετίας τοῦ 1960.

6. Τό Παρίσι στά 1960

Κατά τή δεκαετία τοῦ 1960, τό Παρίσι ἔγινε μάρτυρας ἑνὸς ριζικά νέου κινήματος ἰδεῶν τό ὁποῖο πολλοί θεώρησαν ὡς μείζονα φιλοσοφική ἀναγέννηση. Προτάθηκε, δηλαδή, ἕνα νέο φιλοσοφικό πρόγραμμα, τό ὁποῖο, μολονότι ἀφοροῦσε πολλές καί ἐξαιρετικά διαφορετικές θεματικές περιοχές, φαινόταν νά συνδέεται μέ ἕνα μοναδικό ἐνοποιητικό νῆμα. Οἱ σχολιαστές ἐκείνης τῆς περιόδου ὀνόμασαν αὐτό τό νῆμα «δομισμός» καί ἐπέμειναν σέ αὐτόν τόν χαρακτηρισμό, παρὰ τό γεγονός ὅτι σχεδόν ὅλοι οἱ ἐμπλεκόμενοι συγγραφεῖς ἀποποιήθηκαν τόν ὄρο καί ἀρνήθηκαν κατηγορηματικά πῶς αὐτός εἶχε σχέση μέ ὅσα ἔκαναν ἢ προσπαθοῦσαν νά πετύχουν. Γιά νά κρατήσουν τόν ἴσο ἀπέναντι σέ αὐτές τίς ἀρνήσεις, οἱ σχολιαστές ἀναφέρονται κάποιες φορές σέ «μετα-δομισμός», χωρίς ὡστόσο νά ἀποσαφηνίζουν οὔτε τό ἀκριβές περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ «μετά», οὔτε τί ἀκριβῶς αὐτό ὑποτίθεται πῶς τροποποίησε ἢ ἀντικατέστησε. Κατά τή δική μου γνώμη τουλάχιστον, μολονότι ἡ ἔννοια τῆς «δομῆς» ὄντως ἔπαιξε διάφορους καί σημαντικούς ρόλους στό πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ κινήματος, οἱ φιλοσοφικοί στόχοι του ὑπῆρξαν πολύ περισσότερο φιλόδοξοι ἀπὸ τήν ἐπεξεργασία καί τήν ἐφαρμογή μιᾶς ἔννοιας. Θέλω νά πῶ πῶς πρόκειται γιά κίνημα πού δέν ἀποσκοποῦσε σέ τίποτε λιγότερο ἀπὸ τό νά προικίσει τίς κοινωνικές ἐπιστήμες καί τίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου μέ τό καθεστῶς τῆς ἀθηντικῆς ἐπιστήμης.

Τό διαθέσιμο ὑπόδειγμα ἦταν ἡ δομική γλωσσολογία τοῦ Σωσύρ (Ferdinand de Saussure) τά Μαθήματα τοῦ

οἰοῦντο (Cours de Linguistique Générale) εἶχαν δημοσιευθεῖ μετὰ θάνατον ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ ἤδη ἀπὸ τὸ 1916.⁷ Οἱ πρωταγωνιστὲς τοῦ κινήματος ἰδεῶν πού ἐξετάζουμε θεώρησαν πὼς ὁ Σωσύρ εἶχε ἤδη προσδώσει στὴ γλωσσολογία τὸ αὐθεντικὸ ἐπιστημονικὸ της καθεστῶς προβαίνοντας σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ριζοσπαστικὲς καινοτομίες, τόσο οὐσιαστικὲς ὅσο καὶ μεθοδολογικὲς. Σχηματικὰ μιλώντας, θεωρήθηκε πὼς τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπέτηρε καὶ συγκρότησε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο τῆς γλωσσολογίας, μὲ τὴ βοήθεια ἐνός συνόλου συστηματικῶν συναρθρωμένων ἐνοιῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἐκείνη τῆς «δομῆς» ὄντως ἐπαιξε καθοριστικὸ ρόλο. Σὲ γενικὲς γραμμὲς, τὸ ἐν λόγω ἀντικείμενο συγκροτεῖται ἀπὸ τὴ δομὴ τῆς «γλώσσας» (langue) σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὶς λειτουργίες τῆς «ὀμιλίας» (parole), ἔννοια πού ἀναφέρεται στίς διάφορες πράξεις ἐκφορᾶς, πραγματοποιημένους ἢ δυνατὲς. Ἡ ἴδια ἡ «γλώσσα», διαχωρισμένη στὰ ἐπίπεδα τῆς φωνολογίας, τῆς μορφολογίας καὶ τῆς σύνταξης, μελετᾶται ἀπὸ τὸ σύστημα ἐνοιῶν πού ἐπιβάλλει τόσο τοὺς ἴδιους τοὺς διαχωρισμοὺς αὐτοὺς ὅσο καὶ τὶς ἐννοιολογικὲς τους συνέπειες. Αὐτὴ ἡ ἀμοιβαίως συγροτησιακὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἀντικείμενο τῆς γλωσσολογίας καὶ στὸ ἐννοιολογικὸ σύστημα πού παρέχει τὴ γνώση τοῦ θεωρήθηκε ὡς ἡ θεμελιώδης σχέση πού ὀφείλουν νὰ ἀποκαταστήσουν ὅλες οἱ γνωστικὲς περιοχὲς προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν τὸ καθεστῶς αὐθεντικῆς ἐπιστήμης. Γιὰ λόγους πού θὰ ἐξετάσουμε παρακάτω, εἶχε θεωρηθεῖ τότε αὐτονόητο πὼς, γιὰ νὰ γίνουν αὐτὸ πού εἶναι, οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες εἶχαν ἤδη φέρει σὲ πέρασ τὴν κίνηση πού ἀποκαθιστᾶ αὐτὴν τὴ σχέση.

Ὁ Λεβί-Στρώς ἦταν ὁ πρῶτος πού ἔπιασε τὸ νῆμα ὑποστηρίζοντας πὼς ἡ δική του δομικὴ ἀνθρωπολογία θεμελιώνει ἐπιστημονικὰ τὸν κλάδο τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας. Τὴν ἴδια περίπου περίοδο, οἱ ἱστορικοὶ τοῦ περιοδικοῦ Ἀνάλ (Annales) διακήρυξαν ἢ ὑπόνοησαν ὅτι ὁ τρόπος πού προσεγγίζουν τὴν ἱστορία εἶναι ἐπιστημονικός, ἐνῶ ὁ Ἄλτουσέρ παρουσίασε *Τὸ Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ ὡς τὸ θεμέλιο τῆς «ἐπιστημονικῆς ἡπείρου» τῆς ἱστορίας, δηλαδή ὡς τὴ βάση πού ἐπιτρέπει τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη κάθε κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ θέματος. Ὁ Λακάν, ἀπὸ τὴ μεριά του, ὑποστήριξε πὼς ἡ Φροϋδικὴ ψυχανάλυση μετατρέπεται μέσα ἀπὸ τὴ δική του ἀνάγνωση σὲ αὐτὸ πού πάντοτε ἐπεδίωκε νὰ εἶναι, δηλαδή ἐπιστῆμη τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας, ἐνῶ μπορούμε νὰ δοῦμε ὑπὸ τὸ ἴδιο πρίσμα αὐτὸ πού ἐπιχείρησε ὁ Φουκώ σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θεσμῶν ἢ ὁ Ντεριντά μὲ τὴν ἐπιστῆμη τοῦ γράμματος ἢ «γραμματολογία». Παράλληλα, ὁ Μπάρτ (Roland Barthes) πρότεινε μιὰ θεωρία τῆς λογοτεχνίας καὶ μιὰ γενικὴ σημειολογία διεκδικώντας τίτλους ἐπιστημονικούς, ἐνῶ συγχρόνως ὀρισμένοι θεωρητικοὶ τοῦ κινήματος γράφου προσαπάθησαν νὰ πετύχουν κάτι ἀνάλογο μὲ τὸ δικὸ τους ἀντικείμενο μελέτης. Βλέπουμε ἔτσι πὼς οἱ πρωταγω-

νιστὲς τοῦ κινήματος πού ἐξετάζουμε μπορεῖ νὰ ἐργάστηκαν σὲ διαφορετικὲς γνωστικὲς περιοχὲς ἢ σὲ καμιά συγκεκριμένα (ἐδῶ ὁ Ντεριντά, ὅπως καὶ ὁ Ντελέξ [Gilles Deleuze] συνιστοῦν τὰ μείζονα παραδείγματα), μπορεῖ νὰ φάνηκε ὅτι δὲν συμφωνοῦν καὶ πολὺ μεταξύ τους, μπορεῖ ἀρκετοὶ νὰ μὴν δέχονταν νὰ θέσουν τὴ δουλειά τους ὑπὸ μιὰ τέτοια σημαία, ἀλλὰ διατίθενται ἀρκετὰ κειμενικὰ καὶ διακειμενικὰ τεκμήρια πού μποροῦν νὰ στηρίξουν τὴ θέση μας: ἂν ὁ Σπινόζα ἦταν διαποτισμένος μὲ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς Παρισινῆς φιλοσοφικῆς ἀναγέννησης τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ἦταν διαποτισμένοι μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἐπιστήμης.

Μολονότι ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη χαρακτηριστικὴ διάσταση τοῦ ἐν λόγω κινήματος στὴν ὁποία θὰ ἀναφερθῶ παρακάτω, ἡ θέση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρά. Τὸν καιρὸ ὅπου ὅλοι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς ἀρχισαν νὰ ἐργάζονται, κυρίαρχη, ἀναμφίβολα, μορφή στὴ Γαλλία ἦταν ὁ Σάρτρ (Jean-Paul Sartre). Οὐσιαστικὰ ὅλοι οἱ συγγραφεῖς μας ἀναγνωρίζουν τὴν καταλυτικὴ ἐπιρροή του στὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν τους καὶ ταυτόχρονα ὅλοι παραδέχονται ὅτι ἡ δουλειά τους συνιστοῦσε κάτι σάν ἐξέγερση ἐναντίον στίς ἰδέες του. Ὅμως, γιὰ νὰ διεκπεραιωθεῖ ἀποτελεσματικὰ μιὰ τέτοια ἐξέγερση χρειάζεται ἐξωτερικὴ βοήθεια, δηλαδή δασκάλους. Μὲ δεδομένη τὴ συμπαγὴ δομὴ καὶ τὰ ἄλλα μοναδικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἰδρυμάτων ἀνωτάτης ἐκπαίδευσης στὴ Γαλλία πού συγκεκριμένως τὴ διανοητικὴ ἐλίτ, δὲν εἶναι περίεργο ὅτι σχεδόν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς μας εἶχαν τοὺς ἴδιους δασκάλους, ἐνῶ ἀποτελεῖ γεγονός πού ἔχει σχολιαστεῖ ἐλάχιστα πὼς αὐτοὶ οἱ δάσκαλοι ὄντως δὲν εἶχαν καὶ πολλὰ νὰ κάνουν μὲ τὸν Σάρτρ γιατί, ἀπλούστατα, ἦταν φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοὶ τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν.

Μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε τέσσερις τέτοιους δασκάλους. Ἐκτός ἀπὸ τὸν Κοῦρέ πού, ὅπως εἶπαμε, ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης, ὀφείλουμε νὰ ἀναφέρουμε πρῶτα καὶ κύρια τὸν Μπασελάρ (Gaston Bachelard), τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο στὴ φυσικὴ καὶ τὴ χημεία ἀναλύει τὸν αὐτόνομο χαρακτήρα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης, δηλαδή μιᾶς κίνησης πού στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στίς δικές της δυνάμεις προκειμένου νὰ ξεπεράσει τὰ «ἐπιστημολογικὰ ἐμπόδια» πού οἱ ἐκάστοτε παγιωμένες φιλοσοφικὲς θεωρήσεις προβάλλουν στὸν δρόμο της ὡς ἀναπόφευκτα. Τὸ ἔργο τοῦ Μπασελάρ συνδέει κατὰ τρόπο ἀδιάσπαστο τὴ φιλοσοφικὴ μὲ τὴν ἱστορικὴ πλευρὰ τῆς ἐπιστήμης, συνιστώντας μιὰ ἰδιαίτερη ἐκδοχὴ φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, ἢ ὁποία, τουλάχιστον στὴ Γαλλία, φέρει τὸ ὄνομα «ἱστορικὴ Ἐπιστημολογία». Κατόπιν ὑπάρχει ὁ Κανγκιλέμ (Georges Canguilhem), διάδοχος

7. Ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Φώτη Ἀποστολόπουλο στίς ἐκδόσεις Παπαζήση.

του Μπασελάρ στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, ο οποίος προχώρησε τις ιδέες του δασκάλου του σε όσα άφορουν τις βιολογικές και ιατρικές επιστήμες. Τέλος, δεν πρέπει να αγνοήσουμε τον Καβαγιές (Jean Cavailles), φιλόσοφο των μαθηματικών που έκτελέστηκε από τους Ναζί και στενό φίλο του Κανγκιλέμ, του οποίου η βασική θέση μπορεί να συμπυκνωθεί στη φράση «Μέ άλλα λόγια, υπάρχει μία αντικειμενικότητα της ανάπτυξης των μαθηματικών μαθηματικά θεμελιωμένη».⁸ Τό τελευταίο έργο του Καβαγιές *Sur la Logique et la Théorie de la Science*, γραμμένο στη φυλακή, εκδόθηκε μετά τον θάνατό του από τον Κανγκιλέμ με πρόλογο του Μπασελάρ. Ήταν και ο Καβαγιές δεν υπήρξε δάσκαλος των συγγραφέων που εξετάζουμε, ή σθεναρή υποστήριξη των απόψεών του από τον Μπασελάρ και τον Κανγκιλέμ, και βέβαια ο ήρωικός του θάνατος, έκαναν τις λίγες εργασίες του που επέζησαν πολύ σημαντικές για όλους τους συγγραφείς μας.

Μπορούμε τώρα να δούμε τό πώς οι κατευθυντήριες ιδέες αυτών των τεσσάρων φιλοσόφων, αλλά και ιστορικών, των φυσικών και μαθηματικών επιστημών μεταφέρθηκαν στο νήμα που ένοποιεί τό κίνημα της δεκαετίας του 1960. Μιλώντας, βέβαια, πολύ σχηματικά, μπορούμε να πούμε πώς η αυτόνομη της επιστημονικής εξέλιξης που υποστηρίζει ο Μπασελάρ για την περίπτωση της φυσικής και της χημείας, ο Κανγκιλέμ για την περίπτωση της βιολογίας και της ιατρικής και ο Καβαγιές για την περίπτωση των μαθηματικών μπορεί να εδραιωθεί μόνο αν όντως υπάρχει μία άμοιβαίως συγκροτησιακή σχέση ανάμεσα στο έννοιολογικό σύστημα και τό αντικείμενο καθενός από αυτούς τους κλάδους χωριστά ενώ είναι ή ύπαρξη και ή λειτουργία μιās τέτοιας σχέσης που καθιστά τον αντίστοιχο κλάδο αυθεντικά επιστημονικό. Έτσι, από τή στιγμή που τό έργο του Σωσύρ αντιμετώπιστηκε ως εκείνο που αποκατέστησε στην πράξη μιā τέτοια ακριβώς σχέση για τήν περίπτωση της γλωσσολογίας, καθιστώντας τήν αυτόχρονα επιστημονική, άνοιξε ο δρόμος για νά αναληφθεί ή ίδια προσπάθεια σε ό,τι άφορᾶ όλους τους κλάδους τής επικράτειας του κοινωνικού και του ανθρώπινου. Κατά συνέπεια, ή εξέγερση ενάντια στον Σάρτρ γίνεται συνώνυμη μέ τήν προσπάθεια των συγγραφέων μας νά μιμηθούν τους δασκάλους τους ώστε νά επιτύχουν για τους υπόλοιπους κλάδους αυτό που οι δάσκαλοί τους είχαν ήδη επιτύχει για τους φυσικούς και μαθηματικούς. Μέ δεδομένα τά Παρισιναί ἤθη, όπου όλοι υποτίθεται πώς τά ξέρουν όλα, οι ίδιοι δεν αισθάνθηκαν τήν ανάγκη νά αναλύσουν διά μακρών τό τί ακριβώς έπεδίωκαν. Μπορούσαν νά θεωρούν δεδομένο πώς όλοι καταλαβαίνουν ότι ή προσέγγισή τους στους κοινωνικούς και ανθρωπιστικούς κλάδους είναι έντελῶς ανάλογη εκείνης που οι 'πάντες' θεωρούσαν ήδη εδραιωμένη για τήν περίπτωση των φυσικών και μαθηματικών. Η σφο-

δρή ἄρνηση του «δομισμού» εκ μέρους όλων μπορεί έτσι νά εξηγηθεί εύκολα.

Είπαμε πώς οι συγγραφείς που μᾶς ενδιαφέρουν είχαν επηρεασθεί καθοριστικά από τον Σάρτρ και πώς ή δουλειά τους συνιστοῦσε ένα είδος εξέγερσης ενάντια στις ιδέες του. Αλλά ο Σάρτρ δεν ήταν απλῶς φιλόσοφος. Ήταν παράλληλα και σχεδόν ἀξεδιάλυτα σημαντικός λογοτέχνης, θεωρητικός τής λογοτεχνίας, πολιτικός στοχαστής και, στά τελευταία του, ακόμη και πολιτικός ἀγκιτάτορας. Μέ μιā λέξη ἦταν οικουμενικός διανοούμενος, αν όχι ή ίδια ή ενοάρκωση του ιδανικού διανοουμένου. Αὐτά του τά χαρακτηριστικά δεν τά απέμολησαν οι εξέγερμένοι μαθητές του. Αντίθετα, ο καθένας προσπάθησε νά τά διατηρήσει και νά τά εκφράσει μέ τόν τρόπο του. Ειδικότερα σε ό,τι μᾶς ενδιαφέρει ἐδῶ και μολονότι οι ιδέες του Σάρτρ για τή λογοτεχνία δεν συγκινοῦσαν κανέναν, οὐσιαστικό μέλημα σχεδόν όλων παρέμενε ή λογοτεχνία και ή γραφή γενικότερα, τόσο ως αντικείμενο ιδιαίτερης ἐνασχόλησης όσο και «πρακτικά», στο επίπεδο τής δικῆς τους γραφῆς. Μέ αὐτήν τήν έννοια, όλοι οι συγγραφείς που εξετάζουμε είναι εν μέρει θεωρητικοί τής λογοτεχνίας και σίγουρα *écrivains* ενώ μερικοί γίνονται μεγάλοι στυλίστες τής γαλλικῆς γλώσσας. Όπως θά δοῦμε ἀμέσως, ἦταν αὐτά τους τά χαρακτηριστικά που καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τήν υποδοχή του έργου τους σχεδόν παντού και ὅπως ιδιαίτέρως στις ΗΠΑ.

7. Τό πέρασμα στην Ἀμερική

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΩΜΕΝΟΥΣ Ἀμερικάνους τό Παρίσι ἀποτελοῦσε πάντα τήν πόλη του φωτός. Έτσι, ακολουθώντας μιā καλά εδραιωμένη παράδοση, πολλοί Ἀμερικανοί φοιτητές των Τμημάτων ανθρωπιστικῶν σπουδῶν θεωροῦσαν ὑποχρέωσή τους νά περάσουν κάποιο χρόνο στο Παρίσι για νά ἐξερευνήσουν τά μυστήρια τής πόλης και για νά ἐνημερωθῶν για τήν τελευταία λέξη τής λογοτεχνίας και τής κριτικῆς τής, σπουδάζοντας, τί ἄλλο, Γαλλικά και λογοτεχνία.

Γιά τους Ἀμερικανούς σπουδαστές που βρέθηκαν στο Παρίσι τή δεκαετία του 1960, ή πόλη ἦταν ακόμα πιό συναρπαστική γιατί, ανάμεσα σε πολλά ἄλλα (μῆν ξεχνᾶμε τόν Μάη του '68, ὅσα τόν προετοίμασαν και ὅσα ἀπέφερε), ένα ολόκληρο κίνημα ιδεῶν βρισκόταν σε πλήρη άνθιση, κίνημα που ὅλες οι ἐφημερίδες και ὅλα τά περιοδικά ἀποκαλοῦσαν «δομισμό». Σέ πρώτη ματιά, ο «δομισμός» φαινόταν νά ἐπικεντρώνεται στα «κείμενα» και στις «στοιχειώδεις πράξεις» που ἀφορούν κείμενα, δηλαδή τή γραφή και τήν ἀνάγνωση. Μέ τίς προσλαμβάνουσες παραστάσεις που διέ-

8. «Autrement dit, il y a une objectivité, fondée mathématiquement, du devenir mathématique». Βλέπε Jean Cavailles *Philosophie Mathématique*, Hermann, 1962, σ. 28.

θεταν, οι έν λόγω φοιτητές δέν μπορούσαν παρά νά θεωρήσουν πώς έχουν νά κάνουν μέ ένα κίνημα επί των ειδών και των τεχνών του λόγου, δηλαδή ένα κίνημα επί της λογοτεχνίας και περί τή λογοτεχνία.

Μέ δεδομένη τή σημασία πού είχε αποδοθεί στή γλωσσολογία του Σωσύρ και τό γεγονός ότι ο Λεβί-Στρως, έμπνευστής του όρου «δομισμός», όφειλε πολλά στήν ποιητική του φίλου του Ρόμαν Γιάκομπσον (Roman Jakobson), αυτή ή άποψη για τό τί συνέβαινε τότε στό Παρίσι δέν εκπλήσσει. Έπιπλέον, αν λάβουμε υπόψη τό γεγονός ότι, τήν ίδια περίοδο, ό Άλτουσέρ παρότρυνε τους πάντες νά διαβάσουν Μάρξ, ότι ό Λακάν παρουσίαζε τή δουλειά του ως «άπλη» ανάγνωση της φροϋδικής ψυχανάλυσης, ανάγνωση βασισμένη μάλιστα στή γλωσσολογία του Σωσύρ, ότι ό Φουκώ μιλούσε πολύ για *κειμένα*, για τό τί επιτρέπουν νά διατυπωθεί και τί αποκλείουν, ότι ό Ντερντά διαχώριζε άυστηρά τή γραφή από τήν όμιλία, αντιστρέφοντας, ή μάλλον αποδομώντας, όλες τις σχετικές ιεραρχίες, ότι ό Μπάρτ προωθούσε έναν «επιστημονικό» τρόπο προσέγγισης της λογοτεχνίας και όλων των συστημάτων πού αποτελούνται από «σημεία», ότι οι θεωρητικοί του κινηματογράφου διάβαζαν τά έργα ως *κειμένα*, δέν είναι παράξενο πού οι Άμερικανοί φοιτητές πού θρίσκονταν τότε στό Παρίσι έτειναν νά εκλάβουν τους πρωταγωνιστές της φιλοσοφικής αναγέννησης της δεκαετίας 1960 «άπλως» ως θεωρητικούς του *κειμένου* και άρα της λογοτεχνίας. Θεωρητικούς της λογοτεχνίας, βέβαια, μέ βλέψεις κατά πολύ ευρύτερες, αλλά θεωρητικούς της λογοτεχνίας πάντως, όχι φιλοσόφους και μάλιστα της επιστήμης. Τουλάχιστον μέ τό περιεχόμενο πού είχαν οι όροι κατά τις δικές τους έμπειρίες και στά δικά τους πανεπιστήμια.

Οι λόγοι ύπαρξης αυτής της ιδιάζουσας ματιάς είναι κατανοητοί. Η παιδεία των φοιτητών πού προέρχονταν από τις Σχολές ανθρωπιστικών σπουδών των πανεπιστημίων των ΗΠΑ δέν τους είχε έξοπλίσει μέ μέσα πού θά τους επέτρεπαν νά αναγνωρίσουν και νά καταλάβουν τό τί σήμαινε τότε φιλοσοφία στό Παρίσι. Για τους ίδιους, ή φιλοσοφία ήταν ή αναλυτική φιλοσοφία πού στηριζόταν στή λογική των Φρέγκε και Ράσελ και είχε ως στόχο της τήν επίλυση ή τή διάλυση διαφόρων «γρίφων». Είπαμε πώς ήταν αυτή πού κυριαρχούσε τότε στήν Άμερικανική φιλοσοφική σκηνή. Καί αυτή ή φιλοσοφία δέν μπορούσε εκ κατασκευής νά έχει σχέση ούτε μέ τή λογοτεχνία ή τά *κειμένα* γενικώς ούτε μέ τις μεγάλες ιδέες πού έμπνέουν και δεσμεύουν διά βίου. Έτσι, οι κυρίαρχες μορφές της Παρισιακής φιλοσοφικής σκηνής πού πρότειναν μεγαλύτερα σχήματα και ολοκληρωμένα πολιτικά ιδεώδη δέν μπορούσαν νά είναι φιλόσοφοι. Στήν καλύτερη περίπτωση ήταν φιλόσοφοι του «*κειμένου*», όπου άλλωστε τό «*κειμένο*» φαινόταν νά καλύπτει τά πάντα. Ο Ντερντά τό είχε ήδη διατυπώσει έπιγραμματικά: «*Il n' y a pas d' hors texte*», δηλαδή «τό εκτός *κειμένου* δέν υπάρχει».

Αυτό πού δέν μπορούσαν νά γνωρίζουν «βιωματικά» οι έν λόγω φοιτητές ήταν τό γεγονός ότι τό Γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα δέν διαχωρίζει μέ τρόπο άπόλυτο τή φιλοσοφία από εκείνα πού, σέ άλλα μέρη του κόσμου και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, κατατάσσονται υπό τους ιδιαίτερους κλάδους των γραμμάτων, των τεχνών, των ανθρωπιστικών και των κοινωνικών επιστημών. Ο τρόπος πού διδάσκεται ή φιλοσοφία στή γαλλική μέση εκπαίδευση ή στήν *École Normale Supérieure*, ίδρυμα πού κατ' έξοχήν συγκεντρώνει τή γαλλική διανοητική έλίτ, όπως και τό είδος προετοιμασίας πού απαιτούν οι περιβεβλημένες μέ ανάλογη αίγλη εθνικές εξετάσεις της *agrégation*, αποδίδει στή φιλοσοφία ρόλο κατ' έξοχήν κεντρικό. Καί αυτό επιτρέπει σέ εκείνους πού τήν έχουν μάθει έτσι νά κινούνται μέ άνεση από τό ένα πεδίο στό άλλο χωρίς νά θεωρείται πώς παύουν νά ασκούν φιλοσοφία. Μέ άλλα λόγια, δέν όρθώνονται θεσμικοί ή άλλοι φραγμοί άνάμεσα στή φιλοσοφία, τά γράμματα, τις τέχνες, τις ανθρωπιστικές και τις κοινωνικές επιστήμες, μέ αποτέλεσμα εκείνοι πού δίνουν κάθε φορά τόν τόνο σέ όσα διακυβεύονται στό επίπεδο των ιδεών νά θεωρούνται φιλόσοφοι σχεδόν έξ όρισμού, ανεξάρτητα από τό πού συγκεκριμένα επικεντρώνουν τή δουλειά τους. Κατά συνέπεια, μπορεί νά θεωρηθεί «τυχαίο» τό γεγονός ότι οι συγγραφείς πού μās ενδιαφέρουν είχαν εκείνη τήν εποχή τήν τάση νά ασχολούνται πολύ μέ τό «*κειμένο*». Μολονότι οι ίδιοι, όπως είπαμε, ενδιαφέρονταν πολύ για τή λογοτεχνία και τους άπασχολούσε ιδιαίτερα ή δική τους γραφή, θά γέλαγαν μέ τήν καρδιά τους αν άκουγαν ότι αυτό τους καθιστούσε ειδικούς της λογοτεχνίας, μέ τήν έννοια πού ή ιδιότητα αυτή γινόταν τότε κατανοητή στις ΗΠΑ.

Οι λόγοι ύπαρξης αυτής της ιδιάζουσας ματιάς μπορεί νά είναι εκ των ύστερων έμφανεis, αλλά οι συνέπειές της τότε άποδείχθηκαν πολύ σοβαρές. Η κυριότερη από αυτές ήταν πώς τό πέρασμα στήν Άμερική της Γαλλικής σκέψης της δεκαετίας του 1960 υπήρξε ισοδύναμο μέ τήν εισαγωγή μās σειράς συναρπαστικών νέων προσεγγίσεων ουσιαστικά μόνο σέ ό,τι άφορτά τή λογοτεχνία και τό *κειμένο* γενικώς, προσεγγίσεων πού μπορούσαν ως εκ τούτου νά φιλοξενηθούν μόνο σέ Τμήματα γλώσσας και λογοτεχνίας και όχι σέ Τμήματα φιλοσοφίας ή στή γειτονιά τους. Τό συμβάν πού ουσιαστικά έγκαινίασε αυτήν τήν εισαγωγή ήταν ένα μεγάλο συνέδριο στό Πανεπιστήμιο Τζόνς Χόπκινς (Johns Hopkins) τό 1966, όπου πολλοί από τους πρωταγωνιστές της παρισινής φιλοσοφικής αναγέννησης έμφανίσθηκαν αυτοπροσώπως και όλοι μαζί για πρώτη και τελευταία φορά. Τά συναφή πρακτικά δημοσιεύτηκαν τό 1970 από τους Μάκσει (Richard Macksey) και Ντονάτο (Eugenio Donato) μέ τόν τίτλο «Η διαμάχη για τόν δομισμό: οι γλώσσες της κριτικής και οι επιστήμες του ανθρώπου» (The Structuralist Conspiracy: the Languages of Criticism and the Sciences of Man).

Μολονότι ἡ φρασοῦλα «οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου» ὄφειλε νά εἶχε προειδοποιήσει ὅλους ὅτι τό διακίβευμα ἦταν κατά πολύ εὐρύτερο ἀπό τή θεωρία τῆς λογοτεχνίας, ἡ θύελλα πού σήκωσε ἡ ἐν λόγῳ εἰσαγωγή τῆς διέγραψε ἀπό τή μνήμη κρατώντας μόνο τό ἄλλο μισό τοῦ τίτλου, δηλαδή τό «γλώσσες τῆς κριτικῆς». Ἐκ τῶν ὑστέρων καί πάλι, οἱ λόγοι φαίνονται προφανεῖς. Τά Τμήματα γλώσσας καί λογοτεχνίας μποροῦσαν γιά πρώτη φορά νά περηφανεύονται ὅτι διαθέτουν μιά ἐντελῶς νέα καί ἀπολύτως συναρπαστική σειρά «δικῶν τους» θεωριῶν, θεωριῶν πού ἐμπεριέχουν ἐπιπλέον τήν ἐγγενή δυνατότητα νά ἐπηρεάσουν καθοριστικά τά ἄλλα πανεπιστημιακά Τμήματα. Μέ ἄλλα λόγια, ἦταν θεωρίες πού ἐπέτρεπαν στά Τμήματα γλώσσας καί λογοτεχνίας νά ἀνταγωνιστοῦν σοβαρά τά ὑπόλοιπα γιά κύρος καί χρῆμα, δηλαδή γιά θεωρίες πού μποροῦν νά ἰσχυροποιήσουν κατά τρόπο καίριο τή δική τους θέση στήν πανεπιστημιακή ἱεραρχία. Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσας καί τῆς λογοτεχνίας μποροῦσε ἔτσι νά πάψει νά ἀποτελεῖ ἀπλό μορφωτικό συμπλήρωμα στή μελέτη τῶν «σοβαρῶν» ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας, διεκδικώντας νά καταστῆ τό ἀδιαφιλονίκητο κέντρο τῶν ἀνθρωπιστικῶν καί κοινωνικῶν σπουδῶν ἐν γένει.

Καί αὐτό ἐγένετο. Φοιτητές ἄρχισαν νά συρρέουν καί χρῆμα νά ρεεῖ, ἐπιχορηγήσεις καί ὑποτροφίες νά ἐκχωροῦνται, νέες θέσεις νά δημιουργοῦνται, νέες περιοχές εἰδίκευσης νά θεσμοθετοῦνται, νέες ιδέες νά διατυπώνονται, γηγενεῖς σημαντικές μορφές νά ἀναδύονται ἀπό τό Ἀμερικανικό ἔδαφος. Ἐπιπλέον, καθώς οἱ νέες αὐτές ιδέες μποροῦσαν νά διαβαστοῦν μέ τρόπους πού νομιμοποιοῦν θεωρητικά, ὅπως εἴπαμε, ὅλα τά πεδία μελέτης πού ἔχουν σχέση μέ τήν ἀνθρώπινη ταυτότητα, τόσο ἡ ἀκαδημαϊκή ὕλη ὅσο καί τά ὄρια πού διαχώριζαν κλάδους σπουδῆς καί πανεπιστημιακά Τμήματα ἄρχισαν νά ὑφίστανται ἐκρηκτικές πιέσεις. Ἡ ὑπόθεση Σόκαλ ἀποτελεῖ παράδειγμα τοῦ εἶδους ἐπεισοδίου ὅπου μποροῦσαν νά ὀδηγήσουν τέτοιες ἐντάσεις.⁹ Τό τελικό ἀποτέλεσμα πάντως εἶναι πῶς ἕνας ἐντελῶς νέος θεωρητικός σχηματισμός ἔφτασε νά κυριαρχήσει σέ ὁλόκληρο τό φάσμα τῶν ἀνθρωπιστικῶν καί κοινωνικῶν σπουδῶν, ἄρα καί στίς ΣΕΤ, σχηματισμός πού ἀκόμη ἀκούει, ὅπως καί πάλι εἴπαμε, στό πλήρως ἀόριστο ὄνομα «θεωρία».

Σύμφωνα μέ τά παραπάνω, ὁ ὅρος «θεωρία» καλύπτει ἕνα πολύ μεγάλο καί ἐξαιρετικά χαλαρά συνδεδεμένο σύνολο ιδεῶν πού μποροῦν νά ἀναφέρονται ταυτόχρονα σέ κάθε λογῆς κλάδους, προσεγγίσεις, πεδία μελέτης καί ὀνόματα. Ἡ φιλοσοφία, ἡ ἱστορία τῶν ιδεῶν καί τῶν θεσμῶν, οἱ τέχνες, ὁ λαϊκός πολιτισμός, ὅλοι λίγο πολύ οἱ κλάδοι τῶν ἱστορικῶν, κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἐπιστημῶν ὑπόκεινται ἐξ ὀρισμοῦ σέ ἐκείνη. Συγχρόνως, ὁ δομοσμός, εἴτε κατά τήν ἐκδοχή τοῦ Σωσύρ εἴτε κατά ἐκείνη τοῦ Λεβί-Στρῶς, ἡ σημειολογία καί ἡ σημειωτική, ἡ ἀποδόμηση, ὁ μαρξισμός κατά τίς διάφορες ἐκδοχές του, ιδιαίτερα ἐκείνες

τοῦ Ἀλτουσέρ καί τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης, ἡ ψυχανάλυση, ὁ φεμινισμός, οἱ ὁμοφυλοφιλικές σπουδές, οἱ σπουδές τῶν μορφῶν πολιτισμικοῦ ἐξουσιασμοῦ ἢ ἐκείνες τῶν μετα-αποικιακῶν πολιτισμικῶν σχέσεων σέ συνδυασμό μέ τό ἔργο ὀρισμένων σημαντικῶν Εὐρωπαϊκῶν φιλοσόφων, κυρίως τοῦ 19ου αἰῶνα καί κάποιων τοῦ 20οῦ πού δέν περιλαμβάνονται στή ἀναλυτική παράδοση, τρίβονται μέ λογοτεχνικά κείμενα ὄλων τῶν ἐποχῶν, ὄλων τῶν χωρῶν καί ὄλων τῶν εἰδῶν, ἀπό ἐκεῖνα τῶν ἀρχαίων κλασικῶν μέχρι τά σύγχρονα ὄλων τῶν ποιότητων. Ἡ ἰδέα ὅτι διάγουμε ἐν μέσῳ μιᾶς «μεταμοντέρνας» ἐποχῆς, ὅπου δέν μποροῦν (οὔτε πρέπει) νά προτείνονται ἢ νά τυγχάνουν ὑπεράσπισης «μεγάλες ἀφηγήσεις», ἰδέα ἡ ὁποία ἀπέκτησε κεντρικό ρόλο μέσα ἀπό μιά ριζικά λανθασμένη ἀνάγνωση, τουλάχιστον κατά τή γνώμη μου, τοῦ *La condition post-moderne: rapport sur le savoir*, πού δημοσίευσε τό 1975 ὁ Λιοτάρ (Jean Francois Lyotard), μιά ἄλλη ἐξέχουσα φυσιογνωμία τοῦ φιλοσοφικοῦ κινήματος πού ἐξετάζουμε, πρόσθεσε τό δικό της ἀλατοπίπερο (ἢ τή δική της διαστοροφή) στόν ὅλο χώρο γιατί φαινόταν νά νομιμοποιεῖ χαρούμενα αὐτό τό ὀλοκληρωτικό καί ἀπειθάρχητο θρυμμάτισμα τῶν πάντων καί ὅλο τό συνακόλουθο νεφέλωμα ἀοριστίας καί σύγχυσης.

Γιά νά τελειώσουμε τήν ἐξιστόρηση, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι, σέ συνδυασμό μέ τίς ιδέες τοῦ «Ἰσχυροῦ Προγράμματος» πού διατηρήθηκαν, ἡ «θεωρία» μέ τήν παραπάνω ἔννοια συνιστᾷ τόν σχηματισμό πού κυριαρχεῖ σήμερα στίς ΣΕΤ, διαδραματίζοντας, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, τό εἶδος κανονιστικοῦ ρόλου πού ἐξακολουθεῖ νά παίζει ἡ φιλοσοφία στό ἐσωτερικό τοῦ «παραδοσιακοῦ» κλάδου τῆς ΙΦΕ. Καί ὀφείλουμε νά ὑπογραμμίσουμε γιά μιά ἀκόμη φορά πῶς, μολονότι τά Τμήματα φιλοσοφίας καί τά Τμήματα ἢ Προγράμματα ΙΦΕ ὀφείλαν νά εἶναι οἱ φυσικοὶ οἰκοδεσπότες τῆς φιλοσοφικῆς ἀναγέννησης τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ἀφοῦ οἱ πρωταγωνιστές τῆς ἦταν φιλόσοφοι καί μάλιστα, ἔστω κατά τρόπους ἰδιότυπους καί ἰδιοσυγκρασιακοῦς, φιλόσοφοι τῆς ἐπιστήμης, τά ἴδια Τμήματα καί Προγράμματα ἀποτελοῦν τίς μόνες ἀκαδημαϊκές μονάδες πού ἐξακολουθοῦν νά τῆς ἀντιστέκονται. Τό γεγονός ὅτι αὐτά τά Τμήματα καί Προγράμματα παραμένουν σχεδόν πλήρως ἀφοσιωμένα στήν παράδοση τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας μπορεῖ ἴσως νά ἐξηγήσει, τουλάχιστον ἐν μέρει, αὐτήν τήν ἐκδήλωση ὀξείας τύφλωσης.

9. Τό κείμενο «Ἡ ὑπόθεση Σόκαλ: τό πλαίσιο καί ἡ συγκυρία» στό δικό μου *Στό περιθώριο ἐπιστήμης καί πολιτικῆς: Φιλοξενώντας τόν Ζάκ Ντερνιτά, Ἐκκρεμές, 1999*, προσπαθεῖ νά ἀναλύσει τίς πολιτικές, ἰδεολογικές καί θεσμικές διαστάσεις τῆς «ὑπόθεσης» αὐτῆς καί, μέ αὐτήν τήν ἔννοια, συνιστᾷ κάποιου εἶδους συμπλήρωμα τοῦ παρόντος.

8. Τό σημερινό τοπίο

ΟΦΕΙΛΩ ΝΑ ΥΠΟΓΡΑΜΜΙΣΩ πώς ἡ κατάσταση αὐτή δέν εἶναι οὔτε πρέπει νά θεωρεῖται μόνον ἀρνητική. Ἡ συνεχιζόμενη ὑπαρξή καί ἡ θεσμική σταθεροποίηση τῆς «θεωρίας» μαρτυρεῖ, τουλάχιστον ἀναδρομικά, ὅτι τό πρόγραμμα καί τό περιεχόμενο τῶν ἀνθρωπιστικῶν καί κοινωνικῶν σπουδῶν, ὅπως καί τά ὄρια ἀνάμεσα στίς συναφεῖς γνωστικές περιοχές καί στά ἀντίστοιχα Τμήματα, εἶχαν διαμορφωθεῖ, ἂν ὄχι τεχνητά, τουλάχιστον ὑπακούοντας σέ μιά λογική πού χρωστοῦσε περισσότερο ἀπό ὅσα ὀφείλε στόν συχνά ἀκραῖο θετικισμό καί στόν συνακόλουθο ἐμπειρισμό πού ἐπικρατοῦσαν τήν προηγούμενη περίοδο. Σήμερα, ἡ τριβή πού ἔχει προέλθει ἀπό τήν συνύπαρξή τόσων πολλῶν καί τόσο ἀνόμοιων πεδίων μελέτης, εἰδῶν καί τρόπων προσέγγισης ἔχει ἀρχίσει νά καθιστᾶ ὄρατες μορφές θεωρητικῆς ἀλληλεγγύης ἀφανεῖς μέχρι πρόσφατα, ἔχει προωθήσει νέες θεωρητικές συγγένειες καί συμμαχίες, ἔχει ἀνοίξει δρόμο γιά νέες κατευθυντήριες ιδέες πού ἴσως ὑπόσχονται μιά πληρέστερη κατανόηση τῆς σημερινῆς περιπλοκῆς. Γιά νά συμβεῖ ὅμως κάτι τέτοιο, ὀφείλουμε νά μήν ἀγνοήσουμε τίς ἐπιταγές τῆς φιλοσοφικῆς πειθαρχίας. Μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε, ἐπιστρέφοντας στόν Κάντ, πώς γιά νά προσανατολιστοῦμε ψύχραιμα μέσα στόν σημερινό λαβύρινθο, χρειαζόμαστε ἕναν ἀξιόπιστο καί εὐσυνειδητο ὁδηγό πού μόνο ἡ ἀυστηρότητα τῆς φιλοσοφίας μπορεῖ νά μᾶς παράσχει. Τό γεγονός ὅτι ὁ ἀνοιχτός χαρακτήρας τῆς «θεωρίας» ἔχει ἀρχίσει νά ὑπονομεύει ἀμετάκλητα τή διάκριση ἀνάμεσα στήν ἀναλυτική καί στήν «ἠπειρωτική» παράδοση στή φιλοσοφία, τό γεγονός ὅτι ἡ μελέτη τοῦ Χέγκελ, τοῦ Νίτσε, τοῦ Χάιντεγκερ καί οὐσιαστικά ὅλων τῶν φιλοσόφων πού ἐπηρεάσαν τούς Γάλλους συγγραφείς τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, διεξάγεται σέ πολλά «παραδοσιακά» τμήματα φιλοσοφίας χωρίς νά ἐκπλήσσει πλέον παρά ἐλάχιστους, συνιστοῦν ὑποσχέσεις, πιστεύω, ὅτι ὁ δρόμος ἔχει ἀρχίσει νά ἀνοίγει γιά μιά βαθύτερη φιλοσοφική ἀναγέννηση πού θά συνενώνει κριτικά τά καλύτερα στοιχεῖα καί ἀπό τίς δύο φιλοσοφικές παραδόσεις. Γιά παράδειγμα, δέν βλέπω κανένα οὐσιαστικό φιλοσοφικό λόγο πού νά ἀπαγορεύει στόν Μακντάουελ (John McDowell), ἄς ποῦμε, νά συνομιλήσει ἀπευθείας μέ τόν Ντεριντά. Κι αὐτό γιατί ἡ βαθύτερη φιλοσοφική ἐμπνευση πού ὑπαγορεύει στόν δεύτερο τή φράση ὅτι «τό ἐκτός κειμένου δέν ὑπάρχει» δέν εἶναι ἴσως πολύ διαφορετική ἀπό τήν ἐδραία θέση τοῦ πρώτου ὅτι ἀκόμα καί οἱ πύ ἀμεσες καί ἀδιαμεσολάβητες ἐμπειρίες πού ἔχουμε ἀπό τόν κόσμο συγκροτοῦνται μέσω τῆς ἐννοιολογικῆς μας σκευῆς.

Σέ ὅσα ἀφοροῦν εἰδικά τή σπουδή τῆς ἐπιστήμης, θεωρῶ πώς ἐκεῖνα πού μᾶς δίδαξε καί μᾶς διδάσκει τό ἔργο πού πραγματοποιεῖται τόσο στό πλαίσιο τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ ὅσο καί σέ ἐκεῖνο τῶν ΣΕΤ μποροῦν

νά συνδεθοῦν γόνιμα μέσα σέ μιά ἐνοποιημένη προοπτική, συγκροτημένη σύμφωνα μέ ὅλες τίς ἀπαιτήσεις τῆς φιλοσοφικῆς ἀυστηρότητας. Γιά νά εἶναι βιώσιμη, ἡ προοπτική αὐτή ὀφείλει νά θέσει καί νά προσπαθήσει νά ἀπαντήσει ἐρωτήματα πού εἴτε δέν εἶχαν τεθεῖ ὀρθά προηγουμένως εἴτε παραμένουν ἀδιατύπωτα, ἀποφεύγοντας συγχρόνως τίς παγίδες πού παραμένουν διάσπαρτες στά μονοπάτια τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ καί ἐμπειρισμοῦ, τοῦ ιστορικοῦ προγράμματος καί ἐκείνου τῆς κοινωνικῆς κατασκευασιοκρατίας. Ἄν ἀφομοιώσουμε τό δίδαγμα πού ἀπορρέει ἀπό τίς ἐξελίξεις πού προσπάθησα νά σκιαγραφήσω, δηλαδή ὅτι οἱ παραδοσιακοί διαχωρισμοί ἀνάμεσα στή φιλοσοφία, τήν ἐσωτερική καί τήν ἐξωτερική ἱστορία καί τήν κοινωνιολογία τῆς ἐπιστήμης, δέν μποροῦν νά ἀντεπεξέλθουν στήν πίεση τῶν ὅσων μάθαμε στό μεταξύ, θά διαπιστώσουμε πώς δέν ὑπάρχει, ξανά, κανένας οὐσιαστικός φιλοσοφικός λόγος πού μᾶς ἀπαγορεύει νά θέσουμε καί νά προσπαθήσουμε νά ἀπαντήσουμε τό ἐρώτημα τοῦ πῶς ὅλες οἱ ἀντίστοιχες ὀψεις τῆς ἐπιστήμης (ὅπως τίς προσδιορίζει συγκεκριμένα ἡ δουλειά πού ὀφείλουμε νά κάνουμε) κατορθώνουν νά συνυπάρχουν καί νά λειτουργοῦν ἀποτελεσματικά ἀλλά καί πῶς τό κατορθώνουν στήν περίπτωση κάθε ἐπιστημονικοῦ κλάδου χωριστά. Γιά νά προχωρήσω ἕνα βῆμα πέρα, μποροῦμε νά θέσουμε τό ἐρώτημα τοῦ ἂν μιά τέτοια συνύπαρξη καί συλλειτουργία εἶναι ὅμοια γιά ὅλους τούς ἐπιστημονικούς κλάδους ἢ ἂν ὁ καθένας φέρει τόν δικό του ἰδιαίτερο σχηματισμό, ὅποτε μποροῦμε πλέον νά ρωτήσουμε ποιές εἶναι οἱ συνθήκες πού ἐξασφαλίζουν τόσο τήν ταυτότητα τοῦ κάθε κλάδου ὅσο καί τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους αὐτός ἐξελλίσσεται.¹⁰

Ὁ λογικός θετικισμός καί ὁ λογικός ἐμπειρισμός εἶχαν ἀποκρύψει ζητήματα σάν τά παραπάνω πίσω ἀπό τή λογική καί τή μέθοδο. Ἡ ιστορικοῦ προέγγιση εἶχε ἀποκρύψει τά ἴδια πίσω ἀπό ὑψηλόφρονα καί γενικά ἱστορικά σχήματα, ἐνῶ τό πρόγραμμα τῆς κοινωνικῆς κατασκευασιοκρατίας ἔχει ἀποκρύψει τά πάντα πίσω ἀπό τή δράση τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ὡστόσο ἀδιαμφισβήτητη καθ' ἑαυτή. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, αὐτό πού προτείνουν οἱ Γάλλοι φιλόσοφοι πού ἐξετάσαμε, συγκεκριμένα ὅτι τό ἀντικείμενο ἑνός ἐπιστημονικοῦ κλάδου δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ

10. Γιά νά μήν θεωρηθεῖ πώς ἐδῶ ἀπλῶς ὑποδεικνύω ἐκεῖνο πού ἄλλοι πρέπει νά κάνουν, τολμῶ νά ἀναφερθῶ στήν ἐργασία μου «Ἡ φυσική ὡς τρόπος παραγωγῆς» στό *Science in Context* 6 (2), 1993 σ. 569-616 (μεταφρασμένη ἐλληνικά ἀπό τόν Γ. Φουρτούνη στό δικό μου *Γιά τήν ἐπιστημολογία τοῦ Λουί Ἄλτουσέρ, Νῆσος, 2002*) καθώς καί στήν ἐργασία μου (ἀκόμη ὑπό διαμόρφωση) «Physics as Self-Historiography in Act: Identity Conditions for the Discipline», ὅπου προσπαθῶ νά προχωρήσει μερικά βήματα στήν κατεύθυνση πού ἀναφέρω.

ἐμπειρικό δεδομένο γιατί ἡ διαμόρφωσή του εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὴ συγκρότηση τοῦ ἐννοιολογικοῦ συστήματος πού παρέχει τὴ γνώση του, δηλαδή γιατί ἀντικείμενο καὶ ἐννοιολογικό σύστημα συν-συγκροτοῦνται μέσω μιᾶς ἐνιαίας διαδικασίας, δὲν ἔχει ἀκόμα ἐξεταστῆ κριτικά, μέ τὴ σοβαρότητα πού ἀρμόζει, οὔτε στό πλαίσιο τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ οὔτε σέ ἐκεῖνο τῶν ΣΕΤ. Εἶμαι πεπεισμένος πὼς ἐρωτήματα καὶ ζητήματα σάν αὐτά εἶναι τοῦ εἶδους πού μποροῦν νά ἐξασφαλίσουν βιώσιμους καὶ παραγωγικούς δεσμούς μεταξύ τοῦ κλάδου τῆς ΙΦΕ καὶ τῶν ΣΕΤ εἰς βάρος κανενός καὶ πρὸς ὄφελος τῆς οὐσιαστικότερης κατανόησης ὄλων μας.

Ὡς ἐπίλογος

ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΧΕΙ ΓΙΝΕΙ σαφές πὼς τοῦτο τό κείμενο δὲν συνιστᾶ κατὰ κανένα τρόπο ἐνδελεχὴ μελέτη τῶν θεωρητικῶν παραδόσεων πού διαμόρφωσαν τοὺς κλάδους πού μᾶς ἀπασχόλησαν, οὔτε τῶν θεσμικῶν ἐκφράσεων τῶν κλάδων αὐτῶν στίς διάφορες χῶρες πού ἀνέφερα. Μέγιστη φιλοδοξία του ἦταν μόνον νά σχεδιάσει ἀδρά, ἂν καὶ κατὰ τό δυνατόν ἔλλογα, τό περίγραμμα τῆς συναφοῦς ιστορίας. Θυμίζω πὼς ξεκινήσαμε ἀπὸ τὴν Αὐστρία καὶ τὴ Γερμανία, ἀγγίξαμε τὴν Ἀγγλία, περάσαμε στὴν Ἀμερική, ἐπιστρέψαμε στὴ Μεγάλη Βρετανία, σταματήσαμε στὴ Γαλλία καὶ ξαναπήγαμε στίς ΗΠΑ. Ὡστόσο, παρὰ τὰ φαινόμενα, δὲν νομίζω πὼς τό κείμενο ἐγκατέλειπε ποτέ τό ἔδαφος τῆς Ἑλλάδας. Κι αὐτό γιατί κίνητρο τῆς γραφῆς του ὑπῆρξε ἡ ἀκράδαντη πεποίθησή μου πὼς οἱ συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στὴ χώρα μας μᾶς ἐπιβάλλουν τό νά προσπαθοῦμε νά σκιαγραφοῦμε, τουλάχιστον, ἐξιστορήσεις σάν τὴν παραπάνω.

Αὐτὴ ἡ ὑποχρέωση δὲν ἀπορρέει μόνον ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἀποτελεῖ χώρα τῆς περιφέρειας σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν παραγωγή ἰδεῶν μέ διεθνή ἀπήχηση, οὔτε μόνον ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια εἶναι χώρα χωρὶς γηγενή, θεσμικά κατοχυρωμένη, παράδοση σέ ὅσα ἀφοροῦν τοὺς κλάδους πού μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ. Δηλαδή δὲν ἀπορρέει ἀπλῶς ἀπὸ τὴν γνώμη ὅτι ἐξιστορήσεις σάν τὴν παραπάνω ἐνδέχεται νά εἶναι ἐν γένει χρήσιμες. Κατ' ἐμὲ τουλάχιστον, ἡ ἐν λόγω ὑποχρέωση ἀπορρέει κυρίως ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι χώρα ὅπου, παραδόξως, οἱ ἰδέες παρουσιάζονται σὰ νά μὴ διαθέτουν οὔτε ὄρους παραγωγῆς οὔτε ὄρους ἐπεξεργασίας οὔτε συγκεκριμένη ιστορία. Σίγουρα ὅλες λίγο πολὺ οἱ ἰδέες πού ἀναδεικνύονται κατὰ καιροὺς στὴν Ἑσπερία κάνουν κάποια στιγμὴ τὴν ἐμφάνισή τους καὶ ἐδῶ. Ἀλλά τὴν κάνουν ἀνάκατα, πρῶθυστερα, μπερδεμένα, ξεκομμένες ἀπὸ τὰ συμφραζόμενά τους καὶ ἀπὸ τίς μεταξύ τους σχέσεις, χωρὶς τοὺς ὄρους πού ἀλλοῦ τίς ἀγκυρώνουν σέ συγκεκριμένες παραδόσεις ἢ τίς καθιστοῦν ἐξεγέρσεις ἐνάντια σέ

συγκεκριμένες παραδόσεις. Στόν ὠραῖο τόπο μας, οἱ ἰδέες σπάνια ἀποτιμῶνται γιὰ αὐτό πού ὄντως εἶναι, δηλαδή γιὰ αὐτό πού ἐπιδιώκουν πραγματικά νά ἐκφράσουν. Ἀπλῶς ἐντάσσονται καὶ αὐτές, ὅπως ὅλα, σέ πρόσκαιρους συσχετισμούς δυνάμεων καὶ διαπλοκές ὄλων τῶν εἰδῶν, φτάνοντας ἔτσι νά διεγείρουν μόνον τό θυμικό τῶν ὑποστηρικτῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων τους, ἂν καὶ ὅσο τό κατορθῶνουν κι αὐτό. Ὑπὸ αὐτοὺς τοὺς ὄρους, οἱ ἰδέες δὲν μποροῦν οὔτε νά παρουσιάσουν σθεναρές ἀντιστάσεις οὔτε νά συμβάλουν, στό μέτρο πού τοὺς ἀρμόζει, στὴν ἀλλαγὴ πραγμάτων πού πρέπει ἐπειγόντως νά ἀλλάξουν. Συνακόλουθα, οἱ ἐπίσημοι καὶ ἀνεπίσημοι θεσμοὶ πού καταστατικά ὀφείλουν νά φροντίζουν καὶ νά ἐπιμελοῦνται ἰδέες ἀνάγονται σέ ἀπέραντα νεκροταφεῖα ἰδεῶν, πού στιγμιαία κάποτε ὑποσχέθηκαν πολλὰ ἀλλὰ κατάντησαν πολὺ γρήγορα ἀρροδιότητα μόνον τοῦ ἀρχαιολόγου. Σέ τέτοιες συνθήκες, βρισκόμαστε ὅλοι ἀναγκασμένοι νά πορευόμαστε μόνον μέ τίς ἐμμονές πού διαμορφώθηκαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς μαθητείας μας καὶ μέ ὅσα καταφέραμε ἴσως νά πασαλείψουμε στό μεταξὺ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ζοῦμε σήμερα σέ ἓνα καθεστῶς ὅπου, τουλάχιστον σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς ἰδέες, τὰ σύνορα ἔχουν ἀνοίξει πλήρως. Πάμπολλα βιβλία μεταφράζονται, ἡ χρῆση τοῦ διαδικτύου καὶ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου διαδίδεται ταχύτατα, πολλοὶ ἀπὸ ἐκεῖνους πού σπούδασαν στό ἐξωτερικό ἐπιστρέφουν στόν τόπο τους, ἰδέες εἰσάγονται ἀπὸ παντοῦ μέ ρυθμούς καταγιγιστικούς. Σέ αὐτές τίς συνθήκες, κάθε εἰσαγόμενος σχηματισμὸς ἰδεῶν δὲν μπορεῖ παρὰ νά διατείνεται, ἔστω μόνον ἔμμεσα, πὼς φέρει στοὺς καθυστερημένους ἰθαγενεῖς, ὄχι μόνον τὴν τελευταία λέξη τῆς μόδας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλήθεια καθεαυτή. Δημιουργεῖ ἴσως ἔτσι ἓναν ἀρχικό παφλασμό ἀλλὰ πολὺ γρήγορα ἀπορροφᾶται στὴ μία ἢ τὴν ἄλλη θεσμικὴ ἢ ἐξωθεσμικὴ μαύρη τρύπα, χωρὶς τίς περισσότερες φορές νά ἀφήνει ἀπτὰ ἴχνη πίσω του. Γιὰ νά μπορέσει νά ἀντιστραφεῖ κάπως αὐτὴ ἡ κατάσταση, γιὰ νά μπορέσουν νά γίνουν κάπως καλύτερα τὰ πράγματα σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς ἰδέες, καθένas ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἰθαγενεῖς, πρὶν ἀποφανθεῖ τελεσιδικῶς ἐπὶ τοῦ ἐκάστοτε σχηματισμοῦ, ξοφλώντας στὰ γρήγορα μαζί του καὶ παροχτευόντάς τον ἔτσι στὴ πλησιέστερη μαύρη τρύπα, ὀφείλει νά προσπαθῆσει νά διαρρήξει κάπως τὴν ἐπιφάνειά του, καταστρέφοντας ἐνδεχομένως τό λουστρο του, προκειμένου νά ἐρευνήσει στοιχειωδῶς κάποια, τουλάχιστον, ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα στὰ ὁποῖα αὐτός ὁ σχηματισμὸς ἰδεῶν κλήθηκε νά ἀπαντήσῃ, κάτι, τουλάχιστον, ἀπὸ τοὺς ὄρους διατύπωσης αὐτῶν τούτων τῶν ἐρωτημάτων, ὅπως καὶ κάτι, τουλάχιστον, ἀπὸ τίς διαφορετικές, σύνθετες, πολλαπλὰ ἐνδιαφέρουσες παραδόσεις στό πλαίσιο τῶν ὁποίων ἢ ἐνάντια στίς ὁποῖες αὐτός ὁ σχηματισμὸς διαμόρφωσε τὴ φυσιογνωμία του. Ἡ τύχη τῶν ἰδεῶν στόν ὠραῖο τόπο μας ἐξαρτᾶται καθοριστικά, πιστεύω, ἀπὸ τὴν προσπάθειά τους. Στό μέ-

τρο των γνώσεων και των δυνατοτήτων μου, τούτο το κείμενο αποπειράθηκε να ανταποκριθεί σε αυτό και απλώς σε αυτό τό καθήκον.

Ο αναγνώστης θά παρατήρησε πώς η αφήγηση επικεντρώθηκε στις ΗΠΑ. Τούτο ήταν αναπόφευκτο αφού η κυρίαρχη θέση της χώρας αυτής μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο την έχει καταστήσει κέντρο παραγωγής και βασικό άρμό διακίνησης ακόμη και του είδους ιδεών που μās απασχόλησαν στα παραπάνω. Ωστόσο σήμερα όπου βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη ο «ένιαιος Ευρωπαϊκός χώρος» σε ό,τι αφορά τόσο την ανώτατη εκπαίδευση όσο και την επιστημονική έρευνα, τό γεγονός αυτής της κυριαρχίας θέτει από μόνο του μερικά θεμελιώδη ερωτήματα. Τό πρώτο και ίσως κυριότερο από αυτά είναι τό αν μπορεί (ή τό αν κατ' αρχήν πρέπει) να συγκροτηθεί ο χώρος αυτός ανεξάρτητα από τις ΗΠΑ. Σέ ό,τι τουλάχιστον αφορά τή μελέτη της επιστήμης, η αφήγηση έδειξε, έστω πολύ άχνά, πώς «ένιαιος Ευρωπαϊκός χώρος» υπήρχε σαφώς πριν τόν πόλεμο, ενώ μετά τό τέλος του αυτός ουσιαστικά διασπάστηκε και έν πολλοίς περιθωριοποιήθηκε σε σχέση μέ τις ΗΠΑ. Τό ότι οι Γάλλοι στοχαστές της δεκαετίας του 1960 προσλαμβάνονται πλέον στά καθ' ήμάς ως «μεταμοντέρνοι» θεωρητικοί της λογοτεχνίας και του κειμένου γενικώς ή ακόμη και ως άκραιοί σχετικιστές της κακιώς ώρας είναι καλό έν προκειμένω παράδειγμα γιατί δείχνει άπτά ένα από τά αποτελέσματα αυτής της περιθωριοποίησης: όπως προσπάθησα να δείξω παραπάνω, αυτού του είδους ή πρόσληψη αποτελεί, άκριβώς, συνέπεια της διάθλασης των ιδεών αυτών των στοχαστών μέσω των ΗΠΑ. Η ίδια διάθλαση έχει επιφέρει μάλιστα ανάλογα αποτελέσματα ακόμη και στή Γαλλία!

Σίγουρα τό «Ευρωπαϊκό κερτημένο» σε ό,τι αφορά τήν παραγωγή και τή διακίνηση ιδεών είναι τεράστιο. Καί σίγουρα είναι πολύ μεγάλο θέμα που δέν μπορώ να θίξω εδώ τό πώς και τό γιατί οι ΗΠΑ κατέκτησαν κυρίαρχη θέση στό τομέα των ιδεών παρά τό κερτημένο αυτό. Βέβαιο είναι πώς τό χρήμα δέν μπορεί να αποτελέσει από μόνο του ολόκληρη τήν απαιτούμενη εξήγηση. Έτσι ή άλλως πάντως, αποτελεί πεποίθησή μου πώς αν θέλουμε όντως να συζητήσουμε σοβαρά τόν «ένιαιο Ευρωπαϊκό χώρο» σε όσα άφορούν εκπαίδευση και έρευνα (πράγμα καθόλου βέβαιο μέσα στή νεοφιλελεύθερη λαίλαπα που έχει εξαπολυθεί) πρέπει να αρχίσουμε από τήν αρχή. Δηλαδή να εξετάσουμε κάθε επιστημονικό κλάδο και κάθε επιστημονική κοινότητα χωριστά, κατά τούς δικούς τους συγκεκριμένους όρους και κατά τις δικές τους παραδόσεις. Πρέπει, δηλαδή, να δοῦμε πώς διαμορφώνονται και πώς μπορούν να συντηρηθοῦν επιστημονικές κοινότητες άρθρωμένες σε θεσμούς, αξίες και ικανές να επιβάλλουν τήν απαιτούμενη θεωρητική πειθαρχία, να αποκαθιστοῦν τούς όρους αναπαραγωγής τους, να συγκροτοῦν θεωρητικές παραδόσεις και να ανέχονται θεωρητικές εξεγέρσεις στό έσωτερικό τους χωρίς να

διαλύονται. Για να μπορέσουμε να συζητήσουμε έν τής ουσίας τούς όρους διαμόρφωσης του έν λόγω «χώρου», αυτά πρέπει να γίνουν, ή να αναγνωριστοῦν έφόσον υπάρχουν, όχι μόνο για κάθε κλάδο χωριστά, αλλά και σε όλες τις χώρες της Ευρώπης χωρίς εξαίρεση. Όσα συναφή καταλαμβάνουν σήμερα τόν άφρό της δημοσιότητας συνιστοῦν απλώς τό άλλοθι μιάς πολιτικής που, στό όνομα της ανεξαρτησίας από τις ΗΠΑ, προωθεί τήν ουσιαστική ύποταγή των πάντων στόν Παγκόσμιο Όργανισμό Έμπορίου, δηλαδή στις ΗΠΑ και πάλι.

Στά καθ' ήμάς τά πράγματα είναι ακόμη δυσκολότερα. Τουλάχιστον στά πεδία που άφοροῦν τούτο τό κείμενο, νεότεροι συνάδελφοι που σπούδασαν σε πολλές και διαφορετικές χώρες, όντας έτσι «προϊόν» διαφορετικών θεωρητικών παραδόσεων, έχουν αρχίσει να επιστρέφουν για να βροῦν δουλειά, έλπίζοντας ίσως πώς κάπου θα αφήσουν και αυτοί τό σημάδι τους. Αυτό υποχρεώνει (ή δίνει τήν ευκαιρία) σε όλους μας να συνομιλήσουν κατά καιρούς μέ συναδέλφους που έρχονται κυριολεκτικά από άλλοῦ για ζητήματα που θα όφειλαν να είναι κοινού ενδιαφέροντος. Ωστόσο τό πιο συνηθισμένο αποτέλεσμα τέτοιων «συνομιλιών» είναι ή πλήρης άσυνεννοησία και ή συνακόλουθη άπαξίωση του συνομιλητή. Στά καθ' ήμάς εξακολουθεί να κυριαρχεί μιά άρειμάνια αυτάρκεια, όπου ο καθένας αισθάνεται να μειώνεται ήθικά ή πολιτικά αν του ζητηθεί να μάθει κάτι από τόν διπλανό του. Αν τούτα τά ήθη αλλάξουν δραστικά, τότε τό γεγονός ότι επιστρέφουν εδώ νέοι άνθρωποι προερχόμενοι από ριζικά διαφορετικές παραδόσεις μπορεί να αποδει σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα, όχι μόνο για τή χώρα αλλά και για ολόκληρο τόν «ένιαιο Ευρωπαϊκό χώρο». Άλλά όσο τά ήθη αυτά δέν αλλάζουν, ο καθένας μας θα εξακολουθεί να δουλεύει μόνος, χωρίς τήν ανεκτίμητη βοήθεια που θα του παρείχε μιά κριτική, όσοδήποτε αυστηρή, που άσκειται χωρίς κακώς έννοούμενη έμπάθεια αλλά μετά λόγου γνώσεως.

Η μοναχική, κατά τά παραπάνω, πορεία που ακολουθήσε ή συγγραφή του παρόντος δέν μπορεί παρά να τό έχει προικίσει μέ μιά ίσως υπερβολική δόση μεροληψίας. Μολαταῦτα, θέλω να ευχαριστήσω θερμά τελειώνοντας τούς και τις Μιχάλη Άσημακόπουλο, Λιάνα Θεοδωράτου, Πήτερ Μάκαμερ (Peter Machamer), Τζόν Μπέβεργλυ (John Beverly), Άλέξανδρο Νεχαμά, Δημήτρη Παπαγιαννάκο και Μαρία Ρεντετζή για πάμπολλες συζητήσεις τά τελευταία χρόνια που μέ βοήθησαν αποφασιστικά να ξεκαθαρίσω τό τοπίο. Ίδιαίτερα δέ τόν Στάθη Γουργουρή, ο όποιος είχε τήν ευγένεια να διαβάσει διεξοδικά τήν άγγλική έκδοχή του κειμένου και να μου κάνει γόνιμες παρατηρήσεις που προσπάθησα να ένσωματώσω εδώ.

Ίανουάριος 2003

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

Ἀπό τόν Μπότσογλου στόν Μπαχαριάν ὡς τίς φυλακές Ἀβέρωφ

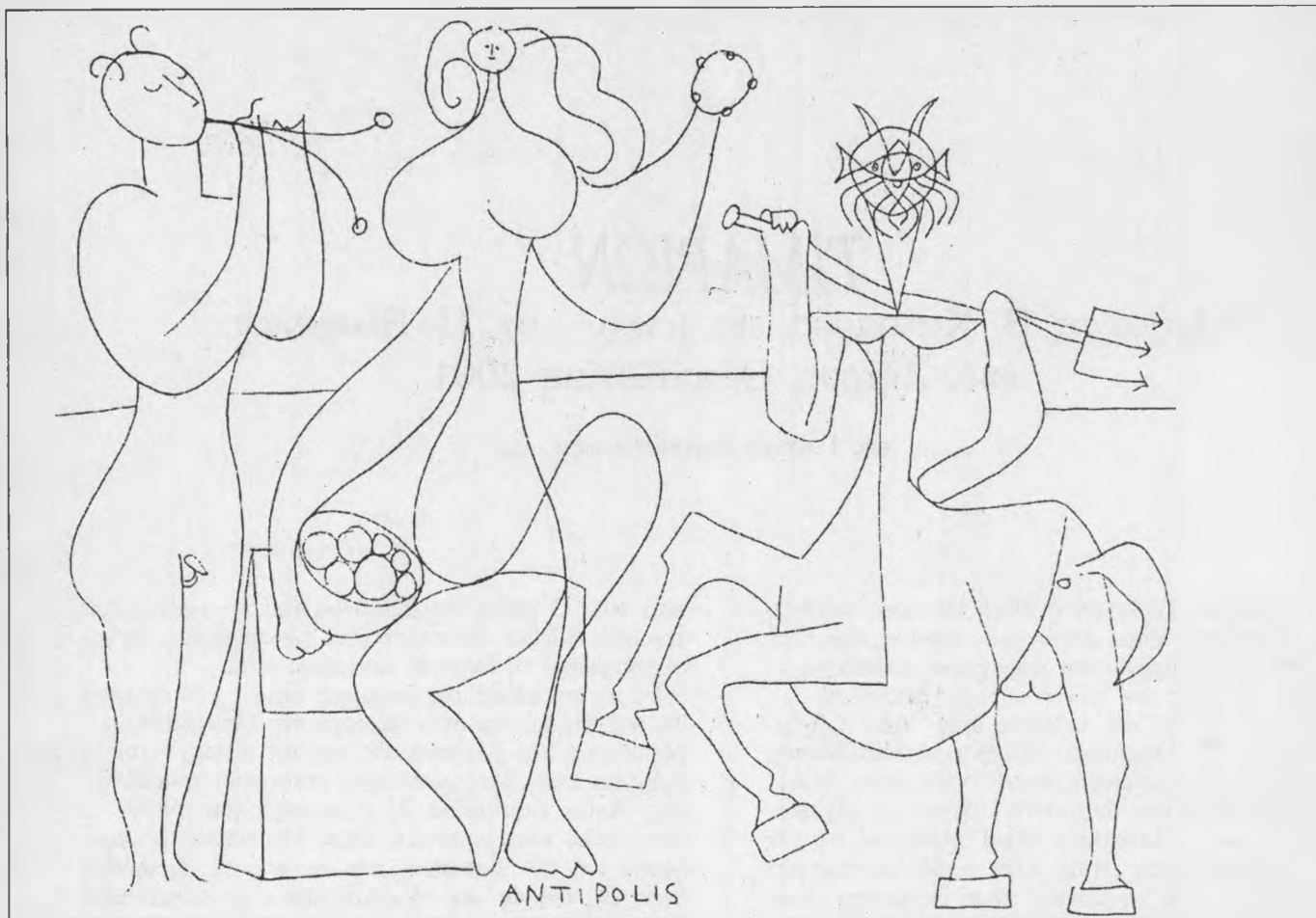
τῆς Μαριάννας Τόλια

ΣΤΗΝ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΗ ΤΟΥ *Νέκνια-εἰκαστικό δοκίμιο πάνω στή μνήμη*, πού ὁ πρῦτανος τῆς ΑΣΚΤ καί ζωγράφος Χρόνης Μπότσογλου παρουσίασε τόν Ἰανουάριο στό Μουσεῖο Μπενάκη, μέσα στά εἰκοσι ἕξι ἔργα τοῦ μαγικοῦ πολύπτυχου μέ τά διάφανα πρόσωπα, σάν συμφωνία ἀπό σκοτάδι καί κυανό φῶς, τά ὁποῖα κλήθηκαν νά ἀποτυπώσουν τή συνομιλία τοῦ ζωγράφου μέ τούς οἰκείους νεκρούς, πού θά πει τά πρόσωπα ἐκεῖνα πού τόν σημάδεψαν καί δέν βρίσκονται στή ζωή, ἀναγνωρίσαμε ἕναν ὁμότεχνό του, τόν γνωστό καί οἰκεῖο σέ ὅλο τόν χῶρο τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς Ἀσαντοῦρ Μπαχαριάν. Ὁ Χρόνης Μπότσογλου τόν ἀπεικόνισε στή *Νέκνια* ὅπως τόν θυμόταν ἀπό τίς συναντήσεις τους στήν Ὠρα, ὅπου ὡς νέος δημιουργός ὁ σήμερα πρῦτανος τῆς ΑΣΚΤ παρευρισκόταν στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70, κι ὁ Ἀσαντοῦρ Μπαχαριάν ἐπέστρεψε σέ μᾶς τελικά τόν Ἰανουάριο μέ δύο τρόπους: ἕνας διά χειρός Μπότσογλου, δεύτερος ὡς τιμῶμενος καλλιτέχνης στήν ἀναδρομική ἐκθεση μέ τά ἔργα του πού ὀργάνωσε τό ΜΙΕΤ πάνω στό γύρισμα τοῦ χρόνου.

Εἶχαμε μνήμη Ἀσαντοῦρ Μπαχαριάν λοιπόν στό Μέγαρο Ἐϋνάρδου, σέ μιά ἐκθεση πού τελειώνει στίς 9 Φεβρουαρίου ἦταν ἡ μνήμη ἑνός καλλιτέχνη πού ἡ ζωή του ζυμώθηκε μέ τήν νεότερη ἑλληνική ἱστορία, τίς περιπέτειες τῆς Ἀριστερᾶς, τή δυσκολία τῆς ἐπιβίωσης τοῦ Ἑλληνα ἀριστεροῦ ἀλλά καί τήν σταθερή καί ἐπιτυχή προσπάθεια γιά πνευματική καί καλλιτεχνική πρόοδο σέ χρόνια δύσκολα. Μοῦ ἦταν δύσκολο νά ἀποφασίσω γράφοντας γιά τόν Ἀσαντοῦρ Μπαχαριάν, ἐγώ, πού δέν τόν ἔχω γνωρίσει, πού μόνον ἀκουσα φίλους νά μιλοῦν, ἕνας ὑπερδραστήριος πρωτοπόρος ἔλεγαν, μόνο διάβασα γιά τή ζωή καί τό ἔργο του, σέ τί νά πρωτοσταθῶ. Στό δύσκολο ξεκίνημα ἑνός ξυπόλυτου Ἀρμενόπουλου πού ἠθελε νά γίνει ζωγράφος ὅπως ὁ ἴδιος τό εἶχε περιγράψει σέ ἕνα ἀπό τά σπάνια γραπτά του; Στά δέκα τέσσερα χρόνια στή φυλακή – ὅλα του τά νιάτα δηλαδή, εἰκοσι χρόνων μπήκε, τριάντα ἔξι βγήκε – στά δέκα τέσσερα αὐτά χρόνια λοιπόν ὅπου ἀναζήτησε καί κράτησε μέ λαχτάρα, ὅσο στάθηκε δυνατό, τήν ἐπαφή μέ τόν ἔξω κόσμο τῆς τέχνης, φτιάχνοντας μιά ἄλλη τέχνη μέσα, σκίτσα μελλοθανάτων καί χαρακτηριστικά γιά εὐχετήριες χάρτες πού ἐστελναν οἱ φυλακισμένοι στά σπίτια τους τίς μέρες γιορτῶν; Στή συμβολή του στήν καλλιέργεια αἰσθητι-

κῆς στήν Ἀριστερά – ἦταν πάντα ἐκεῖ, πρόθυμος νά δώσει συμβουλή, γνώμη, ματιά γιά κάθε ἀπλή καθημερινή ἐκδήλωση, φεστιβάλ, ἀφίσα; Στόν χαρισματικό ἐμπνευστή τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς τῆς Ἀθήνας, πού κατόρθωσε νά μετατρέψει σταδιακά τήν Ὠρα, ἀρχικά ἀπλό γραφεῖο γραφιστικῶν τεχνῶν, σέ κιβωτό πνευματικότητας καί ἀντίστασης στήν χούντα καί τήν κοινοτοπία τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφρασης; Στήν πολύτιμη στήριξη πού προσέφερε στούς νέους δημιουργούς, στήν καθιέρωση τοῦ διαγωνισμοῦ τῶν *Συναντήσεων Νέων Δημιουργῶν* πού ἐγινε θεσμός καί στήν ἐκδοση τοῦ ἐτήσιου ἁλμανάκ *Χρονικό*, ὅπου καταλογροφούνταν ἡ καλλιτεχνική ζωή τῆς κάθε χρονιάς, ἀναφέρονταν καί ἀναλύονταν τά σημαντικότερα καλλιτεχνικά δρώμενα, μέ μιά ἐγκυρότητα τήν ὁποία καμία ἀνάλογη μεταγενέστερη ἐκδοση δέν μπόρεσε νά φτάσει; Ὅλα εἶναι σημαντικά, τίποτα δέν μπορεῖς νά ἀγνοήσεις. Σήμερα, δώδεκα χρόνια ἀπό τόν θάνατό του, τό 1990, ὁ Ἀσαντοῦρ Μπαχαριάν παραμένει γιά ὅσους τόν γνώρισαν σχεδόν μυθική μορφή. Γιά τούς ὑπόλοιπους καί τούς νεότερους, καταγράφεται ὡς μιά ἐξέχουσα φυσιογνωμία στήν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς τέχνης.

Ὁ ΔΥΝΑΜΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ πνευματικῆς καί καλλιτεχνικῆς προσφοράς τῆς δρώσας προσωπικότητας Μπαχαριάν ὑπῆρξε τέτοιος, πού σχεδόν μοιραῖα ἐπισκίασε τόν ζωγράφο. Ἡ ἐκθεση τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρυματός Ἑθνικῆς Τράπεζας ἀνέδειξε τή ζωγραφική πλευρά τοῦ Ἀσαντοῦρ Μπαχαριάν μέ ἔργα ἀντιπροσωπευτικά ἀπό ὅλες τίς ἐκθέσεις πού αὐτός πραγματοποίησε, ἀπό τήν πρώτη ὁμαδική τό 1958 καί ἐνόσω βρισκόταν ἀκόμη στή φυλακή, ὡς τήν τελευταία ἀτομική στήν Ὠρα τό 1988. Στό Μέγαρο Ἐϋνάρδου βρέθηκε ὁ δυνατός ἀκουαρελίστας Μπαχαριάν μέ τά τοπία τῶν πλούσιων, φωτεινῶν καί αισιόδοξων χρωμάτων τοῦ '69, τά σκοτεινά λάδια μέ τίς σκηνές ἀπό τό τυπογραφεῖο τοῦ '63 – ἐκεῖ δούλευε γιά τά πρῶς τό ζῆν μετά τήν ἀποφυλάκισή του – καί ὀρισμένα ἀπό τά τοπία μέ λάδι τοῦ 1988. Ἡ δική μου προτίμηση πάντως ἦταν γιά τά ἔργα τά λεγόμενα «τῆς φυλακῆς» καί τή σειρά τήν ἀφιερωμένη στόν «ἀγνωστο πολιτικό κρατούμενο». Τά πρῶτα προέρχονταν ἀπό τήν πρώτη ἀτομική ἐκθεση, πού ὁ Μπαχαριάν πραγματοποίησε τό 1961, ἀμέσως μετά τήν ἀπελευθέρωσή του χρώματα σκοτεινά, ἀπλότητα στό σχέδιο καί σταθερή σύνθεση πού ἀπεικόνιζαν ἀνθρώπους καί ἀντικείμενα ἀπό τή

φυλακή σέ άπλές καθημερινές σκηνές και μέ μιά άμεσότητα άφοπλιστική: ή πραγματικότητα τών Έλλήνων πολιτικών κρατουμένων δοσμένη μέ μιά ιερατική σχεδόν δύναμη. Η δεύτερη είναι ή σειρά, πού ό Μπαχαριάν δούλευε από τό 1972 αλλά εξέθεσε μετά τήν πτώση τής χούντας, τό '74· ιδιότυπα δυνατά έργα, σάν συμπύκνωση εικών τριών δεκαετιών πολιτικής δίωξης και κράτησης στην Ελλάδα, άπεικονίσεις ζωών σθημένων στή σιωπή, μορφών χαμένων σέ ένα άσπρο φώς.

Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ στό Μέγαρο Έυνάρδου, άπαραίτητη γιά τήν πληρέστερη σκιαγράφηση τής μορφής τού Μπαχαριάν, γινόταν μέ τό πέρασμα από τό ισόγειο όπου βρισκόταν ή ζωγραφική, στόν όροφο όπου βρισκόταν ή ιστορία. Περίμεναν έδώ τόν έπισκέπτη καμιά έκατοστή σχέδια, μικρές προσωπογραφίες, άδρές γρήγορες γραμμές κι ένα όνομα, ό,τι απέμεινε από τούς ανθρώπους πού έπεσαν εκτελεσμένοι στίς φυλακές Άβέρωφ τό '48· πρόσωπα πού ό ζωγράφος Μπαχαριάν, καταδικασμένος σέ ισόβια, σχεδίαζε τότε μπρός πίσω στό ίδιο χαρτί - πού νά βρεθεί άλλο στή

φυλακή; - γιά νά συνοδέψουν ύπόμνημα διαμαρτυρίας γιά τίς διώξεις και τίς εκτελέσεις τών πολιτικών κρατουμένων στην Ελλάδα τό όποιο έπρόκειτο νά σταλεί στό έξωτερικό. Γιά τήν ιστορία τών συγκεκριμένων σχεδίων είχε μιλήσει όρισμένες φορές ό ίδιος όταν ζούσε, έξομολογούμενος τή δυσκολία του, όταν ένιωσε ότι τά σκίτσα του είχαν γίνει γιά τούς μελλοθάνατους συγκρατούμενους κάτι σάν άναγγελία εκτέλεσης: «Έμείς έτυχε νά έπιζήσουμε. Έλάχιστο χρέος μας είναι νά μήν τούς άγνοήσουμε. Σέ δύσκολους καιρούς, εκπροσώπησαν τήν παλικαριά, τήν τόλμη, τήν άρετή, τήν άγάπη αυτού τού λαού γιά τόν τόπο και τήν ιστορία του. Σήμερα άς αφήσουμε, τουλάχιστον, μιά γωνιά στή σκέψη μας, ν' άκουμπήσει ή μνήμη τους», είχε πει σέ μιά συνέντευξή του γι' αυτά τά σχέδια.

Διαδρομές μνήμης λοιπόν, από τόν Χρόνη Μπότσογλου στόν Άσαντούρ Μπαχαριάν, από κει στην έκθεση τού ΜΙΕΤ και τόν ίδιο τόν ζωγράφο κρατούμενο, και πίσω στους χαμένους συντρόφους, τούς «άγνωστους» πολιτικούς κρατούμενους. Πρός τί ή τόση έμφαση στή μνήμη; Ίσως ως αντίδοτο στά επιβλητικά σύγχρονα δεδομένα μιās συλλογικής και πολλόθεν καλλιεργούμενης άμνησίας...

ΤΙΜΑΡΙΩΝ

Πρόλογος Β. Κατσαρός, εισ. μτφρ. - σχ. Π. Βλαχάκος,
έκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001

τῆς Γιάννας Κατσιμπούρα

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ *ΤΙΜΑΡΙΩΝ* ἢ *Περί τῶν κατ' αὐτόν παθμάτων* εἶναι πνευματικό προϊόν τοῦ 12ου αἰώνα. Γραμμένο στή λουκιάνεια παράδοση τῆς *Νεκρομαντείας* καί τῶν *Νεκρικών διαλόγων*, εἶναι μιά περιγραφή τῆς καθόδου στόν Ἄδη τοῦ βασικοῦ ἥρωα, τοῦ Τιμαρίωνα. Στούς μετέπειτα αἰῶνες, βέβαια, ἔργα μέ περιγραφή καταβάσεων στόν Ἄδη ἦταν συνηθισμένα στή βυζαντινή λογοτεχνία (ποίημα τοῦ Τζαμπλάκου, *Ἀπόκοπος, Ρίμα θρηνητική εἰς τόν πικρόν καί ἀκόρεστον Ἄδην κ.ά.*), προβάλλοντας μιά διάθεση θρήνου καί τονίζοντας πόσο ἀσήμαντη εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ἐπίγεια ζωή. Τό συγκεκριμένο, ὡστόσο, ὁ *Τιμαρίων*, μοιάζει ὡς πρός τό ὕφος καί τήν «ἀσέβεια» τόσο ὡς πρός τή ζωή στόν ἄλλο κόσμον ὅσο καί ἀπέναντι στά πρόσωπα πού περιγράφει στόν Ἄδη μέ τά σατιρικά ποιήματα τοῦ 12ου αἰώνα, τά *Πτωχοπροδρομικά*, τόν *Σπανέα κ.λπ.*

Ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου δέν ἔχει ταυτιστεῖ, ἂν καί ἔχουν διατυπωθεῖ ἀρκετές ὑποθέσεις. Ἐχουν προταθεῖ κατά καιρούς ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, λόγῳ τῶν κοινῶν ὑφολογικῶν καί λεξιλογικῶν στοιχείων τοῦ ἔργου μέ τά *Πτωχοπροδρομικά*, ὁ Νικόλαος Καλλικλῆς, ἰατρός τοῦ αυτοκράτορα Ἀλέξιου Α' Κομνηνοῦ, λόγω τῶν γνώσεων τῆς ἱατρικῆς πού φαίνεται μέσα ἀπό τό ποίημα νά διαθέτει ὁ συγγραφέας του, ἢ ὁ Μιχαήλ Ἰταλικός, λόγιος καί διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν στήν Κωνσταντινούπολη τοῦ 12ου αἰώνα. Κατά μιά ἄλλη ἄποψη, συγγραφέας εἶναι κάποιος Τιμαρίων πού ἴσως ἔλκει τήν καταγωγή του ἀπό τήν Καππαδοκία καί ἀσχολήθηκε μέ τή φιλοσοφία στήν Κωνσταντινούπολη. Τό ζήτημα αὐτό, ὡστόσο, δέν ἔχει βρεῖ τήν ὀριστική του ἀπάντηση.

Τό ἔργο εἶναι ἕνας διάλογος μεταξύ τοῦ Τιμαρίωνα καί τοῦ φίλου του Κυδίωνα. Τό κεντρικό πρόσωπο, ὁ Τιμαρίων, ἐπιστρέφει ἀπό ἕνα ταξίδι στή Θεσσαλονίκη καί περιγράφει στόν Κυδίωνα τήν περιπέ-

τεία του. Ὁ ρόλος τοῦ Κυδίωνα στό ἔργο εἶναι δευτερεύων, βοηθᾷ καί παροτρύνει τόν φίλο του νά ὀλοκληρώσει τή διήγηση λεπτομερειακά.

Τό πρῶτο μέρος τῆς διήγησης ἀφορᾷ τήν περιήγηση τοῦ Τιμαρίωνα στήν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης μέ ἀφορμή τήν ἐμποροπανηγύρη τῆς πόλης, κατά τή διάρκεια τῶν Δημητρίων πρός τιμὴν τοῦ προστάτη τῆς, Ἁγίου Δημητρίου. Ἡ περιγραφή τοῦ τόπου εἶναι πολύ κατατοπιστική, ὅπως ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα γιά τήν οἰκονομία, τήν παραγωγή, τίς συνήθειες τῆς ἐποχῆς καί τή φήμη πού εἶχε ἀποκτήσει ὁ Ἅγιος Δημήτριος εἶναι ἡ περιγραφή τῆς ἐμποροπανηγύρεως πού γινόταν πρός τιμὴν του. Ἄλλωστε οἱ ἐμποροπανηγύρεις συνδυασμένες μέ ἐορτές ἁγίων ἦταν διαδεδομένη συνήθεια σέ ὀλόκληρο τόν Μεσαίωνα, ἀνατολικό καί δυτικό. Ἡ περιγραφή συνοδεύεται καί ἀπό ἀναφορά ἐκπροσώπων διαφόρων λαῶν πού συμμετεῖχαν στό πανηγύρι, «*Ἑλλήνων τῶν ἀπανταχοῦ, Μυσῶν τῶν παροικούντων γένη παντοδαπᾷ Ἰστρον μέχρι καί Σκυθικῆς, Καμπανῶν Ἰταλῶν, Ἰβήρων, Λυσιτανῶν καί Κελτῶν τῶν ἐπέκεινα τῶν Ἄλπεων*». Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀναφορά «Ἑλλήνων» ἀπό τόν συγγραφέα, περικλείοντας στήν ἔννοια προφανῶς τούς ἀπανταχοῦ ἑλληνοφώνους.

Ὡστόσο, ἡ περιήγηση αὐτή ἀκολουθεῖται ἀπό ἀσθένεια, τῆς ὁποίας ὑπάρχει μιά λεπτομερῆς περιγραφή, ὅπως καί τῶν προσπαθειῶν θεραπείας. Προφανῶς καί ἀπό ἐδῶ ἐκκινεῖ ἡ ὑπόθεση γιά τίς ἱατρικές γνώσεις τοῦ συγγραφέα τοῦ ἔργου. Ἀσθενής, κατὰ τή μεταφορά του σέ φορεῖο ἱππῆλατο πρός τήν Κωνσταντινούπολη, σέ μιά στάση του στόν ποταμό Ἐβρο, ὁ Τιμαρίων ἔπεσε σέ βαθύ ὕπνον κι αὐτό προφανῶς στάθηκε ἡ αἰτία ψυχοπομποῖ νά τόν μεταφέρουν στόν Ἄδη, θεωρώντας ὅτι ἔπρεπε νά πεθάνει, μέσῳ τῆς Ἀχερουσίας. Ἀπό ἐδῶ καί πέρα ὑπάρχει μιά περιγραφή τοῦ Κάτω Κόσμου, πού κρατᾷ ὅλα

τά εξωτερικά χαρακτηριστικά του αρχαιοελληνικού "Αδη: στά βάθη τῆς Γῆς, μέ φύλακες δράκους καί τόν Κέρβερο νά ἀλυχτᾷ.

Στήν ὀργάνωση τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ὁ συγγραφέας ἀκολουθεῖ τά μυθολογικά πρότυπα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Κατά πρώτους, ἀκολουθώντας τό τυπικό, ὁ ἴδιος παραπέμπεται στό δικαστήριο γιά νά κριθεῖ, τό ὁποῖο τό συγκροτοῦν, σύμφωνα μέ τήν ἀρχαιοελληνική μυθολογική παράδοση, ὁ Πλούτων, ὁ Αἰακός καί ὁ Μίνως. Πρῖν φτάσει σέ αὐτούς, περιηγεῖται τόν σκοτεινὸ χώρο ὅπου συναντᾷ διάφορα πρόσωπα πού ζοῦν καί συμπεριφέρονται μέ τίς συνήθειες τῶν ζωντανῶν. Ἐδῶ συναντᾷ τόν αὐτοκράτορα Ρωμανὸ Διογένη σκληρὰ τιμωρημένο ἀλλά καί τόν πρῶν δάσκαλό του, τόν Θεόδωρο Σμύρνης, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐν ζωῇ διαδεχθεῖ τόν Ἰωάννη Ἰταλό στό ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων καί τώρα συγχρωτίζεται μέ τόν Πολέμωνα, τόν Ἡρώδη Ἀττικό καί τόν Αἴλιο Ἀριστείδη, πολύ σημαντικούς ρήτορες γιά τή βυζαντινὴ παράδοση. Ὁ Θεόδωρος, ὡστόσο, παρὰ τήν ἀποδοχή καί ἀναγνώριση πού δέχεται ὡς λόγιος, λόγος τῆς λαμαργίας πού τόν διέκρινε ἐν ζωῇ, τώρα ἀναγκάζεται νά τρέφεται ἀποκλειστικά μέ λαχανικά.

ΣΤΗ ΔΙΚΗ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ, καί τῆς ὁποίας ἔχουμε μιά λεπτομερὴ περιγραφή, ἀφοῦ ἐξετάζεται ἀπὸ φημισμένους ἰατρούς, τόν Ἀσκληπιό, τόν Ἰπλοκράτη καί τόν Ἐρασίστρατο, ὁ Τιμαρίων ἀποδίδεται ξανά στήν ἐπίγεια ζωή, ἀφοῦ ἡ γνωμάτευση εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ του ἀποσπᾶστηκε βίαια ἀπὸ τό σῶμα του, ἐνῶ οἱ μεταφορεῖς του τιμωροῦνται μέ τόν ἀποκλεισμό τους ἀπὸ τήν τάξιν τῶν νεκραγωγῶν, λόγω τῆς διασύνης πού ἐπέδειξαν στήν περίπτωσή του.

Τά τελευταῖα πρόσωπα πού συναντᾷ κατά τήν ἐπιστροφή του πιά στόν ἐπίγειο κόσμο, ἐκτός ἀπὸ τόν Μιχαήλ Ψελλό, ὁ ὁποῖος ἄσκησε χρέη γραμματέα στό δικαστήριο, εἶναι ἀρχαῖοι σοφοί, ὅπως ὁ Παρμενίδης, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξαγόρας κ.ἄ., ἐνῶ παρακολουθεῖ ἕναν καθγά μεταξύ τοῦ Πυθαγόρα καί τοῦ Ἰωάννη Ἰταλοῦ, ὅπου ὁ πρῶτος κατηγορεῖ τόν δεύτερο γιάτί δέν ἀποκήρυξε τό χριστιανισμό. Ἀπορριπτικὴ στάση ἀπέναντι στόν Ἰταλό κρατᾷ καί ὁ Διογένης ὁ Κυνικός, θέση πού συμμερίζονται καί οἱ ὑπόλοιποι. Ἀντίθετα, ἀποδέχονται ἀσμένως τόν Ψελλό. Διαχωρισμός πού προφανῶς ἀντανακλᾷ τήν ἱστορική διαμάχη τῶν δύο λογίων.

Αὐτός εἶναι ὁ βασικός ἰστός τῆς διήγησης. Μέ βάση αὐτόν τόν ἰστό ὁ συγγραφέας τοῦ Τιμαρίωνα βρίσκει τήν εὐκαιρία νά διατυπώσει μιά σάτιρα γιά τά τεκταινόμενα τῆς ἐποχῆς του. Ὁ "Αδης ἀκολουθεῖ, ὅπως ἀναφέρθηκε, τήν ὀργάνωση τοῦ ἐπίγειου κόσμου καί διακρίνεται ἀπὸ τά ἴδια κοινωνικά χαρακτηριστικά, τίς διαφορές καί τίς διακρίσεις. Τά πρόσωπα πού ἀναφέρει μοιάζουν νά συμπεριφέρονται ὅπως οἱ ζωντανοί: οἱ λόγοι συνεχίζουν νά ἐμπλέκο-

νται σέ ἀτέλειωτες διαμάχες, οἱ γιατροὶ μέ τήν ὑπεροψία πού τούς διακρίνει, ὁ λαός πού φωτίζεται μέ κεριά ἐνῶ οἱ διακεκριμένοι μέ δάδες... Ἡ περιγραφή τοῦ ἀπομακρύνεται βέβαια ἀπὸ τήν ἀντίληψη τοῦ χριστιανισμοῦ γιά τήν εἰκόνα τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, εἶναι λογικές οἱ ἀντιδράσεις πού προκάλεσε.

Ο *ΤΙΜΑΡΙΩΝ* κυκλοφόρησε σχετικὰ πρόσφατα ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Ζήτηρος σέ μιά ἐπιμελημένη ἐκδοση, σχολιασμένη καί συνοδευόμενη ἀπὸ νεοελληνική μετάφραση. Τό ἔργο ἐντάσσεται σέ μιά εὐρύτερη προσπάθεια νά παρουσιαστεῖ στό ἑλληνικό κοινὸ μιά σειρά ἔργων τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας τά ὁποῖα θά συνεισφέρουν στή γνωριμία μέ τήν καθημερινὴ ζωὴ τῶν Βυζαντινῶν, τίς ἀνησυχίες καί τούς προβληματισμούς τους, ἐν τέλει μέ τή βυζαντινὴ σκέψη μέ καθαρότητα καί πληρότητα, ὅπως σημειώνει στόν πρόλογο τῆς ἐκδόσης ὁ Β. Κατσαρός, διευθυντῆς τῆς σειράς.

Ἡ ἐκδοση εἶναι ἐπιμελημένη, μέ τό πρωτότυπο κείμενο καί τήν παράλληλη προσεγμένη μετάφραση στή νεοελληνική καί ἐκτεταμένο σχολιασμό ἀπὸ τόν Π. Βλαχάκο. Ἀκριβῶς αὐτός ὁ ἐκτεταμένος σχολιασμός καθιστᾷ τό ἔργο προσιτό καί στόν μὴ εἰδικό, νά μπορεῖ νά ἀπευθυνθεῖ καί στό εὐρύτερο κοινό, ὅπως φαίνεται νά στοχεύει ἡ μετάφραση. Ἀλλά καί γιά τόν εἰδικό εἶναι χρήσιμο, ἀπὸ τή στιγμή πού ἡ πιὸ πρόσφατη ἐκδοση τοῦ ἔργου, τοῦ R. Romano (Pseudo-Luciano, Timarione [testo critico, introduzione, traduzione, commentaro e lessico], Νάπολη 1974), εἶναι δύσκολο νά βρεθεῖ, ἀκόμη καί σέ βιβλιοθήκες (στήν Ἀθήνα π.χ. ὑπάρχει μόνο σέ μιά!). Θά πρέπει ἐπίσης νά ἐπισημανθεῖ ἡ ἐνημερωμένη καί ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία πού τό συνοδεύει.

Ἐν τέλει πρόκειται γιά μιά πολύ καλὴ δουλειά, προῖδεάζει θετικά γιά τά ὑπόλοιπα ἔργα τῆς σειράς πού ἔχει ἀνακοινωθεῖ. Ἐν ἀναμονῇ...

ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ἀπό τόν Μολιέρο στόν Γκόγια

Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2002, σελ. 241.

τῆς Μαριάννας Τόλια

Ο ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ δέν εἶναι ἄγνωστος στούς ἀναγνώστες τοῦ *Πολίτη*. Οἱ ἐπιμελεῖς θά θυμῶνται σίγουρα τό ἄρθρο του «Μιά μαρξιστική ἱστορία τῆς τέχνης» στό τεῦχος 103, ἐνῶ οἱ ἀκόμη ἐπιμελέστεροι, τουλάχιστον στά περί τῆς τέχνης, ἴσως νά θυμῶνται ἀκόμη καί τίς εὐστοχες ἐπισημάνσεις του γιά τά δεδομένα στόν χώρο τῆς τέχνης καί τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης σήμερα στό ἴδιο κείμενο ἢ τά πολύ γόνιμα ἐρωτήματα πού διατύπωνε γιά τή διερεύνηση τῆς σχέσης μεταξύ τέχνης καί πολιτικῆς στόν 21ο αἰῶνα ἀφ' ἐνός καί τίς οικονομικές διαστάσεις τῆς σύγχρονης καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς ἀφ' ἐτέρου. Ἦταν ἀπό τίς πιό ἐνδιαφέρουσες ἐπισημάνσεις γιά τόν κόσμο τῆς σύγχρονης τέχνης πού ἔχουν δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας τόν τελευταῖο καιρό.

Ὁ Νίκος Χατζηνικολάου κυκλοφόρησε πρόσφατα ἓνα βιβλίο. Ὁ τίτλος του «Ἀπό τόν Μολιέρο στόν Γκόγια» καί τό περιεχόμενό του ἐννιά ἄρθρα καί μελετήματα. Ἡ ἔκδοση, ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη, ἀφογῆς αισθητικῆς καί πλούσιας εἰκονογράφησης ἔγινε ἀπό τίς Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης στό πλαίσιο τῆς σειρᾶς «Συμβολή στίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου». Στό βιβλίο αὐτό ὁ Ν. Χατζηνικολάου ἀποφάσισε νά συμπαράθεσει ἐννιά μελέτες του ἱστορίας τῆς τέχνης ἤδη δημοσιευμένες κατά μόνος γιά πρώτη φορά ἀλλοῦ (σέ περιοδικά, ἐφημερίδες, πρακτικά συνεδρίων), μέ βάση τό κοινό νῆμα πού τίς διαπερνᾷ καί τίς συνέχει: καί οἱ ἐννιά ἀποτελοῦν διαπραγματεύσεις τῆς ἀκτινοβολίας ὄψεων καί φαινομένων τοῦ μεγάλου ἐκείνου ρεύματος τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης πού ὀνομάσαμε Διαφωτισμό, σέ λογοτεχνικά καί εἰκαστικά δημιουργήματα.

Ὁ τίτλος πού ὁ συγγραφέας ἐπέλεξε γιά τό βιβλίο «Ἀπό τόν Μολιέρο στόν Γκόγια» δέν θέλει νά δηλώσει ὅτι τό πόνημα ἀποτελεῖ ἱστορία τῆς τέχνης μιᾶς χρονικῆς περιόδου πού ἀρχίζει ἀπό τόν Μολιέρο καί καταλήγει στόν Γκόγια ἀλλά τό χρονικό περὶ πλαισίον ἐντός τοῦ ὁποῖου κινεῖται τό ἐνδιαφέ-

ρον τῶν μελετημάτων. Πράγματι, ὅλα τά συγκεντρωμένα ἄρθρα ἀναφέρονται σέ εἰκαστικά καί λογοτεχνικά ἔργα πού δημιουργήθηκαν στή Γαλλία, τήν Ἰσπανία καί τή Γερμανία, δηλαδή τήν καρδιά τῆς Εὐρώπης ἀφ' ἐνός, μεταξύ 1666 καί 1862, δηλαδή κατά τοὺς δύο ἐκείνους αἰῶνες πού στή διάρκεια τους ἀσκήθηκε ἔντονη κριτική στήν «παλιά κοινωνία», τήν ἀπόλυτη μοναρχία καί τήν κοινωνία τῶν προνομίων πού αὐτή συνεπαγόταν ἀφ' ἐτέρου. Ἀφοροῦν δηλαδή ἔργα ἐντοπισμένα στήν καταγεγραμμένη ὡς ἐποχή τῶν ἀστικῶν ἀμφισβητήσεων καί ἐπαναστάσεων – ἀμφισβητήσεων καί ἐπαναστάσεων πού τά πνευματικά προϊόντα τά ὅποια κατέθεσαν στόν ἀγῶνα γιά τήν ἀνατροπή τοῦ παλαιοῦ καί τήν ἐδραίωση τῆς ἠθικῆς νομιμότητας τοῦ νέου προσέδωσε τή σφραγίδα καί παρήγαγε, κατά τόν Ν. Χατζηνικολάου, τά σημαντικότερα ἐπιτεύγματα τοῦ πολιτισμοῦ πού ὀνομάζουμε σήμερα εὐρωπαϊκό.

Ὁ τίτλος «Ἀπό τόν Μολιέρο στόν Γκόγια» δίνει ὅμως καί μιᾶ εἰκόνα τῆς διάταξης τῶν κειμένων μέσα στό βιβλίο πού ξεκινᾷ ἀπό τή ζωγραφιά καί τόν *Μισάνθρωπο* τοῦ Μολιέρου (1666) καί καταλήγει στά τέσσερα μελετήματα γιά τό ἔργο τοῦ Γκόγια (1763-1828). Τά ὑπόλοιπα τρία μελετήματα πού παρεμβάλλονται ἐνδιάμεσα τοῦ ἐναρκτήριου Μολιέρου καί τῶν καταληκτικῶν Γκόγια ἀναφέρονται στά ἐξῆς τρία θέματα: μιᾶ μετάφραση τοῦ *Μέμνος* τοῦ Βολταίρου ἀπό τόν Φρεντερίκ Βιγιόν στά ἀρχαῖα ἐλληνικά (1834), τόν *Βέρθερο* τοῦ Γκαίτε (1774) σέ σύμπαρολη μέ τήν τοπιογραφία τῆς ἐποχῆς καί μιᾶ ἀγνωστη ἐπιστολή τῆς Ἑλληνίδας μεγαλοαστῆς Ἑλένης Ἀντωνοπούλου πρὸς τόν Βίκτορα Οὐγκώ γιά τό μυθιστόρημα τοῦ Γάλλου συγγραφέα *Οἱ Ἄθλιοι* (1862) πού θά πεί ὅτι τό κόκκινο νῆμα πού διατρέχει τίς συγκεντρωμένες μελέτες μπορεῖ μὲν νά εἶναι ἡ ἀκτινοβολία τῶν ιδεῶν καί κοινωνικῶν πρακτικῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ σέ ἐπιμέρους ἔργα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καί τῆς λογοτεχνίας, ἀλλά τοῦτο συντελεῖται περαιτέρω μέ ἔργα ἀπό διαφορετικά στάδια τῆς δια-

μόρφωσης και διαδρομής του μεγάλου αυτού ρεύματος, είτε της εποχής που η αστική άμφιοβήτηση αναζητούσε ακόμη τους όρους διατύπωσής της (Μολιέρους), είτε των χρόνων που τους είχε πιά βρει, άνθιζε και παρήγαγε πολλαπλά επαναστατικά φαινόμενα (Γκόγια), είτε από αρκετά αργότερα, από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, όταν κατά τις ιστορικές ταξινομήσεις ρευμάτων και ιδεών, τυπικά ο Διαφωτισμός θεωρείται παρελθόν (Ούγκω).

ΚΑΤΑ Τ' ΑΛΛΑ, τό βιβλίο, στά μάτια του αναγνώστη τουλάχιστον και έντελως ανεξάρτητα από τις προθέσεις του συγγραφέα του, εμφανίζεται χωρισμένο σε δύο διακριτά, διαφορετικά μεταξύ τους μέρη. Αυτό συμβαίνει επειδή τά όκτώ από τά έννιά μελετήματα του επικεντρώνονται σε επιμέρους και πολύ συγκεκριμένα προβλήματα, έχουν δηλαδή όπως ο ίδιος ο συγγραφέας τους αναγνωρίζει, έναν εξ όρισμού περιορισμένο όρίζοντα, μέ την εξαίρεση ενός άρθρου, σάν εισαγωγή στην τέχνη του Γκόγια (Γκόγια: ένας μοντέρνος) άρθρο που καθώς συμπαρατίθεται όμως μέ τρεις μελέτες ακόμη έντοπισημένης προβληματικής στό έργο του μεγάλου Ισπανού (Ο Γκόγια και ή έλληνική μυθολογία, Η γυναίκα ως αντικείμενο επιθυμίας στό έργο του Γκόγια, Η πρόσληψη του έργου του Γκόγια από τις συντηρητικές ιδεολογίες), καταλήγουν σάν σύνολο οι τέσσερις τους νά χωρίζουν τό βιβλίο στά δύο, συστήνοντας αυτές μίαν άλλη, γενικευτικότερη, πληρέστερη έρευνητική συμβολή στό έργο του «μοντέρνου» Ισπανού ή όποια απλώνεται σε 140 σελίδες. Τό αποτέλεσμα λοιπόν, για τόν αναγνώστη είναι από την ώρα που ξεκινά την ανάγνωση νά βρίσκεται μέσα σ' ένα βιβλίο που τό ένα, πρώτο, μέρος του μέ άρθρα άποσπασματικά, περιορισμένα, τόν οδηγεί νά «τσαλαβουτήσει» άποκλειστικά και μόνο μέσα στα έργα και τό άλλο, δεύτερο, μέρος του, γενικευτικότερο, πληρέστερο, άποβαίνει ικανό μέχρι και νά τόν οδηγήσει σε μιά άληθινή γνωριμία μέ τό έργο του Γκόγια, ακόμη και κι αν δέν ήταν καθόλου μνημένος σ' αυτό ως την ώρα της ανάγνωσης.

Καταληκτικά: ό συγγραφέας του «Από τόν Μολιέρο στόν Γκόγια» δέν δίνει κάποια γενικευτική καθολική έποπτεία των άντανακλάσεων και των άναμορφώσεων που επέφερε ό Διαφωτισμός στις γλώσσες των τεχνών, όπως δέν είναι και ή πρόθεσή του. Ο στόχος του όμως, όπως ο ίδιος τόν καταθέτει στόν πρόλογο μαζί μέ τόν προβληματισμό του για την άρνητική πλευρά των κυρίαρχων σήμερα άποσπασματικών και επιμέρους προσεγγίσεων, άναφέροντας ότι τό στοιχείο εδώ είναι νά μήν δεις τό δέντρο χάνοντας τό συνολικό δάσος στό όποιο έχεις επικεντρώσει την προσοχή σου, έπιτυγχάνεται. Ο Νίκος Χατζηνικολάου δέν χάνει τό δάσος. Διατηρεί άθραυστο τό νήμα που συνδέει τά έργα τά όποια μελετά, έγκαθιδρύει άλληλοσυνδέσεις, διατυπώνει, πράγματι, ένιαίο προβληματισμό για την υπό μελέτη περίοδο

και οδηγεί τόν μνημένο αναγνώστη σε ένα γόνιμο και γοητευτικό ταξίδι στις ιδέες του Διαφωτισμού και μερικές από τις καλλιτεχνικές τους άποτυπώσεις: από την κριτική σάτιρα του Μολιέρου για την φαυλοκρατία της Αύλης και τό κριτικό πνεύμα του Βολταίρου ως την αστική επαναστατικότητα του νεαρού Γκαίτε, τόν καταλυτικό μοντερνισμό του Γκόγια και την κοινωνική κριτική των Αθλίων. Παρέχει πλούσιο υλικό, επανέρχεται κι άνακινεί γνωστές συνδέσεις (π.χ. μεταξύ γαλλικού ριζοσπαστισμού και φιλλεληνισμού), άμφισβητεί παλιούς διαχωρισμούς και πολώσεις (μεταξύ Διαφωτισμού και Ρομαντισμού), καταθέτει τις δικές του παρατηρήσεις για την άποσπασματική και προβληματική πρόσληψη των ιδεών και των κατακτήσεων του Διαφωτισμού από τους Έλληνες λόγιους και τή χώρα μας συγκροτεί μέ τά έννιά κείμενά του δηλαδή, ένα γοητευτικό και ένδιαφέρον βιβλίο, καταλληλότερο έν τούτοις για τους λίγο, τουλάχιστον, μνημένους σε όσα αυτό διαπραγματεύεται έπίδοξους αναγνώστες.

